

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

(повне найменування вищого навчального закладу)

Навчально-науковий інститут післядипломної освіти

(повне найменування інституту, назва факультету (відділення))

кафедра історії

(повна назва кафедри (предметної, циклової комісії))

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри історії

_____ І. С. Міронова

“ _____ ” _____ 20__ року

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти

магістр

(ступінь вищої освіти)

на тему:

ПРАВОЗАХИСНА, ПОЛІТИЧНА ТА КРАЄЗНАВЧА

ДІЯЛЬНІСТЬ АВГУСТА ВІРЛИЧА

Керівник:

д.і.н., професор

Міронова Ірина Сергіївна

(вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Рецензент:

директор Центрального державного

архіву вищих органів влади та управління

України, д. і. н., професор

Левченко Лариса Леонідівна

(посада, вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Виконала:

здобувачка VI курсу групи 634 МЗ

Вірлич Євгенія Михайлівна

(П.І.Б.)

Спеціальності: 032 «Історія та археологія»

(шифр і назва спеціальності)

Миколаїв – 2024 рік

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

(повне найменування вищого навчального закладу)

Інститут, факультет, відділення

Навчально-науковий інститут
післядипломної освіти

Кафедра, циклова комісія

кафедра історії

Рівень вищої освіти

другий (магістерський)

Спеціальність

032 «Історія та археологія»

(шифр і назва)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри історії

_____ І. С. Міронова

“ _____ ” _____ 20__ року

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ ЗДОБУВАЧЦІ**

Вірлич Євгенії Михайлівні

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема проєкту (роботи): **Правозахисна, політична та краєзнавча діяльність
Августа Вірлича**

керівник проєкту (роботи): Міронова Ірина Сергіївна, д.і.н., професор
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом закладу вищої освіти від
«11» жовтня 2023 року № 184

2. Строк подання здобувачем проєкту (роботи): «06» лютого 2024 року

3. Вихідні дані до проєкту (роботи): вступ, основна частина, висновок, список
використаних джерел та літератури, додатки (якщо є).

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно
розробити): згідно з планом дипломної роботи магістра.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень):
не планується

6. Консультанти розділів проєкту (роботи)

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Міронова І.С.		
Розділ 1	Міронова І.С.		
Розділ 2	Міронова І.С.		
Розділ 3	Міронова І.С.		
Розділ 4	Міронова І.С.		
Висновки	Міронова І.С.		

7. Дата видачі завдання: 11.10.2023**КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН**

№ з/п	Назва етапів дипломного проєкту (роботи)	Строк виконання етапів проєкту (роботи)	Примітка
1	Вступ до дипломної роботи	жовтень 2023	
2	Розділ 1. Стан наукової розробки проблеми	жовтень 2023	
3	Розділ 2. Інтелектуальна біографія Августа Вірлича	листопад 2023	
4	Розділ 3. Професійна та громадська діяльність Августа Вірлича	листопад 2023	
5	Розділ 4. Архів Августа Вірлича та його значення в сучасному дослідженні історії Півдня України	грудень 2023	
6	Висновки	грудень 2023	
7	Переддипломна практика	22.01 – 04.02. 2024	
8	Оформлення списку використаних джерел та літератури	січень 2024	
9	Попередній захист	02.02.2024	
10	Рецензія на дипломну роботу	06.02.2024	
11	Захист дипломної роботи	28.02.2024	

Здобувачка

_____ (підпис)

Вірлич Є. М.

_____ (прізвище та ініціали)

Керівник проєкту (роботи)

_____ (підпис)

Міронова І. С.

_____ (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	5
ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ	13
1.1. Історіографія проблеми	13
1.2. Джерельна база	19
1.3. Методологія та методи дослідження	32
РОЗДІЛ 2. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА БІОГРАФІЯ АВГУСТА ВІРЛИЧА ...	36
2.1. Життєвий шлях Августа Вірлича	36
2.2. Особистий архів Августа Вірлича як джерело інформації про життєвий шлях	45
РОЗДІЛ 3. ПРОФЕСІЙНА ТА ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ АВГУСТА ВІРЛИЧА	50
3.1. Краєзнавча та журналістська робота Августа Вірлича: огляд виданих друкованих видань	50
3.2. Правозахисна і політична діяльність Августа Вірлича	61
РОЗДІЛ 4. АРХІВ АВГУСТА ВІРЛИЧА ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ В СУЧАСНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ ІСТОРІЇ ПІВДНЯ УКРАЇНИ	79
4.1. Опис особистого архіву Августа Вірлича	79
4.2. Значення архіву Августа Вірлича для вивчення історії Півдня України	84
ВИСНОВКИ	94
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	98
ДОДАТКИ	109

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

КДБ – Комітет державної безпеки

МДБ – Міністерство державної безпеки (в СРСР)

НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ (у СРСР)

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

УПА – Українська повстанська армія

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ФРН – Федеративна Республіка Німеччина

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасна історична наука в Україні потребує певного переосмислення в контексті війни Російської Федерації на території України з 2014 року. Новітня історія України – часи від набуття незалежності до сьогодні – періодично проживала визначні моменти переосмислення тих чи інших наративів. Війна Росії проти України, яка триває з 2014 року, стала однією з відправних точок глобальної зміни ставлення до тих чи інших подій та заглиблення в особливості історії кожного регіону України. Масштабне вторгнення Росії в Україну в 2022 році, а разом із ним – масштабні військові дії та окупація – лише прискорили і поглибили ці процеси. Починаючи від визнання Голодомору геноцидом українського народу у 2006 році¹, Україна пройшла шлях через декомунізацію і заборону поширення радянської, фашистської та нацистської символіки², заборону функціонування комуністичної партії, а згодом – політичних партій, які так чи інакше пов'язані з російською агресією в Україні³, до глобальної зміни ставлення до цілої низки історичних подій, осіб і періодів в історії, відкриття та поширення інформації, яку свідомо замовчували раніше, та цифровізації інформації, зокрема в архівах. Аналіз та поширення доробків краєзнавців з різних регіонів України у цьому контексті допомагає глибше і більш ґрунтовно досліджувати історичні процеси в Україні в цілому та у певних громадах зокрема; спростовувати

1 Сінкевич І., Любак Л. Херсонський краєзнавець Вірлич Август Ернестович // Студентські наукові студії: Зб. наук. праць студентів. Херсон: Вид-во ХДУ, 2003. С. 189–191.

2 До 90-річчя від дня народження Вірлича Августа Ернестовича (1931–2017), херсонського журналіста, краєзнавця, Почесного громадянина міста Херсона, фондоутворювача держархіву області / Державний архів Херсонської області. URL: <https://kherson.archives.gov.ua/informacijna-diyalnist/dokumentalni-vystavky-on-line/do-90-richchya-vid-dnya-narodzhennya-virlycha-avgusta-ernestovycha/>

3 Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної краєзнавчої конференції «Минуле і сучасність: Херсонщина. Таврія. Каховка» (16–17 вересня 2016 р.) / Упоряд. М. В. Гончар. Каховка–Херсон: Гілея, 2016. 200 с.

дезінформацію та хибні наративи, які поширюють на території України; об'єктивно оцінювати історичні процеси на певних територіях; зрештою, просувати вірні, а не вигадані або спаплюжені наративи про ті чи інші історичні події та осіб, а відтак, дотримуватись принципів методології історичних досліджень: історизму, об'єктивності та всебічності пізнання.

Август Вірлич (1931–2017) був дослідником історії Херсонської області, реалій Другої світової війни та Голодомору, журналістом, громадським і політичним діячем та екскурсоводом. Дослідження його діяльності та особистого архіву, який він залишив своїй родині, дають змогу глибше дослідити історію Херсонщини в цілому та внесок певних осіб в її розвиток зокрема, відкрити нові історичні факти, які раніше не були оприлюднені, підтвердити або спростувати певні наративи та твердження, які поширювались та/або поширюються на території України, а також оцінити певні події, які відбуваються сьогодні, з точки зору оцінки ретроспективи. Оскільки діяльність Августа Вірлича та коло осіб, з якими він спілкувався і працював, доволі широкі, це дозволяє також ґрунтовно досліджувати певні історичні процеси, зокрема на території Херсонської області. Наразі реконструкція багатьох подій в історії Херсонської області набуває більшої актуальності в контексті окупації Російською Федерацією певних регіонів України та поширення дезінформації зокрема про ці регіони: Херсон зазнав окупації у 2022 році, а частина Херсонської області, розташована на лівому березі річки Дніпро, перебуває під контролем Російської Федерації на момент написання даної роботи.

Актуальність проблеми дослідження зумовлена також і тим, що росіяни під час окупації Херсона викрали істотну частину матеріалів архіву Херсонської області та експонатів Херсонського обласного краєзнавчого музею, в той час, як особистий архів Августа Вірлича зберігся наразі у повному обсязі. Відтак, систематизація та поширення збережених Августом Вірличем та його родиною матеріалів разом із дослідженням життя і діяльності Августа Вірлича відіграють значну роль у розвитку історичної

науки України в цілому та південного регіону України зокрема. Ґрунтовне дослідження біографії та діяльності Августа Вірлича також сприятиме розвитку історичної науки інших країн, зокрема Польщі, Німеччини, Угорщини та Ізраїлю, з якими життя, професійна та громадська діяльність пов'язували Августа Вірлича.

Об'єктом дослідження є громадсько-політичне та наукове життя українських краєзнавців упродовж другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Предметом дослідження є правозахисна, політична та краєзнавча діяльність Августа Вірлича.

Мета роботи полягає у висвітленні, на основі всебічного аналізу, узагальненні та критичного осмислення діяльності херсонського правозахисника, політичного та громадського діяча і краєзнавця Августа Вірлича.

Для досягнення поставленої мети в роботі ставляться такі **завдання**:

- з'ясувати стан наукового вивчення проблеми;
- дослідити ступінь репрезентативності та інформативності джерельної бази теми дослідження;
- висвітлити біографію Августа Вірлича, його професійний шлях та особисті якості;
- проаналізувати архів Августа Вірлича та його значення у вивченні історії Херсонщини.

Хронологічні межі роботи охоплюють період від 1931 року – року народження Августа Вірлича – до першої половини 2023 року включно. Саме такі хронологічні межі, які перевищують час життя Августа Вірлича (він помер 5 квітня 2017 року), зумовлені тим, що на практичне значення даної роботи та її актуальність впливають події, які відбулись після 2017 року, зокрема у 2022 – в першій половині 2023 року: окупація Херсонської області, пограбування архівів та музеїв тощо.

Територіальні рамки дослідження визначені межами сучасної території України, частково – територій Польщі та Німеччини у 1931–2017 рр.

Методологічною основою роботи є принципи історизму, об'єктивності та всебічності пізнання, які дозволяють з належною повнотою реконструювати процеси, які відбувались на території України у 1931 – в першій половині 2023 років, і забезпечити вірогідність результатів дослідження. Складність і багатогранність теми, її мала дослідженість та раптове обмеження в джерелах (йдеться про пограбування саме тих архівів та музеїв росіянами у 2022 році, де частково перебувала джерельна база дослідження) передбачають реалізацію зазначених принципів шляхом використання комплексу загальнонаукових (історичного й логічного) і спеціально-історичних методів (історико-порівняльний, ретроспективний). Поєднання зазначених принципів і методів при опрацюванні теми стало методологічним фундаментом для отримання об'єктивних оцінок, обґрунтованих висновків і достовірних результатів, а отже – і розв'язання наукових завдань і досягнення кінцевої мети дослідження. Водночас, наявність особистого архіву Августа Вірлича та родинний зв'язок із ним авторки дослідження дозволяють використовувати додаткові оригінальні матеріали в якості джерел. Розмаїття методів дослідження, використаних при написанні роботи, також дає можливість по-новому поглянути на проблематику досліджуваної теми.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що на основі вивчених джерел (архівні документи, періодичні, наукові та художні видання, законодавчі документи) періоду 1931 — 2023 рр. щодо біографії Августа Вірлича, проведені власні дослідження щодо обставин життя, правозахисної, політичної та краєзнавчої діяльності Августа Вірлича, зроблена низка узагальнень і висновків, надані практичні рекомендації щодо подальших досліджень.

У дипломній роботі *розкрито* низку важливих аспектів життя і діяльності Августа Вірлича:

– висвітлено стан наукового розвитку історіографії проблеми життя і діяльності Августа Вірлича;

– досліджено невідомі факти з біографії Августа Вірлича та вперше досліджено його біографію повністю;

– проаналізований вплив діяльності Августа Вірлича на розвиток краєзнавства на Херсонщині, досліджено можливості використання даних його особистого архіву для подальших історичних досліджень.

Уточнено:

по-перше, групи джерел, використані в дипломній роботі, а саме: опубліковані (архівні матеріали, періодичні, наукові та художні видання) та неопубліковані (частково періодична преса відповідного періоду, особистий архів Августа Вірлича);

по-друге, біографічні дані Августа Вірлича;

по-третє, структуру особистого архіву Августа Вірлича;

Подальший розвиток отримали такі питання:

– внесок Августа Вірлича у дослідження історії Херсонщини;

— дослідження обставин репресій, вчинених владою СРСР на території Херсонщини;

— дослідження Голодомору на Херсонщині;

— аналіз фондів Августа Вірлича у Державному архіві Херсонської області та в особистому архіві Августа Вірлича, вплив даних цих архівів на подальші історичні дослідження.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання її результатів та матеріалів при написанні узагальнюючих праць з історії як Херсонської області, так і України в цілому, спеціальних курсів з історії Другої світової війни, Голодомору, сталінських репресій, а також у процесі викладання відповідних дисциплін у вищій школі.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і висновки наукового дослідження оприлюднені на міжнародній і всеукраїнській науково-практичних конференціях та надруковані у наукових виданнях:

– Вірлич Є. М. Наукова спадщина Августа Вірлича в контексті сучасних подій в Україні // «Україна і Європа: спільність історичної долі (ціннісний

аспект)» в рамках міжнародного проєкту Erasmus+ за напрямком Jean Monnet «Implementation of European values as a basis of democracy in Ukraine» : тези доповідей наукової конференції «Україна і Європа: спільність історичної долі (ціннісний аспект)», Миколаїв, 16 листоп. 2022 р. / ЧНУ ім. Петра Могили. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2022. С. 69–71.

– Вірлич Є. М. Європейський контекст у журналістській та краєзнавчій діяльності Августа Вірлича // Європейський Союз і Україна: передісторія, історія, сучасність // Міжнародна конференція в рамках міжнародного проєкту Еразмус+ за напрямком Модуль Жана Моне «Імплементация європейських цінностей як базис демократії в Україні»: тези. Миколаїв : Вид-во ЧНУ імені Петра Могили, 2023. С. 129–133.

– Вірлич Є. М. Краєзнавча діяльність Августа Вірлича та її роль у популяризації історії Херсонської області // Всеукраїнська науково-практична конференція «Краєзнавство Півдня України в історичному вимірі та сучасному дискурсі: до 100-річчя заснування Одеської комісії краєзнавства при ВУАН». Одеса, 24–25 жовтня 2023 року.

– Вірлич Є. М. Маленькі діти помирили, бо їли траву: яким був Голодомор на Херсонщині. URL: <https://history.rayon.in.ua/topics/654190-malenki-diti-pomirali-bo-ili-travu-yakim-buv-golodomor-na-khersonshchini>

– Вірлич Є. М. Богдана Хмельницького вважав рятівником родини: 21 листопада 1931 року народився херсонський краєзнавець Август Вірлич. URL: <https://kherson.rayon.in.ua/topics/653000-bogdana-khmelnitskogo-vvazhav-ryativnikom-rodini-21-listopada-1931-roku-narodivsyia-khersonskiy-kraeznavets-avgust-virlich>

- Міронова І. С., Вірлич Є. М. Особистий архів Августа Вірлича як джерело інформації про розвиток краєзнавства на Херсонщині // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія/ 2024, № 1 (50). URL: <http://visnyk-ist.uzhnu.edu.ua/>.

- Міронова І. С., Вірлич Є. М. Інтелектуальна біографія Августа Вірлича // Південний архів. 2024, № 45. URL: <https://pahs.journal.kspu.edu/index.php/pahs/about>.

У 2023 році почалась реалізація проєкту громадської організації «Фундація імені Августа Вірлича» з оцифрування та поширення архіву, розміщення усних історій та документів з історії Херсона за підтримки польської благодійної організації «Fundacja Zakres».

Структура роботи. Мета, предмет і завдання дослідження зумовили структуру роботи, яка складається зі вступу, чотирьох розділів (десяти підрозділів) основної частини, висновків, списку використаних джерел та літератури (94 найменування), додатків. Загальний обсяг роботи – 122 сторінки.

РОЗДІЛ 1

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ

1.1. Історіографія проблеми

Традиційно дослідження життя і діяльності краєзнавців здебільшого здійснюються науковцями з того самого регіону. Одна зі значних проблем дослідження історіографії життєвого шляху та діяльності Августа Вірлича – це малодослідженість проблеми. Зумовлено це переважно тим, що Август Вірлич помер відносно нещодавно – 2017 року, відповідно, комплексно дослідити його життя, діяльність і вплив для науковців за кілька років було вкрай важко. Тому дана робота є першим комплексним науковим дослідженням діяльності Августа Вірлича.

Також однією з суттєвих проблем дослідження історіографії проблеми в даній роботі є несистемність посилань на дослідження Августа Вірлича: на деякі з його досліджень авторка не віднайшла посилань у наукових роботах, втім, ці дослідження використовуються і науковцями, і іншими фахівцями в різних сферах (бібліотечна, музейна, архівна справа тощо). До таких можна віднести дослідження життя Софії Фальц-Фейн і родини Фальц-Фейн в цілому, дослідження життя Григорія Потьомкіна та інші.

Активна життєва позиція і професійний доробок Августа Вірлича дозволили науковцям з різних регіонів України використовувати його надбання у своїй роботі. Відтак, праці, які стосуються досліджуваного питання, умовно можна розподілити на такі групи за проблемно-тематичним принципом та хронологічними періодами: 1) історіографія до 2017 року (за життя Августа Вірлича); 2) історіографія після 2017 року (після смерті Августа Вірлича).

Історіографія до 2017 року. Це найбільший обсяг робіт, присвячених життю та діяльності Августа Вірлича. Саме в цьому періоді з'являються спроби дослідити життя Августа Вірлича в наукових роботах, зокрема у

студентських. Так, у своїй статті «Херсонський краєзнавець Вірлич Август Ернестович»⁴ І. Сінкевич та Л. Любак висвітлюють аспекти життя Августа Вірлича, зокрема суперечливі або дискусійні. Йдеться, наприклад, про розбіжності в місці його народження: в різних джерелах можна побачити різні місця його народження – селище Царичанка (Дніпропетровська область) та станиця Канівська Краснодарського краю. У паспорті Августа Вірлича зазначена саме Царичанка, але в інших джерелах можна віднайти і Краснодарський край. Саме у своїй статті І. Сінкевич та Л. Любак дають відповідь на цю розбіжність. Джерелом свідчень про Царичанку як місце народження Августа Вірлича є його паспорт, а дані про станицю Канівську містяться у довідці архіву Міністерства внутрішніх справ Оренбурзького облвиконкому⁵. У статті міститься пояснення від Августа Вірлича – його цитата: «Коли я був депортований до Уралу як німець, то писав у Канівську, де народився. Але всі документи там під час війни згоріли. Тоді написав у Царичанку, де народилась мати і ми мешкали до війни – там відповіли. Тоді я по матері записався як українець». Отже, можна дійти висновку, що Август Вірлич написав місцем народження Царичанку, щоб йому було легше довести, що він українець за материнською лінією і отримати можливість бути звільненим зі спецпоселення. Так і відбулось у 1954 році: на річницю Переяславської ради, яку радянська влада комунікувала як «возз'єднання українського та російського народу».

У 2016 році Владислава Базилевич⁶ у своїй статті використовує напрацювання А. Вірлича та А. Ратнера у дослідженні ролі авіації в боях у районі переправи Берислав – Каховка у 1941 та 1943 роках. Як і в роботі

4 Сінкевич І., Любак Л. Велика Вітчизняна війна в статтях Августа Вірлича (До 60-річчя визволення Херсонщини від гітлерівських окупантів) // Студентські наукові студії: зб. наук. праць студентів. Херсон: Вид-во ХДУ, 2004. С. 222–224.

5 Степаненко В. Репресивно-каральні органи УРСР 1920–1930-х рр. в сучасному історичному дискурсі // Наукові записки з української історії: зб. наук. ст. Вип. 35. Переяслав-Хмельницький, 2014. С. 173–178.

6 Реабілітовані історією. Херсонська область / П. Т. Тронько; редкол.: А. О. Бабич, ред.-упоряд. А. Е. Вірлич. Херсон: Наддніпр. правда, 2005. 944 с.

І. Сінкевич та Л. Любак⁷, в нагоді стають дослідження Августа Вірлича у військовій історії: «У 1943 році німецьке командування намагалося будь-якою ціною втримати Мелітопольський та Нікопольський плацдарми з метою доступу до марганцю та залізної руди, які були необхідні у військовій промисловості». Дана цитата демонструє зв'язок історії Другої світової війни (в радянській історіографії та в багатьох роботах Августа Вірлича вона зазначається як «велика вітчизняна») з війною Росії проти України, яка розпочалась 2014 році та продовжилась масштабним вторгненням та окупацією у 2022-му.

Чимало згадок і цитувань Августа Вірлича в наукових виданнях пов'язані з його діяльністю щодо дослідження долі репресованих у 1930-х роках (період сталінських репресій). Тут історіографія не обмежується лише Херсонщиною, де на роботи Августа Вірлича традиційно посилаються. Приміром, у дослідженні діяльності каральних органів 20–30-х рр. ХХ ст. В. Степаненко з Переяслава-Хмельницького⁸ зокрема міститься посилання і на «Реабілітованих історією»⁹.

Правозахисна діяльність Августа Вірлича в історіографії цього періоду відображена дуже мало і здебільшого в контексті «Реабілітованих історією» та супутніх публікацій. Втім, свідчення участі Августа Вірлича, наприклад, у товаристві «Меморіал» в одній зі статей зафіксована¹⁰. У зазначеній статті є лише зафіксований факт участі Августа Вірлича в регіональному відділенні товариства – жодних інших деталей чи досліджень щодо його діяльності в

⁷ Михайлов В. В. Осередки товариства «Меморіал» на Півдні України наприкінці 1980-х – 1991 р. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. Вип. 1. Ч. 2. С. 83–88.

⁸ Указ Президента України «Про відзначення державними нагородами України». № 1123/2007 від 20.11.2007 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1123/2007#Text>

⁹ Документ Фонду «Пам'ять жертв фашизму в Україні» від 17.11.2003 року // Особистий архів Августа Вірлича.

¹⁰ Українські праведники // Електронний каталог Національного історико-заповідного комплексу «Бабин Яр». URL: http://ju.org.ua/pict_mod/pictures/129_item_file_ukrainskipravedniki.pdf

історіографії немає.

Загалом історіографія щодо діяльності Августа Вірлича періоду до 2017 року стосується здебільшого тематики репресій радянської влади та його досліджень Другої світової війни. В цьому періоді майже немає аналізу його досліджень щодо Голодомору, за які Август Вірлич був відзначений Орденом «За заслуги» III ступеню¹¹; відсутні описи деталей його перебування у концтаборі та героїчного вчинку його родини щодо порятунку єврейської родини від нацистського режиму, за що Август Вірлич отримав звання «Праведника України»^{12 13}; не має комплексних досліджень діяльності Августа Вірлича як екскурсовода; відсутні дослідження діяльності Августа Вірлича як журналіста; не має аналізу політичної діяльності Августа Вірлича, який, не будучи офіційно реабілітованим, висував свою кандидатуру на місцевих виборах у Херсоні. Зазначимо, що історіографія після смерті Августа Вірлича не надто відрізняється – там також відсутні такі дослідження, але починається інший етап історіографії, коли подібні дослідження вже можливі в доконаному вигляді, адже Август Вірлич пішов з життя.

Історіографія після 2017 року. Цей період можна відзначити, в першу чергу, тим, що згадка про роботу Августа Вірлича з'являється в авторефераті дисертації¹⁴. Робота на здобуття ступеню доктора філософії з історичних наук за спеціальністю 032 «Історія та археологія» оприлюднена у 2021 році і

11 Калініченко О. О. Українська школа підводного мореплавства XIX – початку XX ст.: формування, діяльність, персоналії. Автореф. ... канд. іст. наук. Одеса: КП ОМД, 2021. 19 с.

12 Вірлич А. Е. Ще як були ми козаками. Херсон: Газета, 1996. 87 с.

13 Дмитрук В. Реалізація державної програми «Реабілітовані історією» в Херсонській області // Минуле і сучасність: Таврія. Херсонщина. Каховка: збірник матеріалів III Всеукраїнської науковопрактичної краєзнавчої конференції (14–15 вересня 2018 р.) / Упоряд. М. В. Гончар. Каховка–Херсон: Гілея, 2018. С. 38–39.

14 Довбня О. А. Релігійний аспект репресивної політики радянської держави щодо населення Півдня України у сучасному вітчизняному історіографічному дискурсі // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри : збірка наукових праць. Вип. 7 / Відп. ред. М. І. Михайлуца. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. С. 126–133.

присвячена історії підводного мореплавства. В ній міститься інформація про дослідження підводної справи українського козацтва. Серед інших дослідників також зазначений і Август Вірлич, який у своїй книзі «Ще як були ми козакам»¹⁵ стверджує: «У деяких авторів зустрічаються повідомлення про те, що підводні човни запорожців були обладнані пристроями, що нагадують сучасні кінгстони. У них завантажувався баласт (пісок), що сприяло занурюванню у воду. А перед самим ворожим берегом кінгстони відкривалися, пісок висипався у воду, «субмарина» спливала, що, цілком вірогідно, спричиняло шоківий стан у турків. У турецьких літописах, до речі, зафіксовано: запорожці виходили з моря!».

І хоча згадка про Августа Вірлича та його роботу над «Реабілітованими історією» є в дисертації і на два роки раніше – за тематикою Голоду на Півдні України у 1921–1923 рр.¹⁶, саме у 2017 році є перша зафіксована цитата Августа Вірлича в дисертації та її аналіз.

Продовжується в цьому періоді зацікавленість істориків у аналізі діяльності редколегії «Реабілітованих історією», зокрема реалізацію однойменної державної програми досліджує Володимир Дмитрук і зауважує на особливу роль Августа Вірлича у роботі над виданням¹⁷: як людини, яка пережила ув'язнення у нацистському концтаборі.

О. Довбня у 2019 році у дослідженнях релігійного аспекту політики радянської держави щодо населення Півдня України так само працює з

15 Грельова В. Август Вірлич – херсонський краєзнавець з когорти нескорених // Збірник тез пошуково-дослідницьких робіт VII Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції учнівської молоді «Державотворчі процеси в Україні: через віки у XXI століття». Черкаси. 2022. С. 154–157. URL: https://ckoblsutur.ucoz.ua/1_2022/tezi_7_konferencija.pdf

16 Вірлич Є. М. Наукова спадщина Августа Вірлича в контексті сучасних подій в Україні // Міжнародна конференція «Україна і Європа: спільність історичної долі (ціннісний аспект)»: тези. Миколаїв: Вид-во ЧНУ імені Петра Могили, 2022. С. 69–71.

17 Вірлич Є. М. Європейський контекст у журналістській та краєзнавчій діяльності Августа Вірлича // Європейський Союз і Україна: передісторія, історія, сучасність // Міжнародна конференція в рамках міжнародного проєкту Erasmus+ за напрямком Jean Monnet «Implementation of European values as a basis of democracy in Ukraine»: тези. Миколаїв: Вид-во ЧНУ імені Петра Могили, 2023. С. 129–133.

даними, оприлюдненими у «Реабілітованих історією»¹⁸.

Історіографія цього періоду також відзначається продовженням зацікавленості у біографії Августа Вірлича серед студентів та учнів. Так, авторці вдалось віднайти статтю учениці ліцею з Асканії-Нова, в якій вона під керівництвом вчителя досліджує діяльність Августа Вірлича, щоправда, в більшості посилаючись на слова авторки даної роботи – його онуки¹⁹.

Отже, історіографія життя і діяльності Августа Вірлича після 2017 року так само зосереджується переважно на його діяльності у складі редколегії «Реабілітованих історією», дослідженнях козацтва, зокрема на Херсонщині, та спробах дослідити його життя. Наразі немає в історіографії після 2017 року навіть традиційних для попереднього періоду аналізу досліджень Другої світової війни на Херсонщині, яких у Августа Вірлича доволі багато. Немає і аналізу його досліджень життя Григорія Потьомкіна, хоча цьому присвячені щонайменше його авторська книга і ціла низка статей в періодичних виданнях. Утім, із масштабним вторгненням Росії до України дослідження Августа Вірлича та його внесок в розвиток історичної науки стають дедалі більш актуальними і потребують ретельного вивчення, як і його архів. Саме в цьому контексті важливими є напрацювання, які увійшли до апробації даної роботи на науково-практичних конференціях^{20,21}. В них розкриваються ті

18 Державний архів Херсонської області. Фонди періоду після 1917 року: анотований реєстр описів. Т. 3: Фонди Р-3003 – Р-4116 / Редкол.: В. О. Лебідь (голова) та ін.; Державна архівна служба України; Державний архів Херсонської області. Херсон: Айлант, 2016. 468 с. URL: <https://kherson.archives.gov.ua/wp-content/uploads/2019/10/Annot3.pdf>

19 До 90-річчя від дня народження Вірлича Августа Ернестовича (1931–2017), херсонського журналіста, краєзнавця, Почесного громадянина міста Херсона, фондоутворювача держархіву області / Державний архів Херсонської області. URL: <https://kherson.archives.gov.ua/informacijna-diyalnist/dokumentalni-vystavky-on-line/do-90-richchya-vid-dnya-narodzhennya-virlycha-avgusta-ernestovycha/>

20 Директива НКВД СССР № 181 о взятии на учет и оперативно-чекистском обслуживании репатриированных советских граждан немецкой национальности. 11.10.1945 // Одесский мартиролог: Данные о репрессированных Одессы и Одесской области за годы советской власти. Т. 4 / Составители Л. В. Ковальчук, Г. А. Разумов. Историко-мемориальное издание. Одесса: СМІЛ, 2006. 960 с. (Серия «Реабилитированные историей»). С. 893.

21 Закон РФ «О реабилитации жертв политических репрессий» от 18.10.1991 № 1761–1 (последняя редакция). 18 октября 1991 года. № 1761–1. URL:

аспекти діяльності Августа Вірлича, які не набули широкого поширення та не були опрацьовані науковцями. У цьому контексті важливими є європейські аспекти в журналістській та науковій діяльності Августа Вірлича, зокрема його зв'язки з Польщею, Німеччиною, Угорщиною, роботи, дотичні до історії Великої Британії та слідів британців в Херсоні, а також спадщина Августа Вірлича, яку можна назвати науковою і яка лишається актуальною сьогодні, а отже, заслуговує на детальне вивчення.

1.2. Джерельна база

Дослідження та вивчення джерельної бази питання життя та діяльності Августа Вірлича є доволі складним з огляду на кілька причин. По-перше, невідома доля низки джерел, які можуть бути використані в роботі, через пограбування Херсонського обласного краєзнавчого музею та Державного архіву Херсонської області у 2022 році у зв'язку з окупацією Росією Херсона. Наразі неможливо повністю дослідити тамтешню джерельну базу до закінчення робіт з інвентаризації, хоча попередній перелік джерел, які містились у фонді зазначеного архіву до пограбування, є²²:

Опис 4 Вірлич Август Ернестович (1931), краєзнавець, журналіст

Справ: 199; 1954–2000 рр.

- Нариси, статті, методичні розробки, тексти виступів, лекцій, теле- і радіопередач, сценарії про учасників Громадянської та Великої Вітчизняної воєн, участь жінок у ВВВ, відкриття пам'ятника В. К. Блюхеру у м. Каховка, з історії комсомолу, заповідники і туристичні маршрути на території Херсонської області.

- Історична довідка про роботу Головного нейрохірургічного сортувального госпіталю в роки ВВВ.

<https://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/68292>.

²² Вірлич А. Е. Ще як були ми козаками. Херсон: Газета, 1996. 87 с.

- Верстка тому «Історія міст і сіл Української РСР. Херсонська область» з правкою А. Е. Вірлича.

- Списки пам'ятників археології, історії, мистецтва і архітектури на території області. Документи про встановлення пам'ятників, пам'ятних знаків, художньо-декоративних виробів.

- Путівники по Херсону, Асканії-Новій, Генічеську, Голій Пристані, музеям, пам'ятним місцям, туристичним маршрутам.

- Тексти підписів до кадрів діафільму «Херсонська фортеця» (1967).

- Фотонарис «По Нижньому Дніпру» (1972).

- Довідник «Пам'ятники природи Херсонської області» (1982).

- Збірник документів і матеріалів «Роки боротьби і перемоги» (1980).

- Рецензії на рукописи книг з історії населених пунктів області, путівники, нариси, лекції, каталог значків і медалей до 200-річчя м. Херсон, альманах «Забуттю не підлягає», книги «Останній сталінський удар» (1997).

- Літературний запис спогадів Героя Соціалістичної праці Д. К. Моторного.

- Постанови, плани, звіти, довідки, відомості про роботу Херсонської обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, музею В. І. Леніна при Херсонському міському Палаці піонерів і школярів. Доповідна записка про покращення матеріальної бази Херсонського краєзнавчого музею (1982).

- Статут, доповідь, статті про роботу товариства «Меморіал» (1990).

- Передвиборча програма, протоколи, повідомлення про участь А. Е. Вірлича у виборах народних депутатів УРСР (1990).

- Листування з учасниками Громадянської і Великої Вітчизняної воєн, політв'язнями, видатними особами Херсонщини та людьми, які їх знали, краєзнавцями; з видавництвами і редакціями газет про публікацію робіт.

- Автобіографія, посвідчення, мандати, запрошення, почесні грамоти. Вирізки з газет з історії Херсонщини.

- Документи про обговорення Конституції України в Херсонській

області (1994).

- Статути, постанови, заяви, вирізки з газет про роботу обласних організацій Демократичної партії України, Комуністичної партії України, Ліберальної партії України, Міжрегіонального блоку реформ, Народного Руху України, Народно-демократичної партії України, Партії демократичного відродження України, Партії зелених України, Селянської партії України, Української республіканської партії, Українського об'єднання демократичних сил Херсонщини, УНА–УНСО, Християнсько-демократичної партії України, товариства «Просвіта», німецького товариства «Відергебурт» (1990-ті рр.).

- Список книг бібліотеки А. Е. Вірлича з автографами авторів.

- Фотографії А. Е. Вірлича індивідуальні та у групах, у т. ч. із братом і С. М. Будьонним; з видами заповідних зон області.

- Спогади М. О. Фортус про батька А. Е. Вірлича – угорського інтернаціоналіста Е. С. Вірлича.

Наразі невідомо, чи всі з зазначених джерел збереглись в архіві, але низка була оприлюднена на сайті архіву на честь 90-річчя від дня народження Августа Вірлича²³. Також ускладнений або неможливий доступ до інших установ, де працював Август Вірлич: Каховка та Нова Каховка Херсонської області – через окупацію, Нікополь – через тривалі обстріли.

По-друге, особистий архів Августа Вірлича, який зберігся, потребує детального оброблення та аналізу.

Утім, наявної джерельної бази цілком достатньо для того, аби комплексно дослідити життя і діяльність Августа Вірлича, а документальні пам'ятки, використані в роботі, класифікувати відповідно до принципу їхнього розподілу за походженням, за яким джерела умовно можна розподілити на п'ять груп:

²³ Голос країни: Олесь Гончар // Онлайн-захід Херсонської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Олеся Гончара, 03.04.2023. URL: <https://museum.lib.kherson.ua/golos-kraini-oles-gonchar.htm>

- 1) законодавчі та нормативно-правові акти;
- 2) архівні документи, зокрема з особистого архіву Августа Вірлича;
- 3) періодичні видання;
- 4) література;
- 5) нарративні джерела.

Законодавчі та нормативно-правові акти. Джерела у вигляді законодавчих та нормативних актів у дослідженні життя і діяльності Августа Вірлича важливі для підтвердження тих чи інших фактів, які висвітлював він особисто. Йдеться як про документи радянського часу, так і про документи часів незалежної України. Якщо говорити про радянські законодавчі документи, то цінними і важливими для дослідження є:

- Директива НКВС № 181 від 11.10.1945 року²⁴ (за цією директивою Август Вірлич був відправлений на спецпоселення до Чкалівської області тодішнього СРСР);

- Закон РФ «Про реабілітацію жертв політичних репресій» від 18.10.1991 року²⁵ (згідно з цим законом Август Вірлич був визнаний реабілітованим);

- Закон України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2006. № 50. Ст. 504;

- Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»;

- Закон України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років»;

- Указ Президента України «Про відзначення державними нагородами України».

Якщо зазначені вище законодавчі документи стосуються більше

²⁴ Борщак І., Мартель Р. Іван Мазепа: Життя й пориви великого гетьмана / Автор. пер. з франц. М. Рудницького. Київ: Вид-во СП «Свенас», 1991. 136 с.

²⁵ Херсонський музей старожитностей. Збірник газетних статей і заміток 1871–1928 рр. / Упор. Черніков В. А. Херсон: Наддніпряночка, 2012. 505 с.

особистого життя та біографії Августа Вірлича, то низка інших законодавчих документів, зокрема місцевого рівня, також важливі для дослідження і відображають особливості діяльності Августа Вірлича, зокрема такі:

- Закон України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні»;
- Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони політичних партій»;
- Рішення сесії Херсонської міської ради народних депутатів «Про встановлення дати Дня міста та підготовку до святкування 220-ї річниці із дня заснування міста Херсона», 1998 рік;
- Рішення сесії Херсонської міської ради «Про встановлення дати Дня міста та підготовку до святкування 225-ї річниці із дня заснування міста Херсона», 2003 рік.

До таких документів також відносяться рішення Херсонської обласної ради, обласної ради народних депутатів, документи щодо регулювання діяльності редакційної колегії «Реабілітовані історією» тощо.

Накопичення джерельної бази у вигляді нормативних документів місцевого рівня ускладнюється окупацією Херсонської області з 2022 року та безпосередньо Херсона у 2022-му, адже документи, сформовані до 2015 року, були оцифровані лише частково і могли не зберегтись. Але частина документів є в наявності в архіві Августа Вірлича.

Архівні документи, зокрема з особистого архіву Августа Вірлича. Архівні документи відображають діяльність Августа Вірлича і як журналіста, краєзнавця, громадського та політичного діяча, і як фондоутворювача Державного архіву Херсонської області. У розрізі дослідження діяльності Августа Вірлича в архівних установах необхідно дослідити щонайменше наступні документи:

- документи періоду правління в Російській імперії Катерини II;
- документи щодо діяльності родини Фальц-Фейн на Херсонщині;
- документи періоду 1918–1922 років на території Херсонщини;
- документи щодо сталінських репресій на Херсонщині;

- документи періоду Другої світової війни на Херсонщині;
- документи щодо Голодомору та інших періодів голоду на Херсонщині.

Також в архіві містяться і особисті документи Августа Вірлича, які він надав до фондів (зазначені вище в цьому розділі) і які представляють інтерес для дослідження його біографії та діяльності.

Особистий архів Августа Вірлича зберігся і знаходиться у родини. У цьому архіві є щоденники, записники Августа Вірлича, його статті – в електронному та паперовому вигляді, фрагменти періодичних видань, де надруковані роботи Августа Вірлича, а також видань, де розміщені цікаві для нього статті. В архіві можна віднайти важливі документи, які описують життя Августа Вірлича (зокрема щоденники, а також довідки про роботу, посвідчення, інші документи). Також в архіві містяться видання з автографами, фото та відеоматеріали. Завдяки особистому архіву Августа Вірлича можна дослідити його життєвий шлях, особливості вибору тем для журналістської та краєзнавчої роботи, зрозуміти політичні погляди тощо. Також документи особистого архіву дозволяють відновити деякі події перебування Августа Вірлича у концтаборі під час Другої світової війни та у засланні у 1945–1954 році на території СРСР.

З огляду на те, що певна діяльність Августа Вірлича не набула закінчення до його смерті (віднайдення місця поховання власного батька, незавершене дослідження діяльності родини Фальц-Фейн, систематизація фото і записів у щоденниках), є можливість також продовжити їх у сучасних архівах, в яких не мав можливості працювати Август Вірлич. Для досягнення результату (віднайдення необхідних документів для продовження досліджень) доцільно використати дані наступних архівів:

- Державний архів Закарпатської області (систематизація інформації про батька Августа Вірлича);
- Архіви музеїв Польщі, які створили на території колишніх концтаборів (Аушвіц, Грос-Розен, Освенцим тощо);
- Архівні матеріали установ України, які опікуються пам'яттю євреїв,

загиблих під час Другої світової війни.

Періодичні видання. Періодичні видання – чи не найбільша джерельна база для вивчення діяльності Августа Вірлича. Зважаючи на те, що він був журналістом і краєзнавцем, періодичні видання – важливі джерела для дослідження.

Переважно йдеться про друковані періодичні видання, а також про наукову періодику, де були оприлюднені роботи Августа Вірлича, інтерв'ю з ним, а також публікації за напрямками його роботи. Але доцільно дослідити і електронні видання, які також публікували інтерв'ю з Августом Вірличем, його дослідження тощо.

Для дослідження діяльності Августа Вірлича цінні, у першу чергу, такі періодичні видання, як:

- Херсонський вісник (комунальна газета Херсонської міської ради);
- Наддніпрянська правда (херсонське видання);
- Гривна (херсонське видання);
- Голос Дніпра (херсонська газета, яка виходила в 1941–1943 роки);
- Юг (міська газета XIX – початку XX століття в Херсоні).

Для аналізу певних подій необхідно також долучити видання Польщі та Німеччини (для порівняння тих чи інших подій).

На шпальтах газет і часописів ми можемо віднайти разом і матеріали, які фактично описують ту чи іншу епоху. Оскільки ми аналізуємо діяльність Августа Вірлича, то йдеться про радянський час (1931–1991 рр.) та часи незалежної України (1991–2017 рр.). Важливо розуміти, що це принципово різні епохи і в залежності від років, необхідно зважати на періодизацію життя і відповідно професійного шляху: те, що можна було робити у 2006-му, категорично забороняли у 1970-му. Приміром, оприлюднення фактів репресій, Голодомору тощо.

У біографії Августа Вірлича ми віднайдемо сторінки, які можуть здивувати сучасних дослідників і наштовхнути на висновки про прихильність до радянської влади. Приміром, створення ленінського музею у тоді ще

сільгоспінституті (нині – Херсонський державний аграрний університет). Однак, вивчаючи особливості біографії та самої епохи, можна зробити висновок, що іншого шляху реалізувати свої здібності у Августа Вірлича – тоді ще не реабілітованого політичного засланиця – не було і він змушений був транслювати наративи тодішньої влади. У пізніші часи це стане зрозумілим, зокрема з виданням книжки «Ще як були ми козаками», яка побачила світ у 1996 році²⁶. Іще раніше, наприкінці 1980-х років, він стає активним учасником «Народного руху України» і товариства «Меморіал», активно захищає права тих, хто постраждав від репресій, та їхні родини. Зважаючи на доробок, який належить проаналізувати, вся ця діяльність була би неможливою без попереднього вивчення джерел. Відтак, можна зробити висновок про те, що Август Вірлич продовжував самостійні дослідження незалежно від концепцій правлячої комуністичної партії, але у напів таємно.

Усі ці аспекти реальні для аналізу в контексті вивчення таких джерел, як періодичні видання.

Література. Ще одним важливим джерелом дослідження життя і діяльності Августа Вірлича є літературні джерела. Це, зокрема, написані ним книги, а також у співавторстві; інші літературні джерела, дотичні до тем його досліджень; література з архіву Августа Вірлича, яка становила для нього цінність (він зберіг їх саме в архіві, робив помітки в самих виданнях, а також за можливості мав автограф).

Наразі в доступі маємо 20 літературних джерел, створених Августом Вірличем самостійно або у співавторстві. Всі вони так чи інакше торкаються історії України в цілому та краєзнавства зокрема. Умовно їх можна розділити на наступні види:

- джерела, які мають стосунок до історії України: дослідження козацької доби, радянських (сталінських) репресій, життя Григорія Потьомкіна;
- джерела, які мають стосунок до краєзнавства (територіальні межі –

²⁶ Передвиборча програма Августа Вірлича // Брошюра, 1990 рік.

сучасна територія Херсонської області): туристичні путівники, описи музеїв, видання про пам'ятки природи Херсонщини;

- особиста творчість: невиданий щоденник та збірка анекдотів.

Досліджуючи літературу, яку видавав Август Вірлич самостійно або у співавторстві, можна зрозуміти особливості кожної з епох, в якій він працював. Комбінуючи з іншими видами джерел, можна зробити відповідні висновки щодо його особистості, зрозуміти важливість його внеску в розвиток історичної науки тощо. У світлі пограбування музеїв та архівів на Херсонщині, врятований особистий архів Августа Вірлича являє особливу цінність.

Цікавими і важливими для дослідження є також книжки, які зберіг Август Вірлич, зокрема література з автографами – це доводить факт спілкування з певними видатними особами. Зокрема, зафіксований факт спілкування Августа Вірлича і українського радянського письменника Олеся Гончара²⁷. Також про факт зустрічі свідчать книжки з автографом Олеся Гончара, які залишились в архіві Августа Вірлича. Дослідження за допомогою комбінування різних видів джерел (літературних, наукової періодики та наративних джерел) дозволять встановити мету і деталі їхніх зустрічей та висвітлити в українській історіографії.

Недостатньо проаналізованими є дослідження Августа Вірлича щодо життя і діяльності Івана Мазепи, Богдана Хмельницького та інших відомих українських діячів. У його архіві також є видання «Іван Мазепа: Життя й пориви великого гетьмана»²⁸, низка видань про життя Богдана Хмельницького, «Херсонський музей старожитностей. Збірник газетних статей і заміток 1871–1928 рр.»²⁹ та інші книжки, в яких збереглися замітки

27 Листування Августа Вірлича з Едуардом Фальц-Фейном. URL: https://artkavun.kherson.ua/tragediya_v_horlah.htm]

28 Закон України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2006. № 50. Ст. 504. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-16#Text>

29 Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного

Августа Вірлича щодо тих чи інших подій або фактів, та вкладені газетні публікації, дотичні до його діяльності. Дослідження таких джерел дозволить комплексно оцінити внесок Августа Вірлича в розвиток історичної науки та – що дуже важливо – доповнити знання про Херсонщину українськими наративами.

Якщо ж говорити про політичну діяльність Августа Вірлича, то тут періодичні видання також постають в нагоді. Адже він був кандидатом у депутати на місцевих виборах³⁰, про що писали місцеві періодичні видання.

Наративні джерела. Листування, щоденники, записники та усні історії відіграють важливу роль в історичних дослідженнях. Так, листування Августа Вірлича також важливе для вивчення особливостей його життя.

Загальновідомим є факт його знайомства з бароном Едуардом Фальц-Фейном (1912–2018), з яким Август Вірлич зокрема листувався³¹. Листування містило інформацію щодо версій смерті Софії Фальц-Фейн (бабусі Едуарда), яка трагічно загинула в Хорлах (Херсонська область) після того, як туди прийшли більшовики. Примітно, що стосовно життя і діяльності Фальц-Фейнів на території Херсонщини різна інформація навіть у самих представників роду, тому це потребує більш детального дослідження. Втім, переписка представляє цінність щонайменше з двох причин:

1. Це одне з небагатьох свідчень дослідження діяльності роду Фальц-Фейн в Україні українським дослідником. Справа у тому, що, незважаючи на те, що Фальц-Фейни полишили чималий слід на території України – здебільшого у південній частині, історією їхнього роду займались переважно

(нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» // Відомості Верховної Ради (ВВР). 2015. № 26. Ст. 219. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text>

³⁰ Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони політичних партій». 03.05.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2243-20#Text>

³¹ До 90-річчя від дня народження Вірлича Августа Ернестовича (1931–2017), херсонського журналіста, краєзнавця, Почесного громадянина міста Херсона, фондоутворювача держархіву області / Державний архів Херсонської області. URL: <https://kherson.archives.gov.ua/informacijna-diyalnist/dokumentalni-vystavky-on-line/do-90-richchya-vid-dnya-narodzhennya-virlycha-avgusta-ernestovycha/>

російські дослідники. Найбільш яскраві видання також видані росіянами або ж російською мовою. Жодного комплексного дослідження роду українською мовою, попри майже столітню історію їхнього перебування на території Херсонщини, немає.

2. У листуванні Августа Вірлича з Едуардом Фальц-Фейном містяться дані досліджень та висновків, які породжують щонайменше дві версії смерті Софії Фальц-Фейн. Відтак, є відправні точки, за якими можна досліджувати життя видатної мешканки Херсонщини.

У щонайменше двох листах викладені три версії загибелі: офіційна радянська, переказана працівником Софії Фальц-Фейн та викладена онуком Софії Богданівни.

З листа Августа Вірлича Едуарду Фальц-Фейну (оригінал – російською мовою):

«Официальная трактовка смерти С. Б. Фальц-Фейн излагалась так, будто разъяренная толпа крестьян ворвалась во дворец, вытащила помещицу на площадь и разорвала ее на куски. Вот, мол, до чего довели людей эксплуататоры, вот что такое революционный гнев праведного народа.

Старожилы Хорлов рассказывали мне следующее. Работал в имени помещицы до 1910 года некто Прокофий Иванович Таран.

...

Услышав Новый шум в комнатах, Софья Богдановна не решалась открыть дверь и узнать причину. Она решила посмотреть в замочную скважину – что там происходит?

Добежав до кабинета и рванув на себя дверь, партизаны не смогли ее открыть, а подергав за ручку, один из них – просто так на всякий случай – вынул из кармана наган и ... выстрелил в замочную скважину, ... а второй из винтовки пальнул просто в дверь.

На выстрел в дворе прибежал сам Прокофий Таран. Увидев, что натворили его бойцы, он именем революции, как тогда было принято, своей

властью приговорил обоих бойцов к смертной казни и на виду у всего отряда в тот же день их расстрелял».

З листа Едуарда Фальц-Фейна Августу Вірличу:

«Уважаемый Август Эрнестович!

Я хочу Вас сердечно поблагодарить, что Вы лично приехали в Хорлы на открытие памятника моей бабушки (28 мая 1993 г). Спасибо также за то, что впервые за долгие годы молчания, при официальных лицах и жителях Хорлов Вы заговорили о трагических событиях в 1919 году. Третье спасибо за то, что Вы передали текст Вашей речи, которую я внимательно изучил и хотел бы внести некоторые исправления и дополнения.

Во-первых, у бабушки никакого дворца в Хорлах не было, был прекрасный дом с чудным садом. Впервые узнал от Вас, что служащий Таран был замешан в этой трагедии. У меня в архиве есть имена тех людей, которые убили мою бабушку. Эти люди не были местными жителями, они состояли в революционных отрядах, которые воевали против белых войск. К сожалению, я не могу в данный момент сообщить Вам имена этих лиц, но в ближайшее время я разберусь в своих документах и вышлю Вам их.

По поводу места убийства: когда революционеры арестовали мою бабушку в своем доме, то поместили ее в маленькой комнате, в доме, где теперь управление порта Хорлы (напротив сада, где стоит теперь памятник).

Бабушка жила несколько дней в этой комнатке вместе со своей верной прислугой, которая ее не покинула. В ночь с 16 на 17 июня 1919 года ворвались в дом двое большевиков. Бабушка находилась одна в комнате и, услышав шум, закрыла дверь на ключ. Тогда красноармейцы начали стрелять пулеметами через дверь. Бедная бабушка от страха громко закричала, но вскоре затихла. Когда солдаты ворвались в комнату, сломав дверь, они увидели лежащую на полу окровавленную бабушку, она еще была жива. Солдаты нанесли множество ударов штыками, и она скончалась.

Прилагаю удостоверение смерти бабушки и написанный по-немецки

рассказ Марии Костецки об этом событии.

С большим уважением Эдуард Фальц-Фейн» (1993).

Відтак, дослідження наративних джерел стає дуже важливим в аналізі як реальних фактів, так і історичного контексту цих фактів. Варто додати, що Август Вірлич виступив із промовою під час відкриття пам'ятника Софії Фальц-Фейн у Хорлах у 1993 році. Отже, для Августа Вірлича ці дослідження були важливими, а оскільки його запросили на відкриття, це означає, що його позиція і особливості досліджень були відомі організаторам події.

Також в архіві Августа Вірлича є листування з іншими відомими особами та окремо – з мером міста Баутцен (Німеччина), де розташовувався концтабір Грос-Розен. У цьому концтаборі губляться сліди батька Августа Вірлича – Ернеста Стефановича Вірлича. Дослідження місця поховання Ернеста Вірлича та з'ясування обставин смерті є важливим не лише для родини, а й для розуміння реалій Другої світової війни. В архіві також міститься документальне оповідання радянської розвідниці Марії Фортус «Один на сто тисяч» угорською мовою, яке вийшло в угорському виданні і присвячене Ернесту Вірличу. Оскільки радянська розвідниця могла написати публічне оповідання виключно в радянській риторичній формі, то воно містить багато радянської патетичності і суперечливої емоційності. Але це дозволяє відтворити деякі реалії життя Ернеста Вірлича, зокрема його останніх днів.

Таким чином, наративні джерела, особливо у поєднанні з іншими джерелами, дають можливість відтворити реалії життя і діяльності Августа Вірлича, розкрити історичний портрет особистості та оприлюднити раніше невідомі факти.

Отже, наявні джерела щодо життя і діяльності Августа Вірлича дозволяють у комбінуванні один із одним відтворити його біографію, особливості діяльності, а в разі недостатності наявної інформації зрозуміти напрямок подальшого руху досліджень. Особливо важливими в процесі досліджень — як у даній роботі, так і подальших — виступають наративні

джерела, адже вони дозволяють відтворити особливості характеру Августа Вірлича, його особистих якостей, що впливає в цілому на дослідження його діяльності. Усні історії тих, хто був з ним знайомий, дозволяють також відтворити маловідомі факти його біографії.

1.3. Методологія та методи дослідження

Дослідження життя і діяльності херсонського краєзнавця, журналіста і громадського діяча Августа Вірлича є доволі багатогранною проблемою, яка включає різні аспекти вивчення. Важливим є аналіз біографії Августа Вірлича, усіх суттєвих обставин його життя, історичних та соціальних умов, в яких він жив і працював. Окремою проблемою є дослідження саме умов, адже, будучи дослідником українського козацтва, історії сталінських репресій, Голодомору та реалій Другої світової війни вже за незалежної України, Август Вірлич за радянського часу писав зокрема російською мовою і в риториці тодішньої влади.

У запропонованому дослідженні проаналізовано систему теоретичних понять, підходів, принципів та методів історичного пізнання, комплексне застосування яких дозволило виділити предмет і об'єкт дослідження, основні історичні явища та процеси, простежити їхній взаємозв'язок та взаємозумовленість. Основним явищем, що розглядається в науковій роботі, є діяльність Августа Вірлича, а основним процесом – діяльність держави, суспільства та окремих осіб в оточенні Августа Вірлича в період його життя.

Застосування соціального підходу значно сприяло дослідженню життя і діяльності Августа Вірлича. Будучи людиною, яка народилась за радянської влади в родині вчителя і спадкоємиці аристократичного роду, він був в'язнем концтабору, згодом – політв'язнем вже за СРСР і зрештою став фахівцем в області краєзнавства, що на ті часи вважалось дивом. Значним кроком вперед стало видання «Реабілітованих історією» – це значно посилює процес

виділення в Україні такої верстви населення, яка постраждала від радянських репресій і потребувала захисту своїх прав. Дослідження Августом Вірlichem життя родини Фальц-Фейн, козацької доби та реалій Голодомору і Другої світової війни також зумовили нові хвилі розвитку історичної науки на території Херсонщини та об'єднання суспільства у боротьбі за виділення своєї автентичності. Використання системного підходу обумовило створення цілісної картини діяльності Августа Вірлича упродовж його життя, дозволило побачити закономірності й особливості його діяльності, дати відповіді на суперечності, які можуть виникнути.

Принцип історизму дозволив розглянути діяльність Августа Вірлича та його здобутки у часовій динаміці у контексті тих історичних змін, що відбувалися упродовж досліджуваного періоду, з'ясувати їх вплив на характер і форми діяльності Августа Вірлича. Застосування цього принципу сприяло висвітленню передумов правозахисної та політичної діяльності, формування тих чи інших тем і напрямків журналістської та краєзнавчої діяльності Августа Вірлича.

Принцип багатофакторності дав можливість сукупного вивчення об'єктивних та суб'єктивних факторів історичного розвитку тих чи інших поглядів Августа Вірлича, його біографії на зламі епох (завершення Другої світової війни, повернення з радянського заслання, розвал СРСР, «Помаранчева революція» 2004 року) з урахуванням загальнодержавних тенденцій та регіональних особливостей. Міждисциплінарний принцип обумовив вивчення складного історичного процесу формування тих чи інших поглядів Августа Вірлича, зміну його діяльності з урахуванням впливу та змін у законодавстві, з позиції втілення досвіду діячів, що приймали активну участь у творенні та розвитку дотичних рухів, а також під впливом виникнення нових напрямків діяльності в незалежній Україні, наприклад, правозахисної.

Використано широкий спектр загальнонаукових та спеціальних методів наукового дослідження: емпіричні (спостереження, порівняння), емпірично-

теоретичні методи (абстрагування, узагальнення, дедукція та індукція, аналіз і синтез, логічний) та теоретичні (сходження від абстрактного до конкретного, описовий, статистичний, типологізація та класифікація), а також спеціальні (конкретно-історичні) методи: проблемно-хронологічний; історико-генетичний; історико-порівняльний; історико-типологічний; історико-системний; структурно-функціональний; метод періодизації (діахронний).

Їх комплексне застосування сприяло впорядкуванню фактів, інтерпретації конкретно-історичного матеріалу, створенню цілісної картини діяльності Августа Вірлича та його внеску в розвиток історичної науки на державному та місцевому рівнях.

Контент-аналіз історичних документів, а саме періодичних видань та архівних документів, що основними напрямками діяльності Августа Вірлича були: просвітництво; журналістська діяльність; краєзнавчі дослідження; політична діяльність; діяльність екскурсовода.

Отже, використання сукупності загальнонаукових, конкретно-історичних, спеціально-історичних, джерелознавчих та міждисциплінарних методів пізнання створює належні умови для досягнення поставленої мети. Застосовані теоретико-методологічні принципи та використані методи дали змогу провести дослідження неупереджено, системно і комплексно, висвітлити визначені аспекти проблеми у взаємозв'язку з процесами та подіями, що відбувалися на території Херсонщини зокрема та України в цілому в досліджуваний період, з урахуванням сучасних тенденцій розвитку історії. У цілому, комплексне застосування вказаних методів наукового дослідження дало можливість розкрити повністю основні етапи життєвого шляху Августа Вірлича.

Висновки до Розділу 1

Сформульовані висновки відповідають поставленим на початку дослідження завданням. Проаналізувавши стан наукової розробки проблеми, авторка дійшла наступних результатів:

По-перше, визначена складність історіографії теми. Перш за все, складність полягає в тому, що діяльність Августа Вірлича досліджена доволі мало. З іншого боку, саме в розпорядженні авторки перебуває особистий архів Августа Вірлича, який дозволяє проаналізувати маловідомі або невідомі факти його біографії, відтворити певні етапи його діяльності. Саме завдяки наявності особистого архіву стало можливим комплексне дослідження біографіх Августа Вірлича.

По-друге, низка джерел недоступні на даний момент або не будуть доступні взагалі. Чимало джерел перебувають на території тимчасово окупованих громад (Каховка, Нова Каховка, Асканія-Нова, Генічеськ тощо) або громад, які перебувають під обстрілами, відтак, доступ до джерел складний. Також низка джерел вкрадені росіянами під час окупації Херсона (переважно це періодичні видання в бібліотеках та школах Херсона і Херсонщини та авторські видання Августа Вірлича).

Методологічна база дослідження передбачає роботу з низкою різних джерел - і лише комплексне використання цих джерел і комбінування методів дослідження дозволять об'єктивно та всебічно дослідити життя і діяльність Августа Вірлича. Особливо важливими постають у дослідженні наративні джерела, адже чимало людей можуть і готові розповідати усні історії про життя і діяльність Августа Вірлича, що допоможе в подальшому дослідженні теми.

Відтак, поєднання різних методів дослідження та максимальне використання різних джерел дозволять всебічно дослідити біографію Августа

Вірлича та оцінити його внесок у розвиток досліджень з історії України.

РОЗДІЛ 2

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА БІОГРАФІЯ АВГУСТА ВІРЛИЧА

2.1. Життєвий шлях Августа Вірлича

Основні відомості про біографію Августа Вірлича можна знайти в його інтерв'ю, біографічних відомостях для участі у виборах, в особистих документах (копії особистих карток, паспорту тощо). Якщо об'єднати дані з зазначених джерел, то життєвий шлях Августа Вірлича виглядає наступним чином.

Народився Август Вірлич 21 листопада 1931 року. Офіційні дані свідчать, що місце народження – село Царичанка Дніпропетровської області України. Як з'ясувалось у результаті досліджень, зокрема І. Сінкевич та Л. Любак, які відображені у п. 1.1 даної роботи, фактичне місце народження Августа Вірлича – все ж таки станиця Канівська Краснодарського краю (нині – територія Російської Федерації). Варто приділити увагу батькам Августа Вірлича, особливо батьку, адже його доля до кінця невідома, а дослідженню останніх років життя батька Август Вірлич присвятив більшу частину свого життя, так і не віднайшовши відповідь на питання про його смерть.

Мати Августа Вірлича – Вірлич Анастасія Василівна (1902–1986), батько – Вірлич Ернест Степанович (1895–1945). Достеменно наразі не можна стверджувати, що батько Августа Вірлича помер саме в 1945 році, але про це стверджували джерела, з якими працював сам Август Вірлич. Зокрема, він був знайомий із радянською розвідницею Марією Фортус: вона відвідувала Херсон у 1978 році³². Проте знайомство Августа Вірлича і Марії Фортус, очевидно, відбулось раніше, адже в угорському «Військово-

32 Maria Fortusz Egy a százezerből! // Hadtörténelmi Közlemények (угорська мова). 1977. № 1. S. 61–79 / Пер. з угорської Андрія Шолтеса. URL: https://epa.oszk.hu/00000/00018/00271/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_1977_01_061-079.pdf

історичному журналі» у першому випуску 1977 року була оприлюднена повість під назвою «Один із ста тисяч»³³, в якій йдеться про життя Ернеста Вірлича. Незважаючи на патетично-радянський стиль повісті, у першому ж реченні Фортус зазначає «Коли я побувала в Україні, у місті, де народилася – Херсоні...», тобто ідентифікувала не УРСР, а саме Україну. В цілому, повість, написана зокрема за свідченнями Августа Вірлича, стала одним із важливих джерел дослідження життя його батька.

Відповідно до даних, які стали відомі Марії Фортус, Ернест Вірлич народився 27 липня 1895 року у Мукачеві, у сім'ї залізничника. Невдовзі його батько у пошуках роботи переселився у внутрішні території Австро-Угорської Монархії і став працювати на вокзалі Будапешта, пізніше потрапив до міста Сийкешфегирвар. Саме тут і застала багатодітну сім'ю Перша світова війна. Родина жила нужденно, проте батько зробив все можливе, аби старший син Ернест зміг вчитись. Так, Ернест Вірлич закінчив сільськогосподарське професійне училище у 1915 році. Втім, попрацювати за професією вдалось лише кілька місяців: почалась Перша світова війна і Ернест Вірлич потрапив на фронт.

Під час війни Ернест Вірлич встиг взяти участь і в активних бойових діях, і в полоні. Зрештою, опинився і в лавах Червоної Армії. Згодом навчався у Харківській школі міліції. Від травня 1922 до квітня 1924 років Ернест Вірлич був начальником Царичанської районної міліції в Україні, у Полтавській області.

У грудні 1923 року Ернест Вірлич одружився на Анастасії Василівні Панковій-Тоценко, яка була вдовою Трофима Тоценка, начальника слідчого відділу міста Кобеляки Полтавської губернії. У цій же повісті підтверджується і місце народження Августа Вірлича у Краснодарському

33 До 90-річчя від дня народження Вірлича Августа Ернестовича (1931–2017), херсонського журналіста, краєзнавця, Почесного громадянина міста Херсона, фондоутворювача держархіву області / Державний архів Херсонської області. URL: <https://kherson.archives.gov.ua/informacijna-diyalnist/dokumentalni-vystavky-on-line/do-90-richchya-vid-dnya-narodzhennya-virlycha-avgusta-ernestovycha/>

краї, адже Ернест Вірлич перебував у 1931 році саме там: «Вірлича, який у 1930 році із кандидата став повноправним членом ВКП(б), враховуючи його досвід роботи на Північному Кавказі переводять з одного місця на інше (у Ваннівці він працює з квітня 1930 по березень 1931 року, у козацькій слободі Слав'янська з березня по вересень 1931 року, а у поселенні Канєвська до вересня 1932 р.)».

Ернест Вірлич активно вивчає історію та географію (щоправда, не зазначено, як саме) і викладає історію у місцевій школі. Цей факт також підтверджується і спогадами Августа Вірлича про те, що любов до історії йому передав батько.

Згодом Ернест Вірлич починає працювати фінансистом: він керує радянським фінансовим відділом спочатку у поселенні Каменська, а потім у місті Азов (нині – Ростовська область Російської Федерації). Втім, у 1937 році через внутрішньопартійні інтриги, позбавляється місця фінансиста і членства в партії. Родина переїжджає до Царичанки Дніпропетровської області – і там Ернест Вірлич поновлює свою педагогічну роботу: паралельно із роботою він на відмінно закінчує історичний факультет дворічного інституту у Дніпропетровську і з 1940 року викладає спочатку у школі села Кут (Запорізька область), а потім у Царичанці (див. Додаток Г). З цього можна зробити висновок, що до того у Росії історію Ернест Вірлич викладав без відповідної освіти. Це пояснюється щонайменше нестачею вчителів, відтак, просто грамотна людина цілком могла викладати в сільській школі.

Друга світова війна (Фортус називає її в повісті радянсько-німецькою) заскочила родину Вірличів у Царичанці. Як пише М. Фортус і засвідчував у спогадах Август Вірлич, донька Юлія дуже допомагала батькові у підпільній діяльності – навіть окопи вони рили удвох. Тим часом, Августу Вірличу вже дев'ять років. Далі – цитата з повісті М. Фортус: «Ворог тим часом приближається до Дніпропетровська, багато місцевих мешканців покидають рідне місто і разом із заводами відступають назад на схід. Вірлич теж збирається рятуватися разом зі своєю сім'єю та школою, але несподівана

повістка до міськкому партії та районного управління міліції змінює його плани. З ним відверто, по-товариськи поговорили, пояснили ситуацію, що склалася на фронті та в області, вказали на те, що державним та партійним органам необхідно, щоб на територіях під тимчасовою окупацією залишилися надійні та вірні люди.

Їхнім завданням буде зібрати радянських патріотів, організувати партизанські групи і загони для протистояння фашистам. Причому Вірлич зможе використати своє знання мов, угорське походження та сумну історію про виключення із партії – для того, щоб втертися у довіру до окупантів і вибороти собі у фашистських органах легальний статус. А ця робота вже дасть можливість для того, щоб він діставав інформацію, цікаву радянській розвідці, забезпечував партизанів оригінальними німецькими документами, налагоджував зв'язок між ними, а також допомагав радянським патріотам і активістам, що переховуються від гітлерівців.

Як батько багатодітної сім'ї він мав можливість відмовитися від такого небезпечного та відповідального завдання».

У повісті також є свідчення про те, що Ернест Вірлич допомагав 76 родинам, які опинились під окупацією. Сини, особливо старший Юліан, допомагали батькові: їх він відправляв із записками чи словесними повідомленнями до потрібних йому людей – і таким чином організовував інформування про потреби і власне задоволення цих потреб для населення. Згодом це допомогло і в концентраційному таборі, де опинилась родина: діти Ернеста Вірлича могли пересуватись містами, поза табором, хоч і обмежено. Завдяки цьому Ернест Вірлич міг передавати необхідну інформацію поза табором.

У повісті є також свідчення Тетяни Цукерман, родину якої Вірличі врятували від нацистів (в радянській історіографії і в повісті Фортус часто нацистів називали просто німцями), що стало підставою для надання пізніше Августу Вірличу звання Праведника України: «Я, Цукерманн Тетяна Никанорівна, засвідчую, що знала Вірлича Ернеста Степановича, котрий під

час тимчасової окупації жив у Царичанці. Можу засвідчити, що у ці роки (1942–1943), ховаючись від німців, я із трьома синами знайшла притулок у сім'ї Вірлича...». У Додатку А цієї роботи також є сканована рукописна довідка-підтвердження від свідків про роботу Ернеста Вірлича, яка підтверджує слова Марії Фортус.

Ці свідчення, які відобразила Марія Фортус у своїй повісті, збігаються із записами Августа Вірлича, які містяться в його архіві³⁴:

«Щойно ми були готові до евакуації, надійшов лист від Цукерманів, які були вже у П'ятигорську. До цього Марк Цукерман (чоловік двоюрідної сестри мами) благав нашу маму подбати про них, бо сама Тетяна Цукерман не зможе врятувати трьох дітей Марка Цукермана, якщо мама їй не допоможе. Так і сталося! Вона навіть не змогла виїхати з П'ятигорська, коли до міста підійшли фашисти. Звідти її з дітьми відправили до Царичанки, звідки вона родом. До цього часу до нашого батька прийшли чекісти і попросили залишитися в підпіллі: знає угорську, німецьку мови, виключений з рядів ВКПб, буде лояльним до місцевої влади. І батько дав згоду. Знав би він, на що йшов...

Прийшли фашисти, почали наводити свої порядки. Призначили батька відповідальним за збирання продовольства для гітлерівської армії. Він ревно взявся до роботи. Тільки працював він подвійно: один список був для службовців у німецькій комендатурі, а інший – підпільний – для іншого населення! Отак він дурих фашистів! Так довго працювати не було можливості: рано чи пізно могла розкритись справжня справа. І за цим стежив німецький комендант Зіммерс».

Також Август Вірлич зазначає, що Цукермани приховувались у його родині під прізвищем «Титови» – це дівоче прізвище Тетяни Цукерман.

³⁴ Записи Августа Вірлича «Родословная» // Збережені в електронному вигляді записи Августа Вірлича 2012 рік. Переклад українською Євгенії Вірлич.

Родина опинилась у нацистських концтаборах на території нинішньої Польщі (тоді – Німеччина). Анастасія Вірлич разом із дітьми були в різних таборах із Ернестом Вірlichem, але листуватись вони могли.

Така згадка є про цей час у записах Августа Вірлича:

«У самій Німеччині працювали лише дорослі, старші за 14 років. Юліан йшов на роботу, а ми ще ні. Ми з Ернестом пішли до школи. Провчилися півроку, спочатку у четвертому, потім у першому класі. Потім нас перевели до іншого міста, Оельса. Лише нашу родину. Пізніше зрозуміли, чому так зробили. Батька там, в Оельсі, заарештувало гестапо, і життя наше покотилося в іншому напрямку»³⁵.

Імовірною причиною арешту Ернеста Вірлича є той факт, що вагони, які він ремонтував (він був з родини залізничника і знався на справі), регулярно виходили з ладу. Враховуючи те, що і під час перебування в таборах Ернест вів підпільну антигітлерівську діяльність, нацисти могли співставити ці явища і саме за це його засудити. Проте це гіпотеза.

Останній лист родині від Ернеста Вірлича датований 7 жовтня 1944 року. Далі інформації про нього не було. У повісті М. Фортус є такі свідчення: *«У листопаді 1944 у в'язниці відбувся «суд». Вирок: довічне ув'язнення у концентраційному таборі строгого режиму. Після суду із в'язниці у Бреслау його перевезли у концентраційний табір у Gross-Rosen-i (Litoměřice) (Літомержиці, Чехія), це поблизу саксонського Bautzen (Бауцен, Німеччина). Останні і неточні новини родина отримала у лютому 1945. Починаючи з цього часу доля Вірлича невідома».*

Що це були за свідчення, які начебто отримала родина, невідомо, як і місце поховання Ернеста Вірлича.

Такий детальний опис відомих фактів біографії Ернеста Вірлича доцільний для подальшого дослідження його долі, пошуку спогадів

³⁵Там само.

(ймовірно, він міг залишити певні записи) та інших джерел для відновлення подій, які відбувались в Україні за його життя.

У 1945 році Август Вірлич опиняється в Соль-Ілецьку (нинішня Російська Федерація) на довічному спецпоселенні за звинуваченням у німецькому походженні. При цьому, мати і два брати таких звинувачень не отримали, хоча мали імена Юліан та Ернест. Отже, родину розділили – і з 14 років Август Вірлич змушений був і вчитись і працювати. Працював у тамтешньому колгоспі. У 1952 році закінчив школу та вступив на фізико-математичний факультет Оренбурзького педінституту.

У 1954 році отримав можливість реабілітації як українець за материнською лінією. 8 травня 1954 року поїхав до Херсона, де вступив на літературний факультет педагогічного інституту (нині – Херсонський державний університет).

Подію, яка зробила Августа Вірлича вільним принаймні від радянського табору, він доволі емоційно описував навіть у своїй статті як журналіст³⁶:

«...По закінченню війни з гітлерівською Німеччиною чимало українців безвинно були вислані до Сибіру, Уралу, Казахстану, Крайньої Півночі на, так би мовити, «спецпоселеніє», тобто, на заслання, та ще й довічне. Аж ось сконав кат народу своєї ж країни Рад Сталін, і у Москві схаменулися: наближається 1954-й рік, а це – 300 років Переяславської ради, яка нібито свідчить про «радостное воссоединеніє на вєчніє времена України с Россіей», тобто Русі з Московією. І неважливо, що це ніяке не «воссоединеніє», а в будь-якому випадку, не більше ніж «соєдиненіє», бо до того єдиної держави Русі з Московією, як такої не було. Не в цьому справа! А, як кажуть у нас на Україні: «Не в тім діло, що кобила сива, а в тім, що везти не хоче». А справа в тому, що по таборах та «ссылках» були мільйони українців. Ось і докумекала верхівка КПРС, що якомсь незручно: така дата, а українці в Росії – та не вільні... І почався перегляд всіх ГУЛАГівських справ !

³⁶ Август Вірлич Переяславська рада // Наш край. 2002. №4 (24). 24 вересня. (Архів Августа Вірлича).

До речі, щоб не бути безпідставним в такій цнотливій справі... У жовтні 1953 року до мене в гуртожиток завітав представник МГБ по Чкаловській (тепер Оренбурзькій) області і запропонував підготувати і подати на розгляд документи про зняття із того клятого «спецпоселенія». Кажу йому, що я вже писав і Сталіну, і Шверніку, і іншим чинам – відмова! «Зараз інша ситуація», – сказав тихо гість, – «ти ж за паспортом українець, а наближається 300-річчя «возз'єднання». Якась незручна ситуація: українці в Росії на засланні. Зрозумів? Готуй документи». І, ви знаєте, 8-го травня 1954 року я отримав чистий паспорт, в якому вже не було тих слів «Разрешено прожівать только в городе Чкалове», а за спробу виїхати за межі міста отримаєш 20 років в'язниці без суду! Ось що означало «спецпоселеніє», якщо додати, що повинен з'явитися на відмітку в комендатуру МДБ (що не втік!).

Так от нехай знають наші українці, які не застали того режиму, що означала для нас Переяславська рада всього піввіку тому і що ми, визволені в той час, були вдячні Богдану Хмельницькому за ту Раду, що відгукнулася нам через 300 років! З тих пір у річницю Переяслава кожен з нас підіймає добрий келих з горілкою в честь і пам'ять мудрого Гетьмана!...».

Принаймні за цим емоційним матеріалом вже можна дійти певного висновку про те, що дата, яку СРСР вигадала для умовного звільнення українців від табору, створеного СРСР, відіграла значну роль у житті Августа Вірлича, про яку він згадував все життя.

Отримавши вищу освіту у 1958 році, Август Вірлич працював у музеях Каховки, Нікополя, Херсона, викладав у школах Нікополя, села Федорівка неподалік Херсона (див. Додаток А, Додаток Б). У Федорівці Август Вірлич викладав не лише російську мову та літературу, а й німецьку мову³⁷, яку

³⁷ Фашизм винищував усіх, а комуністи – кращих. Інтерв'ю з Августом Вірличем // Україна молода. 19.07.2006. URL: <https://umoloda.kyiv.ua/number/715/163/25972/>, архів <https://archive.is/1ybYD>

разом із польською вивчив за час перебування в концтаборі. Також працював в редакції газети «Строитель» треста «Херсонбуд» («Херсонстрой»).

Із 1962 до 1977 років працював у Херсонському краєзнавчому музеї: від посади наукового співробітника до заступника директора з наукової роботи. Втім, не всі зазначені 15 років поспіль Август Вірлич працював в музеї. У 1960-х роках він працював зокрема в Херсонському обласному правлінні Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (див. Додаток В).

Також у 1960-х роках Август Вірлич став екскурсоводом.

З 1977 до 1978 років працював у Палаці піонерів і школярів (нині – Палац дитячої та юнацької творчості).

З 1978 до 1984 років Август Вірлич працював керівником музею історії інституту і викладачем факультету суспільних професій в Херсонському сільськогосподарському інституті (нині – Херсонський державний аграрно-економічний університет).

З 1984 року перейшов на роботу до обласної станції юних туристів керівником історико-краєзнавчих гуртків.

З 1983 року Августа Вірлича прийняли до спілки журналістів. Херсонське обласне відділення спілки він згодом очолив.

У 1980-х роках Август Вірлич стає одним із засновників «Народного руху України» на Херсонщині та входить до товариства «Меморіал». Саме завдяки діяльності «Меморіалу» Херсонська облрада вперше в Україні видала постанову про виділення пільг реабілітованим жителям області: таких було близько 200³⁸.

38 Особистий архів Августа Вірлича.

У 1992–1996 роках Август Вірлич – референт Херсонської обласної державної адміністрації з питань зв'язків з політичними партіями та громадськими об'єднаннями.

З 1996 року – відповідальний секретар редколегії серії книг «Реабілітовані історією». Науково-редакційна колегія книги «Реабілітовані історією» юридично існувала до 17 вересня 2021 року, хоча фактично – до 2004 року включно.

Пізніше Август Вірлич займався журналістською діяльністю, викладав, працював над історичними дослідженнями, пов'язаними з Голодомором, історією родини Фальц-Фейн, видав дослідження про життя Григорія Потьомкіна тощо. Його діяльність у цей час носила більш творчий та науковий характер, він зокрема формував власний архів.

2.2. Особистий архів Августа Вірлича як джерело інформації про життєвий шлях

Особистий архів Августа Вірлича – це набір літератури, періодичних видань, фрагментів періодичних видань, власних книг Августа Вірлича та подарованих йому із дарчими написами, робочі матеріали (блокноти з записами), листи особисті та робочі, фотоальбоми та окремі фотографії, компакт-диски та дискети із фото та відео. Наразі налічується близько 200 оброблених одиниць архіву. Вони поступово оцифровуються авторкою даної роботи.

Особистий архів Августа Вірлича є також джерелом інформації про життєвий шлях його автора. У зв'язку з тим, що комплексні дослідження життя Августа Вірлича не проводились, саме архів дозволяє проаналізувати біографію Августа Вірлича і охарактеризувати його особистість, спираючись на факти біографії, описані у попередньому розділі.

В особистому архіві Августа Вірлича збережені родинні альбоми та родинне листування, що є додатковим свідченням про його бажання зберегти і дослідити історію родини. Саме через це він займався пошуками слідів загибелі батька, які так і не віднайшов. Фотоальбоми з архіву є важливими джерелами перебігу життя, які також підтверджують і окремі факти біографії, і відповідні погляди.

Август Вірлич, який за свого життя двічі побував у неволі (концтабір і радянське заслання), відчув наслідки впливу машини репресій. Відтак, цілком зрозуміло обрав стратегію роботи в системі, але поза тим збирав інформацію щодо Голодомору, радянських репресій, історії козацтва. Про це свідчать декілька фактів:

1. Наявність в архіві книг на кшталт факсимільного видання «Кобзаря» Тараса Шевченка (1981 рік видання)³⁹;

2. Наявність в архіві копій документів, які доводять, що Август Вірлич перебував у засланні. Справа у тому, що упродовж тривалого часу (за радянського періоду) документально вважалось, що Август Вірлич просто перебував на території Соль-Ілецьку: йому доводилось у численних інстанціях доводити, що він не за своїм бажанням туди поїхав, а був засланий МДБ. Довідку про реабілітацію від отримав лише у 1992 році.

3. В архіві Августа Вірлича зібрані матеріали про польського генерала Маріуша Заруського, який помер у Херсоні в застінках НКВС, а також першого міністра закордонних справ Моше Шарета, уродженця Херсона та інших осіб, життя яких не афішувала радянська влада й імен яких не було в жодному туристичному (екскурсійному) маршруті. Втім, Август Вірлич намагався зібрати інформацію про них.

Також у житті Августа Вірлича присутні додаткові факти, які йдуть в істотний розріз із доктриною СРСР. Приміром, він не афішував того факту, що володіє польською мовою – її він вивчив під час перебування в

³⁹ Шевченко Т. Г. Кобзар 1860 року (факсимільне видання): Київ: Дніпро, 1981. 246 с.

концтаборі: це сучасна територія Польщі. Лише в особистих листках часів вже незалежної України під час працевлаштування або для подань він зазначав факт володіння мовою (див. Додаток Г).

Додатково про внутрішнє протистояння радянській владі зокрема свідчить і те, що Август Вірлич увійшов до складу товариства «Меморіал», став співзасновником херсонського осередку партії «Народний рух України» та жваво підтримував проукраїнські рухи вже наприкінці 1980 років, не приховуючи цього. Хоча в цей час і пізніше – приблизно до 2004 року, коли почалась Помаранчева Революція, – можна було відкрито підтримувати комуністичну та схожі партії.

Ще один істотний факт свідчить про те, що Август Вірлич був змушений демонструвати прихильність радянському режиму врозріз із власними відчуттями. Август Вірлич у спілкуванні з іншими херсонцями дізнався, що під пам'ятником Феліксу Дзержинському у Херсоні (пам'ятник демонтували у 2014 році) – рештки людей, поховані у великій ямі. В інтерв'ю про це Август Вірлич говорив: «А знаєте, де у нас стоїть Фелікс Едмундович? Перед СБУ. На Кірова, 4 було НКВС, де розстрілювали, трупи скидали у велику яму, на місці якої й стоїть тепер Дзержинський. Коли мої товариші, як наприклад підпільник Кравченко, намагалися туди заглянути в 1940 році, їх звідти відігнали, однак руки й ноги мерців вони встигли помітити»⁴⁰.

Досліджувати репресії Август Вірлич почав ще за радянської влади, але не афішував цього, хоча проводив багато бесід і збирав усні свідчення, які згодом стали основою «Реабілітованих історією» у Херсонській області.

Дослідження архіву Августа Вірлича потребує тривалої та ґрунтовної роботи, яка дозволить повністю оцінити внесок журналіста і правозахисника в дослідження історії Південної України. Втім, істотний вплив збереженого

40 До 90-річчя від дня народження Вірлича Августа Ернестовича (1931–2017), херсонського журналіста, краєзнавця, Почесного громадянина міста Херсона, фондоутворювача держархіву області / Державний архів Херсонської області. URL: <https://kherson.archives.gov.ua/informacijna-diyalnist/dokumentalni-vystavky-on-line/do-90-richchya-vid-dnya-narodzhennya-virlycha-avgusta-ernestovycha/>

архіву відчувається вже сьогодні – після окупації Херсона і розкрадання росіянами архівів, музеїв та бібліотек складові архіву Августа Вірлича набувають особливої цінності.

Висновки до Розділу 2

У розділі 2 досліджено біографію Августа Вірлича. В результаті досліджень авторка доходить до наступних висновків:

1. Вперше комплексно проаналізовано біографію Августа Вірлича в науковому дослідженні. Виявлено невідомі, маловідомі або суперечливі факти. Так, з'ясовано, чому в низці джерел в якості місця народження Августа Вірлича зазначені різні громади: Дніпропетровська область або Краснодарський край. Виявлено, що Август Вірлич зазначав село Царичанка Дніпропетровської області навмисне для того, аби довести українське походження матері і отримати звільнення з довічного поселення в Соль-Ілецьку. Довести подібний факт іншим чином він не мав можливості, тоді як у свідоцтві про народження матері місцем народження зазначалась саме територія тодішньої УРСР, що дозволяло отримати свободу.

Також проаналізовані особливості досліджень Августа Вірлича, які часто стосувались його особисто, але згодом знаходили відображення в його діяльності. Так, маючи вже досвід роботи екскурсоводом та вчителем, Август Вірлич знайомиться з радянською розвідницею Марією Фортус, а вона своєю чергою допомагає йому дослідити і оприлюднити факти з життя батька, Ернеста Вірлича. До кінця життя Август Вірлич так і не зміг повністю відтворити останні роки життя батька, якого імовірно розстріляли в нацистському концтаборі. Так само Август Вірлич під час досліджень реалій Другої світової війни, радянських репресій та інших активностей використовує власний досвід.

2. Досліджені особливості особистого архіву Августа Вірлича, які дозволяють відтворити його біографію. Зокрема проаналізовані деякі з його листів, особистих звернень і особистих документів. Також можна дійти висновку, що особистий архів Августа Вірлича має велику наукову вагу, особливо у світлі розкрадання росіянами архіву, навчальних закладів та бібліотек на Херсонщині.

РОЗДІЛ 3

ПРОФЕСІЙНА ТА ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ АВГУСТА ВІРЛИЧА

3.1. Краєзнавча та журналістська робота Августа Вірлича:

огляд виданих друкованих видань

Краєзнавством Август Вірлич захоплювався з юності. Першими місцями його роботи стали музеї, де він зміг розпочати краєзнавчу діяльність та згодом стати екскурсоводом. Незважаючи на те, що працював Август Вірлич у музеї Нікополя (Дніпропетровська область), його краєзнавча та журналістська робота переважно стосуються Херсонської області. Втім, є і жартівливі видання афоризмів, які не мають стосунку до дослідницької діяльності Августа Вірлича.

У даній роботі розглянемо ті видання, які безпосередньо доступні зараз – деякі перебували в бібліотеках, які були пограбовані, а також у приватних колекціях (див. Таблицю 3.1).

Таблиця 3.1

Огляд виданих друкованих видань Августа Вірлича

Назва видання	Короткий опис
Херсонщина туристична. Південне перехрестя: [Проспект] / текст. А. Вірлич [та ін.]; голов. ред. В. Лебідь; худож. О. Андрющенко [та ін.]; Управління з питань молоді, спорту і туризму Херсонської облдержадміністрації.	Туристична мапа з нанесенням туристичних DESTINATION на Херсонщині.
Вірлич А. Э., Каминская Е. С. Геническ: путеводитель.	Один із перших комплексних путівників Геничеськом, виданий за часів СРСР.
Вірлич А. Э. Голая Пристань: путеводитель.	Путівник Голою Пристанню для туристів. Також один із перших в СРСР.
Вірлич А. Э. Легендарная тачанка / фот. В. И. Антипенко, пер. А. Э. Вірлич, пер.	Тримовне видання туристичного характеру.

К. А. Пономаренко	
Вирлич А. Э., Шульженко О. Г. Музей истории Каховки : путеводитель / ред. А. С. Щеглова, фот. А. А. Катюха	Путівник каховським музеєм
Вірлич А. Е. Наші незабутні / ред. Ф. Г. Островська	Усні історії родин, пов'язані із Другою світовою війною
Вирлич А. Э., Якименко В. П. Памятники славы на Херсонской земле: справочник.	Опис радянських пам'ятників на Херсонщині
Вирлич А. Э. Странный Потемкин: ист. очерк-поиск.	Дослідження життя Григорія Потьомкіна
Вірлич А. Е.. Ще як були ми козаками.	Дослідження козацтва на Херсонщині
Белоусова Евдокия Михайловна. Херсон – Аскания-Нова: маршрут. путеводитель	Туристичний путівник
Женская и мужская логика : афоризмы / сост. А. Э. Вирлич, ред. О. В. Олексюк (два випуски)	Жартівливі збірки
Забуттю не підлягає: нариси, спогади, оповіді: альманах / А. Е. Вірлич; Херсонська обласна державна адміністрація; упоряд. Е. О. Дубовик – Херсон : Ред. наук.-док. сер. кн. «Реабілітовані історією».	Видання, присвячені окремим історіям з альманаху «Реабілітовані історією».
Мартиролог херсонців, розстріляних у роки сталінських репресій / упоряд. А. Е. Вірлич – Херсон: Айлант, 2003. Десятиріччю створення обласної редколегії Всеукраїнської серії книг «Реабілітовані історією» присвячується.	Історії структуровані за тематиками та увійшли до менших збірок, аніж двотомник «Реабілітовані історією».
Сповідь на Голгофі : Альманах: Документальні нариси, спогади, статті, списки про репресії щодо церкви та духовних осіб на Херсонщині за роки тоталітарного режиму / К. Бережна, Б. Вадон, А. Вірлич; Херсонська обласна держадміністрація.	
Реабілітовані історією. Херсонська область / П. Т. Тронько; редкол.: А. О. Бабич, ред.-упоряд. А. Е. Вірлич.	
Вірлич А. Е.. Гримаси нашого буття.	
Памятники природы Херсонской области / Т. Б. Ардамацкая; сост. А. Э. Вирлич	Опис пам'ятників природи на Херсонщині.
Херсонщина. Землі квітучої краса [2-х вимірна графіка (ілюстрації, креслення та ін.)] : фотоальбом / фотогр. Т. Шабловський, фотогр. Я. Чигиринський, упоряд. А. Е. Вірлич, упоряд. Е. С. Камінська, вступ. ст. Г. Б.	Збірка ілюстрацій

Журналістська діяльність Августа Вірлича в багатьох аспектах спиралась також і на теми, за якими він видав окремі видання. Відтак, він системно продовжував працювати над тими самими питаннями упродовж багатьох років, змінивши лише риторичку з радянської, від якої не міг відступитись через тоталітарний режим, на незалежну українську, де міг дозволити собі висловлювати власні думки.

Серед журналістських робіт Августа Вірлича переважно – репортажі та дослідницькі та аналітичні статті історичного спрямування. Частина з них є в архіві, частина – оцифровані.

Журналістська робота Августа Вірлича нерозривно пов'язана з його правозахисною активністю та особистою життєвою позицією. Особливо це відчувається в період з кінця 1980-х років, коли СРСР вже наближався до розвалу і політика «гласності» дозволяла принаймні частково виявляти свою громадянську позицію. Наразі чимало журналістських робіт Августа Вірлича можуть видаватись такими, що передбачили подальший розвиток подій на Херсонщині.

Так, про русифікацію в Україні, зокрема за радянських часів, Август Вірлич зазначав ще у 1992 році, коли Україна вже здобула незалежність, але у південному регіоні ще було мало досліджень саме щодо русифікації та її історичного контексту. Так, у статті «Так з нас робили яничарів»⁴¹ для газети «Чорноморець» у 1992 році Август Вірлич демонструє хронологію утисків української мови і русифікації. Наводимо тезисно дані з цієї статті:

«... Вже після розгрому Петром I українських та шведських полків у Полтавській битві цар у 1720 році видав указ про заборону книгодрукування українською мовою. Мова була загарбникові чужих земель і волі лютішим ворогом, ніж зброя! Освічена Україна з її традиціями демократії становила

⁴¹ Август Вірлич Так з нас робили яничарів // Чорноморець. 1992. 8 квітня. (Архів Августа Вірлича).

страшну загрозу російському абсолютизмові, що ґрунтувався на темноті і рабстві своїх «холопів». Наприкінці XVII століття в Україні діяло 24 друкарні, а в Росії – лише 2. Тому укази «височайших» посипалися, мов з мішка ...

...У 1876 році Емським указом було заборонено ввезення української літератури з-за кордону. У 1881 році Олександр III заборонив український правопис, зобов'язав місцеву цензуру строго контролювати публічне виконання українських пісень. Так пішли в небуття наші славні думи, пісні, що розповідали правдиву історію рідного краю, проклинали царську, московську неволю, звали на боротьбу проти неї.

Є у цьому списку дата, яка особливо вражає, – 1895 рік. Заборона української дитячої книжечки... Навіть про це подбали русифікатори – щоб дитина з колиски не мала доступу до материнського, батьківського слова. А за кілька років до цього було заборонено і хрестити дітей українськими іменами...

...Радянський період русифікації ознаменовано, передусім, сталінською постановою 1938 року про обов'язкове вивчення російської мови. Тим самим було фактично узаконено її винятковий статус на території колишньої Російської імперії та колишнього вже тепер СРСР. Керівники новітньої імперії ще більше посилили русифікацію, думки, мислення, ідеології на «неозорих просторах»: методично, з інтервалом у 8–10 років ЦК КПРС видавав постанови про посилене викладання та вивчення російської мови з «необов'язковим», «вільним» вибором інших мов...

... Апофеозом діяльності русифікаторів став «Закон про мови народів СРСР», прийнятий Верховною Радою СРСР у 1990 році, який закріпив статус російської мови як офіційної у всіх республіках СРСР...».

Отже, питання русифікації та утисків української мови Август Вірлич у своїх роботах публічно здіймав ще тоді, коли це не було настільки популярною темою у Південній Україні.

У період, коли в Україні намагались запровадити «регіональні мови» (2006–2012 рр.), що завершилось частковим ухваленням російської як регіональної у низці областей, Август Вірлич також емоційно реагував на такі події, вважаючи, що не повинна російська мати статус регіональної. В одному з друкованих видань вийшла його стаття із назвою «Горе-політики ставлять під сумнів нашу державність»⁴². Де саме була оприлюднена стаття, підлягає подальшому дослідженню, однак, машинопис є в архіві Августа Вірлича.

«У ці дні, коли інтригани від політики, затіяли «регіональну мовну ревізію» і нав'язують ідею надання російській мові статусу другої державної в Україні, можна почути серед аргументів і таке, мовляв, історична об'єктивність склалася так, що Україна не сформувалася як держава, бо, власне, ніколи не мала ні своєї культури, ні мови, що була всього лиш Малоросією.

Таким проросійським ідеологам, які або не знаючи історії, або в політичних цілях свідомо її перекручують, не зайве нагадати лише декілька історичних моментів», – йдеться у статті.

Далі Август Вірлич описує хронологію утисків української мови від 1720 року:

«У 1720 році виходить указ Петра I про заборону книгодрукування українською мовою, у 1729 – указ Петра II про перетискування на Україні з української мови на російську всіх державних постанов і розпоряджень.

У 1763 р. Катерина II видає указ про заборону викладання українською мовою в Києво-Могилянській академії.

У 1775 р. ліквідується Запорізька Січ, яка була фундаментом та опорою Києво-Могилянської академії, закриваються українські школи при полкових козацьких канцеляріях.

⁴² Вірлич А. Горе-політики ставлять під сумнів нашу державність // Архів Августа Вірлича (машинопис). Період публікації: 2006 р.

У 1811 р. закривається Києво-Могилянська академія. (На той час Україна мала 24 друкарні, Росія – 2 друкарні).

У 1863 р. міністр внутрішніх справ Валуєв видав циркуляр, яким заборонялося випуск українською мовою будь-якої літератури, крім художньої, проте і її друкування царська цензура під різними приводами обмежувала. З цього року видання книжок українською мовою в межах Російської імперії майже припинилося.

У 1884 р. було закрито всі українські театри.

У 1888 р. виходить указ Олександра III про заборону вживання української мови в офіцерських установах і хрещення українськими іменами.

У 1914 р. указом Миколи II скасовується українська преса.

У 1925 р., здавалось би, з'явилося світло в кінці тунелю: Пленум ЦК компартії України взяв напрям на «українізацію» України. Однак незабаром надходить телеграма Сталіна про припинення українізації. З приходом до влади Кагановича (1929 р.) починається нове гоніння на все українське.

У 1978 р. ЦК КПРС прийняв постанову про посилення викладання та вивчення російської мови та літератури.

У 1983 р. Постанова ЦК КПРС вимагає посилення вивчення російської мови, поділ класів в українських школах на групи та підвищення заробітної плати на 15 відсотків вчителям російської мови.

У 1989 р. Пленум ЦК КПРС постановив «законодавче закріплення російської мови як загальнодержавної».

У 1990 р. – Верховна Рада СРСР прийняла «Закон про мови народів СРСР», яким російській мові надається статус офіційної мови для всіх республік СРСР».

У цій самій статті також є слова, які підтверджують системність шовіністичних висловлювань російських політиків у бік України: ці особи активно просували антиукраїнську пропаганду тоді (початок 2000-х років) і продовжували просувати її і під час війни Росії в Україні: «Неважко передбачити реакцію, якби ми зараз почали наполягати на тому, що

українська мова повинна бути другою державною в Німеччині, в Польщі чи Канаді, або регіональною в Тюмені, Оренбурзі чи Москві, де проживають десятки-сотні тисяч українців і де немає українських шкіл. Що заспівав би пан Лужков чи той же Жириновський з їхніми шовіністськими випадками на адресу України?».

Юрій Лужков – багаторічний мер Москви (помер 2019 року), Володимир Жириновський – російський політик, багаторічний депутат Держдуми Росії (помер 2022 року).

Херсонська обласна рада визнала російську мову як регіональну 17 серпня 2012 року⁴³, скасувала це рішення 14 грудня 2018 року⁴⁴. На Херсонщині ще одна рада визнала російську як регіональну – Каховська: 20 серпня 2012 року⁴⁵. Скасували цей статус у Каховці 14 вересня 2018 року⁴⁶. Згадана вище стаття Августа Вірлича написана 2006 року. Про це є зазначення у машинописі: *«...Минуло 15 років відтоді, як Україна була проголошена самостійною незалежною державою зі своєю державною мовою та іншими атрибутами державності, однак дух російського шовінізму продовжує витати в Україні ...»*. Враховуючи це та аналізуючи низку інших факторів і документів, можна припустити, що проросійські рухи, які згодом призвели до окупації Херсонської області у 2022 році, тривали на території регіону щонайменше два десятиліття незалежної України.

Також окремо можна виділити екологічну тему, яку також здіймав Август Вірлич як журналіст. У 1992 році вийшла його критична стаття

⁴³ Херсонська обласна рада надала російській мові статус регіональної // РБК Україна. 17.08.2012. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/hersonskiy-oblastnoy-sovet-predostavil-russkomu-yazyku-17082012123000>

⁴⁴ Херсонщина позбавила російську мову статусу регіональної // Еспресо. 14.12.2018. URL: https://espreso.tv/news/2018/12/14/khersonschyna_pozbavyla_rosiysku_movu_statusu_regionalnoyi

⁴⁵ Рішення Каховської міськради № 563/32 від 20 серпня 2012 року.

⁴⁶ Рішення Каховської міської ради № 1210/59 від 18 вересня 2018 року.

«Нащадки господарів поганих, або Бої немісцевого масштабу...»⁴⁷. У ній він висвітлює питання закриття пляжів у Скадовську: *«Долинули якимось відомості про те, що на літо були закриті пляжі в місті Скадовську. А чи багато хто намагався дізнатися, чому так сталося? Які підстави були для такого рішення? Чому на екологічній карті України, опублікованій газетою «Радянська Україна» ще у 1989 році, величезна частина території нашої області була позначена як «надзвичайно забруднена», а третина її – зоною «екологічної біди»? Хто виявив стурбованість після цього? Було. На зборах Народного Руху дехто з активістів намагався прикути увагу до нього. Але цього було дуже і дуже замало... ».*

Далі Август Вірлич описує особливості природи Скадовська і навколишніх громад і підходить до висновку про те, що радянський стиль господарювання у Скадовську призвів до значних екологічних проблем. Будучи пов'язаним професійно із Херсонським державним аграрно-економічним університетом (тоді – сільгоспінститутом), Август Вірлич мав також серед знайомих фахівців з екології, тому міг проконсультуватись із даних питань та оперативно написати репортаж або критичну статтю.

«У 1989 році, коли товариство «Джарилгач» поставило проблему екології на досить принципову основу, за приборкання не в міру ретивих взялися аграрники, залучивши до цього і «важку артилерію» у вигляді преси. Кілька публікацій у «Наддніпрянській правді» були підведені ризикою – оглядом матеріалів під загальною назвою «Продовольство чи Скадовський курорт?». Сама назва яскраво свідчила, на чиєму боці газета...

«...Не хочеться повторювати позиції сторін, але доведеться констатувати: все, що обіцяли аграрники, не було зроблено. А вони обіцяли безгербіцидну технологію і скорочення скидання використаної води в море, і не вдаватися до використання авіації під час сільськогосподарських робіт на узбережжі моря, і реконструкцію зрошувальних систем і ще багато чого.

⁴⁷ Вірлич А. Нащадки господарів поганих, або Бої немісцевого масштабу... // Вільне слово. 1992. № 3 (Архів Августа Вірлича).

Всі знали, що такий обсяг робіт не може бути виконаним за короткий термін, тому і затихнути ця боротьба не могла: «воюючі сторони» зайняли позиції очікування: аграрники сподівалися на час, медики – на власні прогнози.

На жаль, прогнози медиків справдилися... Господарники спочатку було трохи припинили, скорочено було посівні площі під рис (з 7273 га до 1176 га), зроблено спроби повторного використання води з рисових чеків, зменшено застосування гербіцидів та пестицидів на полях. А потім не витримали господарники: потроху скидали вони отруєні води в Джарилгачську затоку, вважаючи, що море все заховає... Не заховало! Лікарі виявили у пробах води не лише гербіциди та пестициди, а й отруйні речовини...».

Концентрація отруйних речовин, які зрештою опинялись в морі і частково в повітрі, у Скадовську почала досягати критичного рівня і впливати на рівень смертності, зокрема у дітей:

«...У скадовських медиків для такої оцінки становища є чимало підстав. Ось одна з них. На одну тисячу новонароджених району у 1987 році вмирало 16,7 діточок, у 1988 році – 18,3, у 1989 році – 25,2 діток. Після того, як лікарі забили тривогу, як було скорочено рисосіяння та застосування отрутохімікатів, у 1990 році смертність пішла на зниження – 13,1, у 1991 році – 11,7. Лікарі пов'язують ці відомості не випадково з піднятою ними проблемою. Адже і відомості про захворювання підтверджують цей висновок. Якщо у 1987 році районна лікарня прийняла 28 тисяч хворих, то у наступному році – 35 тисяч, у 1989 році – понад 36 тисяч, у 1990 році – 41 тисячу, а у минулому 1991 році – понад 44 тисячі хворих мешканців Скадовського району...».

Далі Август Вірлич порівнює економічний ефект між рисосіянням у Скадовському районі та розвитку району як курорту, явно наголошуючи на доцільності другого: *«... До речі, щодо економічних вигод рисосіяння в Скадовському районі знають всі, що балансова вартість рисових систем дорівнювала (на 1990 рік) 13,6 млн крб, а щорічний прибуток від рису –*

3,7 млн крб. Що ж стосувалося альтернативи – курортної зони, то її балансова вартість, тобто, вартість основних засобів оздоровчих установ дорівнювала 112 млн крб, а прибуток від них лише в грошах – 32 млн крб щорічно. А щодо здоров'я тих, хто відпочивав, хто ж це зуміє викласти в грошових одиницях...».

Август Вірлич подає у статті і думку науковця Євгенія Шнюкова (радянського науковця, дослідника морів), яка підтверджує і критику Августа Вірлича – Скадовський район мав стати курортною зоною, а не місцем активного вирощування рису:

«В якості першочергового інженерно-технічного заходу щодо відновлення рекреаційної значущості Скадовської медичної зони, також як і Чорноморського заповідника, що межує з нею, є реконструкція Червонопрапорного зрошувального масиву. У процесі надзвичайно важливо правильно визначити як масштаб робіт, а й черговість їх виконання. У цьому питанні аграрники і екологи мають суттєві розбіжності.

З екологічних позицій найважливішим є:

1) переорієнтація рисових сівозмін на інші культури з повною відмовою від застосування пестицидів;

2) включення в систему відведення дренажно-скидних вод очисних споруд у вигляді ставків-відстійників з біологічним очищенням води за допомогою фітоценозів тощо. Такі водоймища, за умови відмови від пестицидів, можуть надалі використовуватися для розведення риби, птахів і навіть водних хутрових звірів.

Таким чином, для вирішення екологічної проблеми у Скадовській медичній зоні необхідно негайно вирішити три стратегічні завдання:

- 1. «Узаконити» її статус курортної зони республіканського значення.*
- 2. Розробити та затвердити державну програму розвитку Скадовської курортної зони та поетапний план проведення природоохоронних заходів.*
- 3. Визначити основне джерело фінансування».*

Підсумком цієї статті є побоювання щодо можливого руйнування Каховської ГЕС:

«Саме, на таких проблемах буде найвидніше, хто ми є: чи ми лише нащадки господарів поганих, чи ми станемо, як казав Великий Тарас, «славних прадідів великих правнуки погані».

Нелегко виправляти помилки своїх попередників, які навіть місця для будівництва каховської ГЕС не могли вибрати самі без втручання самого «батька всіх народів». Що саме це спричинило підтоплення всього Лівобережжя, відомо кожному. Тому і не можна обійтися без дренажних робіт. Але тут вже нічого не поробиш – треба, кажуть далекоглядні фахівці, зліквідувати саму Каховську ГЕС. (Можливо, це коли-небудь і станеться?). Але все це спадщина. Тому і думається, що ми поки що – нащадки господарів поганих. Чи станемо лише ними? Чи не затаврують нас наші правнуки за те, що ми не стали на щабель вище від наших попередників?».

Зрештою Каховська ГЕС була зруйнована 6 червня 2023 року внаслідок підриву російськими військами, які окупували частину Херсонщини⁴⁸. При цьому, Август Вірлич зауважував, що ті, хто будували ГЕС, навіть місце обрали виключно за наказом «батька всіх народів», тобто Йосифа Сталіна. Ці свідчення вимагають додаткової перевірки, але сам факт можливості знищення Каховської ГЕС та подальшої екологічної катастрофи Август Вірлич озвучував вже у 1992 році – за 31 рік до фактичного руйнування.

Зважаючи на описані доробки Августа Вірлича, можна стверджувати, що його роботи важливі для аналізу хронології подій в історії Південної України. Будучи різносторонньою особистістю, Август Вірлич у своїй роботі доволі глибоко вивчав, аналізував та поширював інформацію про суспільно

⁴⁸ ВАЖЛИВО: росіяни підірвали греблю Каховської ГЕС // Офіційний сайт Міністерства внутрішніх справ України. 06.06.2023. URL: <https://mvs.gov.ua/news/vazlivo-rosiiani-pidirvali-greblju-kahovskoyi-ges>

важливі аспекти життя громад Херсонщини, які мають відгук в сучасному світі.

Досліджуючи риторику робіт Августа Вірлича, можна втім зазначити кілька особливостей, які наразі вважаються або застарілими, або некоректними, хоча на момент використання вважались загальноживаними. Йдеться зокрема про наступні:

1. Формулювання «на Україні». Воно зустрічається в роботах Августа Вірлича. Таке формулювання було звичним і прийнятним на час роботи Августа Вірлича.

2. Пафосні та емоційні висловлювання, використання пестливих слів та приказок у журналістських матеріалах, наприклад: «книжечки», «як казав Великий Тарас» тощо, не притаманних сучасній журналістиці. Подібна риторика була прийнятною і доцільною за часів роботи Августа Вірлича. Наразі вітається більш стримана та малоемоційна риторика в роботі журналістів, дотримання міжнародних стандартів.

3. Відсутність посилань на джерела. Це також було притаманно журналістиці радянського часу та 90-х років. Згодом, з розвитком комунікацій, посилання на джерела стає дедалі більш важливим, але на час роботи Августа Вірлича в роботі журналіста було припустимо не посилатись на всі джерела, які використали у матеріалі.

Отже, в даному підрозділі досліджені основні напрямки роботи Августа Вірлича як журналіста і краєзнавця. Структуровані видані особисті та у співавторстві матеріали, досліджено риторику та особливості подання інформації. Також за дослідженою інформацією можна зробити попередні висновки про те, що певні соціальні проблеми, які в Україні загострились наразі (екологічні питання, проблема русифікації тощо), були актуальними протягом тривалого часу і увага на них також загострювалась. Відтак, є перспективи для дослідження цих тем, зокрема в контексті діяльності саме Августа Вірлича.

3.2. Правозахисна і політична діяльність Августа Вірлича

Єдиною політичною силою, з якою пов'язав життя Август Вірлич, був «Народний рух України». У 1990 році Август Вірлич вирішив балотуватись кандидатом в депутати тоді ще Української РСР (див. Додаток Д).

В архіві Августа Вірлича залишилась і його передвиборча програма кандидата. Незважаючи на те, що програма повністю російськомовна, в ній особливо Август Вірлич наголошує на розвиткові української мови та культури, а також пише про системні порушення прав людини в СРСР. І це в січні 1990 року – вибори відбулись 4 березня 1990 року, коли СРСР ще існував. Утім, загальні положення програми відповідають усталеним наративам СРСР, від яких відійти все ще було загрозливим (див. Додаток Е).

Із передвиборчої діяльності Август Вірлич активно проводив агітацію за методом «від дверей до дверей» (особисте знайомство з мешканцями округу та особиста агітація), в Херсоні були плакати з його передвиборчим лозунгом, проте небагато і зроблені вручну.

Але виграти вибори Августу Вірличу не вдалось.

Так само згодом Август Вірлич балотувався і в депутати Херсонської обласної ради, але з тим самим результатом (див. Додаток Є).

Сам Август Вірлич вважав, що його програш на виборах – це навмисні дії тодішнього радянського партійного апарату. Так він згадує цей період у своїх записах⁴⁹: *«У 1991 році були вибори до Верховної Ради України. Я балотувався в раду, але ще був компартійний силовий затискач, і мене заболотували (у своїх спогадах Август Вірлич використав російське слово «забаллотировали»). Точніше – не пропустили. Заявили, що я програв*

⁴⁹Записи Августа Вірлича «Родословная» // Збережені в електронному вигляді записи Августа Вірлича 2012 рік. Переклад українською Євгенії Вірлич.

149 голосів своєму конкурентові та виставили його, а не мене. Він був членом КПРС, а я – безпартійний.

Вже потім я знаходив факти фальсифікації виборів, та й Черепович, котрий узявся за розслідування цього факту, відмовився від цього, про що згодом шкодував. Я не привітав «переможця», сказавши йому прямо в обличчя: «Я не вітаю «переможця» з краденим мандатом». На цьому ми розійшлися. Він дізнався, що мандат його крадений, а я від нього більше нічого не отримував і не треба було. Він виступив один раз на сесії Верховної Ради – розповів про роботу своєї бригади і все. Більше про нього ні слуху, ні духу не було».

Свою правозахисну діяльність Август Вірлич почав фактично з самого себе і своєї родини: він спочатку шукав справедливості щодо визнання себе в'язнем концтабору, а паралельно – шукав інформацію щодо свого батька. Зокрема, намагався зв'язатись із мерами міст, де були концтабори і де могли лишатись сліди Ернеста Вірлича. Однак, за свого життя слідів батька знайти не вдалось.

З набуттям Україною незалежності провадити правозахисну діяльність стало легше. Як вже було зазначено, Август Вірлич був активістом товариства «Меморіал». Саме це товариство досліджувало історії репресованих і намагалось забезпечити не лише реабілітацію, а й виплату пільг постраждалим.

Закон про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні ухвалили 17 квітня 1991 року. А на півроку раніше херсонський відділ товариства «Меморіал» при об'їзді домігся призначення пільг реабілітованим жителям області. Тоді перший секретар Херсонського обкому Кушнеренко запросив представників товариства на розмову і почув від них: «Фронтівки і партійні мають пільги, а жертви режиму – ні». На той час таких людей в області «Меморіал» налічував близько 200. Кушнеренко відповів, що стільки «бюджет потягне». Тоді Август Вірлич згадав ще й про вдів репресованих, котрих знали близько п'ятдесяти. Таку кількість бюджет цілком міг

посилити. Саме тоді Херсонська облрада вперше в Україні видала постанову про виділення пільг за підписом Мельникова, майбутнього представника Президента в області. Отже, реабілітовані отримали 50 відсотків знижки оплат за квартиру, безплатний проїзд у транспорті. «Багатьох ошелешило, коли ми на I з'їзді репресованих про це доповіли, – згадує відповідальний секретар Херсонської науково-редакційної групи «Реабілітовані історією» Август Вірлич. – Таким чином ми ще до прийняття закону таких людей пошанували»⁵⁰.

В іншій своїй статті Август Вірлич описує створення «Меморіалу» на Херсонщині⁵¹: «У пресі повідомлялося, що створюється обласна організація Українського історико-просвітницького товариства «Меморіал». Перед ним стоять великі завдання. Насамперед – збереження й увічнення пам'яті жертв репресій, які чинилися в 30-х – 40-і та на початку 50-х років, відтворити нашу дійсну історію, допомогти органам влади у проведенні роботи щодо повної реабілітації всіх громадян, які стали невинними жертвами масових репресій. Надати допомогу тим, хто постраждав у часи розгулу насильства, всебічно захищати їх законні інтереси в усіх державних та громадських органах. Добиватися вжиття державних заходів по наданню їм необхідних соціальних благ, сприяти повній і гласній реабілітації жертв сталінізму. «Меморіал» сприятиме також ліквідації «білих плям», пов'язаних з масовим голодом на Україні і на Херсонщині у 1932–1933 роках, а також масовою депортацією частими населення краю у довоєнний і в післявоєнний періоди.

І ще дуже важливе завдання ставлять перед собою члени товариства: у процесі створення правової держави добитися офіційного юридичного засудження сталінізму, витягти на світло тих китів, які чинили страшні

⁵⁰ Фашизм винищував усіх, а комуністи – кращих. Інтерв'ю з Августом Вірличем // Україна молода. 19.07.2006. URL: <https://umoloda.kyiv.ua/number/715/163/25972/>, архів <https://archive.is/1ybYD>

⁵¹ Август Вірлич Пам'ять зобов'язує // Наддніпрянська правда. 1989. 5 жовтня. (Архів Августа Вірлича).

злочини проти свого народу, добитися опублікування їх імен, позбавлення персональних звань, нагород, пенсій. Справедливість, хоч і запізно, повинна восторжествувати.

Нагадаємо, що «Меморіал» уже створено в масштабах країни й нашої республіки. Делегати від Херсонщини, а на республіканській конференції їх було 16 чоловік, утворили оргкомітет і вже тривалий час ведуть роботу по створенню обласної організації «Меморіалу».

На попередні публікації про створення «Меморіалу» відгукнулося багато наших земляків, які або самі постраждали від сталінських репресій, або ж їх батьки, брати, сестри. Від них ми дізналися, що у 1937–1939 роках в Херсоні проводилися розстріли репресованих. За даними, які ще вимагають додаткового вивчення, виявлено п'ять таких місць».

Далі Август Вірлич наводить ці місця:

«Одним з таких місць був підвал під будинком, де до війни містилось управління (чи відділ) ОДПУ – НКВС, а після війни, коли Херсон став обласним центром, – управління МДБ. Це будинок № 28 по вулиці Декабристів.

Другим місцем розстрілів був пороховий льох Херсонської фортеці, який пам'ятають старожили міста: він знаходився біля Очаківських воріт поруч з вулицею Перекопською і до нашого часу не зберігся. Є свідчення, що трупи закопували тут же у фортечному рові перед ворітьми. Розстріли проводились також в ровах фортеці адміралтейства, де зараз двір житлових будинків на розі вулиць Кірова і Чекістів (з парного боку), на пустирях біля старого кладовища, що виходить на вулицю Молодіжну і у Вірьовчиній балці поблизу селища Степанівки».

Наразі частина локацій носить інші назви:

Вулиця Декабристів – вулиця Преображенська;

Вулиця Кірова – вулиця Лютеранська;

Вулиця Чекістів – вулиця Сагайдачного.

Втім, означені Августом Вірличем ймовірні місця поховання зазнали критики кількох читачів газети-першоджерела, які назвали себе старожилами Херсона: М. Гуляєнко, О. Матвєєв, М. Ольховий⁵². Старожили стверджували:

«Ми – старожили міста і добре знаємо, що в будинку № 28 по вул. Декабристів до війни каральні органи Радянської влади не розташовувались, отже, і розстрілів тут бути не могло. Пороховий погріб біля Очаківських воріт містився на території дислокації 45 стрілецького полку. Вона була огорожена, там розташовувалися склади, полігон для стрільби. Невже командир полку здавав погріб в оренду для проведення розстрілів? Абсурд! Чи, може, у А. Вірлича є щодо цього якісь неспростовні докази? Тоді чому він не навів їх? Хтось чув там постріли? Але ж на полігоні полку часто проводилися навчальні стрільби, денні і нічні. Ось і готова вигадка!

У колишніх ровах адміралтейства на розі теперішніх вулиць Кірова і Чекістів справді були розстріли, але не в 1937–38 рр., а починаючи з 1941-го: фашистські окупанти створили тут гетто, в якому зібрали євреїв; звідси нещасних виводили на роботи, тут же багатьох розстріляли. У Вільовчиній балці поблизу Степанівки фашистські карателі, після розграбування психіатричної лікарні, розстріляли 1200 душевнохворих. Там же масово знищувались особи єврейської національності і військовополонені (див. документи облпартархіву, фонд 46. опис № 1, справа 208, стор. 17–18). Бездоказове і твердження автора про розстріли біля старого кладовища».

Август Вірлич зберіг у своєму архіві зокрема і критичні щодо себе матеріали, одним із свідчень чого і є зазначена згадка. Втім, емоційно критична новина старожилів виглядає дивно, якщо взяти до уваги те, що Август Вірлич зазначив необхідність додаткового вивчення, а це цілком припустимо за умови, якщо тема має суспільний резонанс. А тема репресій дійсно резонансна.

⁵² Гуляєнко М., Матвєєв О., Ольховий М. Давайте без сенсацій // «Наддніпряньська правда». 1990. 30 березня. (Архів Августа Вірлича, машинопис).

Оргкомітет «Меморіалу» отримував чимало історій від людей, які потребували реабілітації для себе або своїх рідних, які зазнали сталінських репресій.

«За даними, що є в оргкомітеті, лише на Херсонщині за часів М. С. Хрущова було реабілітовано понад 2,5 тисячі жертв сталінських репресій та за час, що минув з січня 1989 року, як повідомив через газету «Наддніпрянська правда» начальник облуправління КДБ генерал-майор Ю. В. Тараненко, вже реабілітовано понад 900 наших земляків. Ця робота триває», – зазначав Август Вірлич у 1989 році⁵³. У тому ж джерелі є дані про те, що оргкомітет «Меморіалу» працював у Херсонському обласному краєзнавчому музеї, а також в архіві, який знаходився по вулиці Михайлівській (тоді – Петренка), 8.

У статті для «Херсонського вісника» у 1990 році⁵⁴ Август Вірлич описує участь тоді ще управління КДБ у Херсонській області у цій роботі (пізніше це буде вже СБУ):

«Зв'язки Херсонської обласної організації «Меморіал» з Управлінням Комітету Державної Безпеки по Херсонській області стали постійними, їх мета – відновлення справедливості, повернення чесного імені тим нашим землякам, котрі зазнали несправедливих репресій за часів сталінізми. Саме цією копіткою роботою і були зайняті працівники апарату УКДБ в останні роки: на основі архівних документів вивчали сам процес репресій, долі репресованих, підстави для репресій та підстави для реабілітації. Не втрачали марно ласу і активісти «Меморіалу». Вони вели пошуки можливих місць розстрілу та місць поховання невинних жертв».

Також у цій статті Август Вірлич зазначає, що за свої 59 років життя автор цих рядків вперше відвідав кабінет начальника управління КДБ. Це важливо для розуміння особливостей стосунків Августа Вірлича зі

⁵³ Вірлич А. Пам'ять зобов'язує // Наддніпрянська правда. 1989. 5 жовтня. (Архів Августа Вірлича).

⁵⁴ Вірлич А. Потрібно і мертвим, і живим... / Херсонський вісник. 1990. № 2. 13 жовтня (Архів Августа Вірлича).

спецслужбами. Далі він зазначає: *«За свої 59 років життя автор цих рядків вперше відвідав кабінет начальника управління КДБ, хоча за цей час побував і в німецьких таборах для східних робітників, і на засланні на Уралі, бував у кімнатах управлінь МДБ, де відмічався, що не втік з місця заслання, бував у приміщеннях слідчих та в інших, куди потрібно було привести його працівникові установи, але в кабінеті начальника – вперше в житті... Та й привід був неординарним: мова йшла не лише про те, що зроблено чекістами, а й про подальшу тісну співдіяльність між громадськими організаціями та працівниками управління».*

Генерал-майор Юрій Васильович Тараненко, який відкрив цю зустріч, так засвідчував бажання КДБ співпрацювати з «Меморіалом»⁵⁵:

«Головним у цій зустрічі – сказав господар присутнім, – ми вбачаємо інформування про роботу, проведenu працівниками управління КДБ по відновленню історичної та соціальної справедливості щодо жертв безпідставних репресій, обговорення питань, пов'язаних з організацією подальшої діяльності в цьому напрямку, визначення конкретних шляхів спільних дій наших органів з «Меморіалом». І тут хотілося б зосередити вашу увагу на тому, що чекісти Херсонщини розглядають вирішення цього важливого полемічного завдання не лише як службовий обов'язок, а й як виконання свого високого морального обов'язку перед суспільством. Нині в потоці інформації, що відбиває правду про діяльність органів держбезпеки, вміщує справедливу критику на нашу адресу є і спроби їх дискредитувати, сформувані у громадськості негативне ставлення до нинішнього покоління чекістів. Щиро поділяючи народний біль, ми прагнемо повернути добре ім'я кожному безневинно потерпілому в роки «культу», в тому числі і чекістам, котрі першими відчували біду, що насувалася на народ, першими виступили проти беззаконня та свавілля і заплатили за це своїм життям....».

55 Там само.

Далі був звіт генерал-майора, який цитує Август Вірлич у тій самій статті. Відтак, фахівці КДБ (їх спецслужбовець продовжив називати чекістами) разом із прокуратурою завершили роботу (так повідомив Тараненко, хоча насправді роботи із реабілітації жертв комуністичного режиму тривали навіть у 2019–2022 рр.) з реабілітації наших мешканців Херсонщини, репресованих на підставі позасудових рішень і в судовому порядку. За 1989–1990 роки реабілітували 5211 осіб, а всього за весь час цієї роботи – 9632 особи. Станом на 1990-й рік завдання КДБ та правоохоронців полягало в тому, аби розшукати родичів реабілітованих, щоб повідомити їм про «торжество справедливості» (цитата з виступу) і допомогти у вирішенні ряду питань правового, матеріально-побутового, партійного характеру. У цій самій статті Август Вірлич зазначає, що в партії органи направили матеріали щодо 56 комуністів, виключених з лав партії на основі наклепів. З них вже поновили в партії 27 осіб. На той час – 1989–1990 роки – поновлення в комуністичній партії та визнання наклепів на своїх побратимів (членів партії) було важливим для подальшого життя без відповідного таврування в суспільстві.

Втім, сприйняття людьми подібної реабілітації часто крокувало в ногу з радянською ідеологією. Так, у тій самій статті Август Вірлич зазначає:

«Колишній музикант з Херсона Б. Е. Вадон, котрий зазнав репресій разом із своїм батьком – ще в 1937 році, нещодавно написав чекістам: «Роки поневірянь, страждань у тюрмах і таборах не зламали мою віру в Радянську владу, в свій народ. В 1989 році мої надії справдилися. Щиро дякую. Правда перемогла!».

Тобто фактично людина, яка стала жертвою репресій, вижила і дякує тому самому режиму, ідеологія якого її репресувала разом із батьком (у випадку з паном Вадонем). Дослідження такої реакції на реабілітацію з боку СРСР потребує додаткових досліджень, зокрема впливу пропаганди на світосприйняття.

Як зазначалось вище, робота з реабілітації, про завершення якої прозвітував працівник КДБ, фактично не завершилась. У 2019 році у Херсоні створили Регіональну комісію з реабілітації жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років⁵⁶. Комісія розглядала питання здебільшого реабілітації імен репресованих, які вже пішли з життя. Зокрема, були і кримські татари, які постраждали внаслідок депортації 18 травня 1944 року, та їхні рідні. За часів, коли над темою репресій працював Август Вірлич, тема депортації кримських татар у публічному середовищі майже не піднімалась.

Далі Август Вірлич зазначає, що родичів репресованих людей передовсім хвилювало, *«де поховано нашого батька, де розстріляно нашого діда, де знаходяться могили безвинно закатованих та розстріляних жертв сталініщини»*.

Питанням поховань репресованих і займалось херсонське відділення товариства «Меморіал», поки офіційні органи встановлювали імена репресованих та надавали статус реабілітованих⁵⁷.

Окремо Август Вірлич зазначає про перепони на шляху реабілітації пам'яті та імен репресованих. Здебільшого ці перепони були суто технічного (процесуального) характеру: зокрема, діячам «Меморіалу» закидали, що на момент дій розстрільних «трійок» Херсон ще не був обласним центром – відповідно розстрілювати могли лише в Миколаєві⁵⁸. Втім, у статті «Херсонському віснику» Август Вірлич зауважує: *«Тепер вже не секрет, архіви підтвердили, що не минула гірка доля і нашого міста. В справах реабілітованих прочитали ми жахливий рядок, що завершував справу*

⁵⁶ Комісія з реабілітації жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму // Сайт Херсонської ОДА. URL: <https://khoda.gov.ua/dovidnik-ogoloshennya/kom%D1%96s%D1%96ja-z-reab%D1%96l%D1%96tac%D1%96%D1%97-zhertv-repres%D1%96j-komun%D1%96stichnogo-total%D1%96tarnogo-rezhimu/>

⁵⁷ Вірлич А. Потрібно і мертвим, і живим... (продовження) / Херсонський вісник. 1990. № 3. 20 жовтня. (Архів Августа Вірлича).

⁵⁸ Вірлич А. Потрібно і мертвим, і живим... (закінчення) / Херсонський вісник. 1991. № 2. 2 січня. (Архів Августа Вірлича).

кожного засудженого до страти: «Вирок виконано (дата) у 24 години в місті Херсоні».

Діячі «Меморіалу» також досліджували місця можливих поховань жертв репресій. Так, Август Вірлич зауважує: «29 червня (1990 року – авторка) зустріч чекістів з меморіальцями повторилася. Цього разу підійшли до конкретних справ: створення об'єднаної дослідницької групи, до якої увійдуть як працівники держбезпеки, так і активісти «Меморіалу». Головною метою групи є дослідження місць, де могли проводити розстріли невинних, і тих, де могли ховати розстріляних за часів сталініцини. Матеріали, зібрані меморіальцями про такі місця, зацікавили чекістів. Було вирішено порушити перед обласною та міською радами народних депутатів клопотання про дозвіл на розкопки поки що в двох місцях: на південній частині міського цвинтаря по проспекту Ушакова та на території стадіону «Кристал», де до кінця 50-х років знаходився пороховий льох херсонської фортеці, в якому нібито проводилися розстріли. І тут же, поруч, велися поховання жертв. Отже, попереду нелегка робота»⁵⁹.

«Меморіал» звертався до мешканців області з проханням звертатись із повідомленнями про факти репресій. Одним із важливих питань, які задавали учасники «Меморіалу» тодішнім працівникам КДБ, було питання про те, чи залишились працювати в структурі ті особи, які працювали там за часів Й. Сталіна. Виявилось, що ні. У своїй статті Август Вірлич відображає це подібним чином: «Одним з фактів, які підтверджують процеси перебудови в органах держбезпеки: зараз тут немає жодного працівника, котрий працював би там за часів репресій сталініцини. Що ж стосується більш пізніх часів, то що вдієш, працівники діяли в рамках закону і не всі, хто причетний до тих гірких подій, винні в тому, що окремі наші закони були та й зараз поки що залишаються антинародними. Щоб не повторювалася трагічна історія, кажуть чекісти, закони наші переглядаються нині в бік

⁵⁹ Там само.

гуманізації аби нарешті наші співвітчизники могли відчувати: наша країна стає правовою державою».

У ході перемовин із КДБ щодо репресованих, «Меморіалу» також стало відомо про те, що уряд тоді ще ФРН ухвалив рішення про сплату праці і призначення пенсій радянським громадянам – колишнім каторжанам, яких під час війни 1941–1945 років гітлерівці вивезли до Німеччини на каторжні роботи⁶⁰: *«Відомо, що за роки тимчасової окупації Херсонщини до Німеччини було вивезено 17 тисяч наших юнаків і дівчат. Якась частина їх не повернулася додому з тих чи інших причин: хто загинув там, хто залишився за кордоном з різних обставин, а хто вже й помер. Але багато хто з них ще живе, отримує невеликі пенсії. І вони повинні знати про цей крок уряду Німеччини, хай навіть за принципом: краще пізно, ніж ніколи... Отже, «Меморіал» разом з чекістами буде вести пошук таких наших земляків для передачі матеріалів про них до уряду ФРН».*

Згодом Август Вірлич отримав подібну пенсію від Німеччини.

Вже за рік після здобуття незалежності України стало зрозуміло, що в суспільстві назріває протистояння між сприйняттям ветеранів Другої світової війни (тоді її називали Великою вітчизняною) та ветеранів УПА. Про це, зокрема, писав Август Вірлич в одній зі своїх статей: *«Ось і зараз йде нова хвиля боротьби за чесні імена наших громадян: Всеукраїнське товариство репресованих поставило перед Верховною Радою України вимогу реабілітувати учасників збройних змагань за незалежність України на всіх етапах історії нашої держави»*⁶¹. Цим Август Вірлич налаштував на тему визнання воїнів УПА повноцінними учасниками боротьби за незалежність України:

⁶⁰ Там само.

⁶¹ Вірлич А. Як і завжди – реабілітуємо посмертно? // Голос Таврії. 1992. 9 квітня. (Архів Августа Вірлича).

«Є міжнародні закони та права. Порушувати ці права людини не має права ніхто, окрім диктаторів та тиранів. На жаль, за останні більш як 70 років ці права в нашій Батьківщині порушувалися постійно.

Ми знаємо, що фашизм засуджено як злочинну систему. А оскільки так, то всі, хто боролися проти фашизму, є не лише патріоти, а й герої Батьківщини. І тим більш значущим є те, що після закінчення війни всі полонені гітлерівські солдати мали право через певний час повернутися на свою батьківщину, де ніхто не дорікає їм за минуле. Так вірно, оскільки в тому, що доводиться воювати солдатам, винні уряди воюючих країн.

Але попри все це, бійці УПА, члени ОУН з легкої (ой, чи легкої? а не з важкої, якої світ не знав!) руки «вождя всіх народів». Й. В. Сталіна оголошені «ворогами народу», а не воюючою стороною, і замість повернення додому отримали по 25 років ув'язнення в таборах СРСР. Кажуть, вони були бандитами. Але ж давайте послухаємо іншу сторону. Війська УПА нараховували понад 250 тисяч чоловік. Ними командував генерал Шухевич. То якщо це – бандити, то яким же недосконалим буде устрій держави, де так масово розвинутий бандитизм? Чого тоді вартий наш СРСР, де бандитизм набув такого поширення?».

Далі Август Вірлич обґрунтовує участь УПА у боротьбі за власну землю:

«Вона воювала на власній землі, обороняючи власну землю від будь-кого, хто приходив до них зі зброєю в руках і наводив там власні порядки. Для них ворогами були і фашисти, і радянські війська, оскільки, як ми вже тепер знаємо, і ті і інші несли українцям поневолення і врешті знищення. То як назвати воїна, що боронить власну землю? Власну територію? Власну родину? Є в такому випадку тільки одне слово: захисник. Тож, давайте хоча б через піввіку, а наберемося сміливості, та й визнаємо, що в нашій свідомості багато з оцінок були перекручені, але якщо ми хочемо будувати правову державу, якщо ми проголосили, що Україна буде демократичною державою, треба тоді дотримуватися і демократичних законів. Треба, як це декому не важко переоцінювати, але необхідно просто визнати, що наша

свідомість ще не перебудувалася на демократичний лад, і саме тому ми прагнемо привнести до будь яких оцінок не правову основу, а власне бачення проблеми, яке так затьмарене тлумаченнями сталінського татунку».

Подібні трактування дій УПА та сприйняття УПА були нетиповими для тодішньої історичної науки в Херсоні і на Херсонщині, тож Август Вірлич виявляв певну сміливість, ототожнюючи воїнів УПА з усіма іншими ветеранами воєн, зокрема Другої світової. Також Август Вірлич зазначає:

«Кажуть, ніби то радянська влада прощала тим, хто добровільно складав зброю. Брехня! Давали по 25 років таборів не одразу, а трохи згодом, як «посібникам фашизму». А якщо згадати, що принесла радянська влада на Західну Україну у 1939 році, коли за півтора роки перестріляли та пересаджали майже кожного десятого ні за що ні про що, то як же було миритися нашим братам-українцям заходу з тим режимом, який принесли ми на наших багнетах? ...

Отже, треба докласти багато зусиль, аби наші громадяни зрозуміли трагедію народу України, ту хижу політику керівників колишнього СРСР, яка призвела до перекручень ясних міжнародних правових норм у нашій свідомості. Треба не лише це все визнати, а й принести вибачення всім несправедливо затаврованим нашим громадянам. І тоді лише ми зможемо претендувати на ім'я громадян вільної незалежної України!».

Дискусія навколо визнання воїнів УПА героями в той же час тривала і на законодавчому рівні набула відповідного Указу лише за каденції Президента Віктора Ющенка, який видав у 2010 році Указ «Про вшанування учасників боротьби за незалежність України у ХХ столітті»⁶². Цим Указом визнали учасниками боротьби за незалежність України у ХХ столітті осіб, які брали участь у політичній, партизанській, підпільній, збройній боротьбі за незалежність України, в тому числі у складі формувань Української Центральної Ради, Української Народної Республіки, Західно-Української

⁶² Указ «Про вшанування учасників боротьби за незалежність України у ХХ столітті» № 75/2010 від 28.01.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/75/2010#Text>

Народної Республіки, Української Держави (Гетьманату), Української військової організації, Організації народної оборони «Карпатська Січ», Організації українських націоналістів, Української повстанської армії, Української головної визвольної ради та інших військових формувань, партій, організацій та рухів, що ставили за мету здобуття Україною державної незалежності.

Вже у 2015 році – за каденції Президента Петра Порошенка – ухвалили окремий Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті»⁶³.

Серед історій людей, які зазнали репресій, нерозривно присутня тема Голодомору. Відтак, поширення правди про Голодомор стало також важливою сферою діяльності Августа Вірлича. За життя йому вдалось прочитати низку лекцій за цією темою та зібрати усні історії, які лягли в основу телевізійних програм, курсів лекцій тощо. Саме за дослідження реалій Голодомору Август Вірлич отримав Орден «За заслуги» III ступеню⁶⁴.

Роботи Августа Вірлича щодо Голодомору, зокрема на Херсонщині, переважно увійшли до загальних історій репресій радянської влади проти українців. Вони нероздільні з історіями репресованих людей. Частина історій Август Вірлич оприлюднював у періодичних виданнях. Характерною особливістю є те, що Августа Вірлича запрошують в якості експерта саме з цього питання для коментарів пресі і телебаченню, попри відсутність наукового ступеню.

⁶³ Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті». №314–VIII від 09.04.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-VIII#Text>

⁶⁴ Указ Президента України «Про відзначення державними нагородами України». № 1123/2007 від 20.11.2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1123/2007#Text>

У 2007 році в Херсоні до роковин Голодомору відкрилась виставка, присвячена подіям Голодомору на Херсонщині. Вона називалась «Розсекречена пам'ять»⁶⁵.

Одним із організаторів виставки був саме Август Вірлич, адже його дослідження були в основі виставки. Август Вірлич наголошував, що передумовою Голодомору стало розкуркулення: *«Спочатку знищили творчих селян, які працювали на совість і платили податки, настала голодна пора. Ті бідаки, які розхапали розкуркулені господарства, померли в тридцять третьому. Мені це добре відомо за архівами. Мені прикро, що деякі наші люди продовжують кричати, що це брехня і такого не могло бути. Так було і з політичними репресіями: чимало було тих, хто кричав, що це брехня і на Херсонщині не стріляли. Коли ж покажуєш архівні документи, мовчать»*⁶⁶. Саме тоді він наголосив і на тому, що спочатку мовчать, але потім все одно намагаються спотворити реалії Голодомору і довести, що такого не було.

Август Вірлич також у складі херсонської делегації відвідував Київ на першому вшануванні пам'яті жертв Голодомору. В архіві Августа Вірлича є відповідний відеозапис.

Загалом, робота над пошуком історій жертв Голодомору і «Реабілітованими історією», де були історії не лише жертв Голодомору, а й у цілому сталінських репресій, зазнавала і критики з боку громадськості, адже упродовж тривалого часу в Україні в цілому тривало протистояння комуністичних сил з усіма, хто міг заявляти про злочини радянської влади. Зокрема і про тему Голодомору. Так, в інтерв'ю 2005 року Август Вірлич згадує подібний випадок докорів щодо «нападок» на Сталіна⁶⁷:

«Ми першими в Україні 1994 року видали альманах «Забуттю не підлягає», за що мій друг Дубовик Едуард Опанасович отримав найвищу

65 Вірлич Є. Маленькі діти помирили, бо їли траву: яким був Голодомор на Херсонщині // Район Херсон. 21.11.2023. URL: <https://history.rayon.in.ua/topics/654190-malenki-diti-pomirali-bo-ili-travu-yakim-buv-golodomor-na-khersonshchini>

66 Там само.

67 Терехова Т. Реабилитированные историей // «Булава» (Херсон). 2005. № 7.

нагороду Президента України. Після того, як книга була високо оцінена не лише у нас, а й за кордоном, ми видали нову – «Останній сталінський удар». З історії ми знаємо, що перший етап – під Москвою, другий – під Сталінградом, третій – Курськ, четвертий – Ленінград, п'ятий – Крим і так до Берліна. Але вдома, на батьківщині, фронтовиків, які побували в Європі і повернулися з перемогою, чекав останній сталінський удар. За найменшу критику устрою вони потрапляли під суд. За будь-яку інакодумність люди отримували до 25 років таборів. Наша партія, взявши на озброєння сталінські методи обману, продовжувала обманювати нас до кінця 80-х років. Мені кажуть деякі: ви надто нападаєте на Сталіна. Та не нападаємо ми, а відновлюємо справедливість».

Інший спектр правозахисної діяльності Августи Вірлича, яка тісно перетиналась із журналістською, – відновлення історичних назв вулицям Херсона. І хоча його діяльність передбачала зокрема повернення імперських назв, але це були перші кроки позбавлення топоніміки Херсона від комуністичного насліддя. В інтерв'ю 2006 року Август Вірлич зазначав щодо можливого зносу пам'ятників та перейменування вулиць: «Як уже знімати, то знімати й постамент. Таке моральне правило, бо коли один зняли і на те ж місце поставлять кого іншого, то довго не встоїть. Наприклад, на місці Потьомкіна поставили у 1923-му Карла Маркса. Розпався. В 1946-му поставили ще одного, – те ж саме. Потьомкінський постамент кілька років стояв голий. Ще знаю злий жарт, що коли у 1962-му після XXII з'їзду знімали пам'ятники Сталіну, то в одному місті вирішили Сталіну відпиляти голову, а поставити Шевченка. На ранок на постаменті написані вірші: «Сини мої, українці, що ж ви нарobili – на грузинську ж... хохла посадили». Щодо перейменування вулиць, то там, де є розумний підхід (як це було зроблено в Одесі), там треба. Була в нас вулиця Ганібалівська, зараз вона «9 січня». Що таке 9 січня – воно нам треба? Що таке «21 січня» – колишня Торгова? Це повстання «Арсеналу» в Києві. А 9 січня – побоїще походу попа Гапона (?!). Ганібал – перший будівник, співзасновник Херсона. Як його увічнити?

Зробили площу, а там нема жодного будинку, куди можна було б адресу приліпити. Це немов і постріл, але холостий. Повертаючись до вулиці Тенгінської – потім вона була Тягинська, на честь села Тягинки (тепер Дем'яна Бедного), біля якого відбулась перша зафіксована в літописі битва козаків із турецьким флотом. То до чого Дем'ян Бедний у Херсоні?»⁶⁸.

Пам'ятник Потьомкіну, який встановили у Херсоні у 2003 році, за передбаченням Августа Вірлича росіяни вкрали під час відступу з окупованого Херсона у жовтні 2022 року⁶⁹. перейменування ж вулиць почались іще за життя Августа Вірлича, проте на той момент він вже хворів і не долучався до цього процесу. Раніше він сприяв перейменуванню вулиць для вшанування відомих постатей – переважно учасників воєн.

Отже, Августу Вірличу була притаманна багатогранність роботи. Займаючись краєзнавством, журналістикою, правозахисною та політичною діяльністю, він гармонійно поєднував ці види активності, просував певні ідеї (українізації, декомунізації, реабілітації жертв радянського режиму тощо) в усіх зазначених сферах роботи. Завдяки особистому архіву, який зберігся, стає можливим дослідити не лише особливості діяльності самого Августа Вірлича, а й історичного періоду, в якому відбувались дані події.

⁶⁸ Фашизм винищував усіх, а комуністи – кращих. Інтерв'ю з Августом Вірличем // Україна молода. 19.07.2006. URL: <https://umoloda.kyiv.ua/number/715/163/25972/>, архів <https://archive.is/1ybYD>

⁶⁹ У Херсоні військові РФ демонтували ще один пам'ятник – Потьомкіну // Суспільне. 26.10.2022 URL: <https://suspilne.media/303014-u-hersoni-vijskovi-rf-demontuvali-se-odin-pamatnik-potomkinu/>

Висновки до Розділу 3

Дослідження діяльності Августа Вірлича як журналіста, політика і правозахисника у даному розділі передбачають наступні висновки.:

1. Проаналізована краєзнавча, журналістська, краєзнавча і політична діяльність Августа Вірлича. Наведені аспекти діяльності Августа Вірлича доводять багатогранність і ґрунтовність його роботи, різноманітність інтересів і перетин всіх його видів діяльності між собою. Наприклад, діяльність у складі редакції альманаху «Реабілітовані історією» передбачала роботу з першоджерелами та усними історіями, які ставали основою не лише дослідження, а й журналістського матеріалу. Дослідження Голодомору ставали основою для подальших публікацій у періодичних виданнях.

2. Діяльність Августа Вірлича підтверджує тезу про те, що низка соціальних проблем, які наразі або періодично виникають в українському суспільстві, мають системний характер. Так, у роботах Августа Вірлича можна віднайти опис проблем русифікації, екологічні проблеми, пов'язані з неякісним господарюванням тощо.

3. Архів Августа Вірлича містить документи, видання та інші джерела, які дозволяють відтворити важливі події історії Півдня України, особливо після пограбування та обстрілів музеїв, архівів, бібліотек та інших закладів в Україні, де містились важливі джерела для досліджень.

4. В житті та діяльності Августа Вірлича поєднуються його українське сприйняття історії України та відповідна риторика і певні етапи біографії, які свідчать про дотримання радянської історії. В результаті дослідження стає зрозуміло, що такий дисонанс викликаний умовами, в яких був змушений жити і працювати до набуття Україною незалежності.

РОЗДІЛ 4

АРХІВ АВГУСТА ВІРЛИЧА ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ В СУЧАСНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ ІСТОРІЇ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

4.1. Опис особистого архіву Августа Вірлича

Майже всі документи та література, які зберігаються в архіві, містять або дарчі написи (наприклад, книжки Олеся Гончара та місцевих авторів), або помітки Августа Вірлича та позначки на сторінках видань. Це, зокрема, свідчить про те, що абсолютно всі видання Август Вірлич прочитав і зробив помітки для себе: або для загальних знань, або для використання в подальшій роботі.

Також містять позначки більшість фрагментів періодичних видань. В архіві містяться як періодичні видання, так і окремі їхні фрагменти – статті, цікаві Августу Вірличу. Майже всюди його рукою додані назви, номер та рік випуску. Це дозволяє безпомилково ідентифікувати видання та досліджувати написане без додаткових уточнень та пошуків в архівах і бібліотеках. Втім, саме в таких випадках постає проблема контексту: не завжди зрозуміло, для якої саме зі своїх активностей Август Вірлич використовував ці дані. Отже, потрібні додаткові дослідження таких джерел архіву.

Особистий архів дуже зручно структурований: різні елементи архіву знаходяться окремо (статті, листування, блокноти тощо). У деяких елементах архіву збережений хронологічний порядок. Відтак, аналізувати архів зручно.

В архіві є також електронні матеріали – записи, зроблені Августом Вірличем на комп'ютері, період приблизно після 2009 року. Серед них:

- подарунковий диск до святкування Дня міста (2003 рік);
- запис програми на телеканалі «Скіфія» на тему Голодомору;
- запис відкриття виставки, присвяченої Голодомору на Херсонщині;
- запис урочистостей до роковин Голодомору на Софіївській площі у

Києві.

Сам Август Вірлич мало працював за комп'ютером та делегував набір в електронному вигляді родичам або колегам, до чийх обов'язків це входило. Так вдалось зберегти та розпізнати певні складові архіву, які могли викликати певні запитання. До таких відносяться:

1. Рукопис видання «Странный Потемкин», який має дві редакції: 1992 року та 2005-го. Рукописи суттєво відрізняються риторикою та результатами дослідження, адже протягом 13 років Август Вірлич набув нових даних. Також в наявності паперове видання 2005 року.

2. Автобіографія Августа Вірлича, яка існувала виключно в його особистих записах — в архіві вона є в електронному вигляді. До цього остання автобіографія подавалась напередодні виборів у 1991 році.

3. Листування. Частина з них відскановані у вигляді фото, частина — розпізнані у текстовому вигляді.

Окремої уваги заслуговують джерела, надруковані на друкарській машинці. Це основний вид оформлення рукописів за СРСР та в перші роки незалежності України. У своїй роботі Август Вірлич використовував друкарську машинку дуже багато: від особистих офіційних листів до робочих документів.

Загальна кількість фондів архіву наразі може бути вирахована приблизно, адже архів проходить цифрування. Але приблизна кількість наступна:

- 4 фотоальбоми;
- 4 диски з відеозаписами;
- 2 дискети з фото, ймовірно передані Едуардом Фальц-Фейном під час візиту на Херсонщину;
- 328 окремих фото;
- 1128 статей з газет та журналів;
- 6 особистих блокнотів з записами;
- 104 особистих листа;

- 144 книжкові видання (авторства Августи Вірлича та особиста бібліотека);
- 64 примірники документів та копій документів;
- Екслібрис «Личная библиотека Августа Вирлича»;
- 4 посвідчення;
- 18 грамот і подяк.

Варто звернути увагу на кілька складових архіву. Приміром, особиста бібліотека містить переважно видання або авторства Августи Вірлича, або видання з автографом. Ті видання, де автографів немає (відтак важко довести об'єктивним шляхом, що це саме бібліотека Августи Вірлича), містять замітки на полях, здійснені власноруч Августом Вірличем, а також вкладені вирізки з газет і журналів за тематикою видання. Один із прикладів — видання про життя Івана Мазепи: в них є замітки Августи Вірлича та долучені статті з різних видань щодо Івана Мазепи.

Деякі джерела і фрагменти статей, збережені в архіві, містять ознаки дезінформації та хибних досліджень. В процесі аналізу архіву можна дійти висновку, що Август Вірлич збирав всю інформацію за певними темами (приміром життя Григорія Потьомкіна, дослідження Голодомору тощо), зберігав її та аналізував. Відтак, в архіві збережені дуже різноманітні джерела, частина яких має сумнівний характер, але це зайвий раз доводить ґрунтовність досліджень, які здійснював Август Вірлич.

Даний перелік фондів архіву Августи Вірлича не є остаточним, адже облік і цифрування тривають. Також в архіві відсутні деякі документи, які є в музеях та архівах України. Щойно вони будуть отримані, також стануть фондом особистого архіву. На момент написання даної роботи стало відомо, що в херсонському архіві вціліли близько 200 фондів Августи Вірлича – вони проходять цифрування та будуть доступні для аналізу.

Значення архіву Августи Вірлича для вивчення історії Півдня України в цілому і Херсонщини зокрема було великим і до 2022 року, а після початку масштабного вторгнення росіян в Україну посилюється. Росіяни у 2022 році

розграбували Херсонський обласний краєзнавчий музей ⁷⁰, частково Державний архів Херсонської області⁷¹, бібліотеки. Росіяни вкрали багато документів та інших експонатів музеїв і фондів архівів та книгозбірень, які підтверджують українську ідентичність та загалом описують хід історії на Херсонщині. Достеменно невідомо, що сталося із архівами та музеями на території Херсонщини, яка наразі перебуває під окупацією. Проте чимало матеріалів, важливих для вивчення історії Херсонщини, залишились саме в архіві Августа Вірлича, який вже частково оцифрований. Август Вірлич багато уваги приділяв вивченню історії всієї області, відтак, багато відповідних даних збереглося в його архіві, який пережив окупацію.

Особливо цінними сьогодні є довідники та путівники, а також напрацювання Августа Вірлича щодо перейменувань топонімів. В його архіві також є фонди, за якими можна аналізувати зміну топоніміки під час СРСР і доводити навмисне перешкоджання розвитку української культури та викривлення української історії радянською владою.

Август Вірлич лишився одним із небагатьох херсонських журналістів, які прагнули взяти інтерв'ю і написати матеріал про відомих херсонців і досягали цієї мети. Інтерв'ю, зроблені Августом Вірличем, зокрема, у Москві (там він бував у 1970–80-х роках), потребують більш детального вивчення.

В архіві Августа Вірлича містяться також низка світлин, які мають невідоме походження, а об'єкти на них також невідомі або відомі частково. Так, немає опису фото Миколи II під час його візиту до Херсона, тому незрозуміло, з якою метою Август Вірлич зберігав ці фото у своєму архіві. Також є імовірні фото місць останнього перебування Миколи II, але світлини потребують додаткової експертизи та верифікації. Також архів містить фото

⁷⁰ Росіяни при втечі вкрали всю виставкову експозицію з Херсонського краєзнавчого музею // Суспільне. 22.11.2022. URL: <https://suspilne.media/322452-rosiani-pri-vteci-vkrali-vsuvistavkovu-ekspoziciu-z-hersonskogo-kraeznavcogo-muzeu/>

⁷¹ Іванова Т. Державний архів після «руського миру»: що зацікавило російських окупантів в херсонській установі // Суспільне. 14.12.2022. URL: <https://suspilne.media/336946-derzavnij-arhiv-pisla-ruskogo-miru-so-zacikavilo-rosijskih-okupantiv-v-hersonskij-ustanovi/>

кількох радянських воєначальників, світлини родини Скадовських та світлини, ймовірно передані Едуардом Фальц-Фейном, щодо яких жодних описів у архіві немає. Отже, ці складові архіву потребують додаткового дослідження.

Мова джерел, які містяться в архіві Августа Вірлича переважно українська, майже в такій самій мірі — російська. Архів радянського періоду переважно російський, з набуттям Україною незалежності стало більше джерел українською мовою. Відомо, що в Державному архіві Херсонської області міститься російськомовний переклад повісті Марії Фортус про Ернеста Вірлича з угорської мови. Однак, в рамках написання даної роботи і дослідження діяльності Августа Вірлича здійснений переклад першоджерела українською мовою. В самому архіві повісті немає, однак, є згадки про неї, завдяки чому вдалось віднайти оригінал у цифровому вигляді.

Важлива складова архіву — особисте листування. Август Вірлич зберіг як листування в рамках своєї роботи і громадської діяльності, так і листування з родичами. Ці дані потребують додаткового упорядкування за хронологією та дослідження, чи є втрачені матеріали.

З особистого архіву Августа Вірлича вбачається деяке протиріччя його поглядів. Так, у статтях радянського періоду і біографічних даних можна помітити чітке наслідування тодішній комуністичній риторичі, яка різко змінюється наприкінці існування СРСР. Це доволі легко пояснюється тим, що власне СРСР був тоталітарною державою і не залишав шансів на життя тим, хто відмовлявся працювати в системі.

Отже, архів Августа Вірлича містить багато важливих матеріалів, упорядкованих здебільшого самим Августом Вірличем. Певні матеріали потребують додаткової експертизи та верифікації, інші — просто додаткового дослідження та упорядкування. Деякі фонди архіву можна підтвердити або доповнити фондами Херсонського державного обласного архіву, який наразі проводить цифрування фондів Августа Вірлича.

4.2. Значення архіву Августа Вірлича для вивчення історії Півдня України

Розглянемо більш детально дані архіву Августа Вірлича, які постають важливою складовою вивчення історії України в цілому і Херсонщини зокрема. Варто зауважити, що у своїх роботах Август Вірлич розглядав проблемні питання Херсонщини у загальноукраїнському, а іноді і загальнорадянському (до 1991 року) контексті.

Так, в архіві Августа Вірлича є «Историко-географический словарь Херсонской области (путеводитель)» 1971 року⁷². Це фактично методичний посібник для вчителів-краєзнавців радянської школи. У ній є й особисті замітки та вирізки статей, які віднайшов Август Вірлич, і запропоновані радянськими методистами історичні наративи щодо походження назв громад у Херсонській області. Аналізуючи їх, можна дійти висновку щодо пропаганди виключно російського походження громад: у посібнику переважна кількість громад «виникла» наприкінці XVIII століття, хоча історично ці землі були населені і раніше, а «виникнення» радянська влада асоціювала з приходом на ці землі росіян.

В архіві також зберігаються статті та окремі листування Августа Вірлича щодо дослідження теми козацтва. Зокрема, його цікавила козацька історія Херсонщини. Видання «Ще як були ми козаками»⁷³, видане у 1996 році, стало одним із результатів його багаторічних досліджень цієї теми, які втім вільно він провадити не міг до 1991 року. Наприклад, у газеті «Ленінський прапор» у 1990 році Август Вірлич публікує статтю, присвячену недбалому ставленню до місць увічнення видатних людей⁷⁴. Там він дозволяє собі згадку про Івана Сірка та його могилу:

⁷² Авдальян М. М. Историко-географический словарь Херсонской области (путеводитель): Херсон, 1971. 104 с.

⁷³ Вірлич А. Е. Ще як були ми козаками. Херсон: Газета, 1996. 87 с.

⁷⁴ Вірлич А. Е. Могили забутих предків // Ленінський прапор. 1990. 14 квітня. (Архів Августа Вірлича).

«...Так, у важкому 1675 році легендарний кошовий війська запорізького Іван Сірко здійснив похід у Крим, визволив понад сім тисяч слов'ян, котрих татари захопили у полон раніше. Дехто з колишніх полонених, що прожили в Криму понад 15–20 років, зажадав повернутися назад – до Криму. Сірко не заперечував. Та, коли нещасні повернулися назад, обурилися козаки: це ж майбутні наші вороги!

І очолив Сірко невеликий загін, і наздогнав сіромах біля Чорної Долини, що в Чаплинському районі зараз, і близько двох тисяч чоловік порубали шаблями козацькими та там же і поховали. А над їх могилою мужній Сірко Іван сказав: «Спіть тут, брати наші, і це буде краще, ніж ви будете в Криму плодити басурманів на наші голови козацькі...». Такі сумні часи тоді були. Та й досі немає жодної віхи на тому місці, де відбулася така незвичайна подія навіть для нашої Батьківщини, історії моєї і так повна нестандартними ситуаціями...».

І хоча текст матеріалу прикрашений звичними для тодішньої манери роботи журналістів емоційності та власної думки, зазначення Сірка в радянській газеті в Херсоні було сміливим порівнянням, яке редактор зрештою допустив до друку.

Пізніше – у 2009 році – Август Вірлич стане рецензентом видання науковця Миколи Оленковського, який на той момент вже був кандидатом історичних наук⁷⁵. Саме ця робота, присвячена запорозькому козацтву, стане однією з останніх великих робіт, з якими працював Август Вірлич: не його особистою, проте рецензованою.

Окремо в архіві варто виділити видання з автографами. Зустрічаючись із авторами, Август Вірлич здебільшого залишав собі видання з автографом. Частина таких видань – це подарунки авторів, з якими Август Вірлич був добре знайомий, частина – герої його досліджень. Отже, архів слугує важливим джерелом для широкого кола досліджень.

⁷⁵ Оленковський М. П. Запорозьке козацтво на Херсонщині. Херсон, 2009. 72 с.

Зокрема, в архіві є видання Олесь Гончар: «Собор»⁷⁶ та «Перекоп»⁷⁷ із автографами Олесь Гончар, датованими 19 травня 1970 року. За усними спогадами Августа Вірлича, він спілкувався з Олесем Гончаром – предметом їхньої розмови був роман Гончара «Таврія». У щоденниках Олесь Гончар, які були видані після його смерті, свідчень про цю зустріч немає⁷⁸, тому актуальними є подальші дослідження щодо цієї зустрічі.

За усними свідченнями Августа Вірлича, які підтверджуються також і відповідними публікаціями⁷⁹, Август Вірлич із Олесем Гончаром спілкувались зокрема про образ Софії Фальц-Фейн, який в романі Гончара «Таврія», що вийшов друком 1952 року, відображений як різко негативний. Зокрема, там є подібні слова: *«Стільки зусиль – і на кого? На таких, як Софія Фальцфейн? Було взагалі безглуздо, що вища влада в Асканії належить отій розпусній, ні на що не здатній бабі, піднесеній кимось над тисячами людей, які все своє життя працюють на неї одну, віддаючи їй силу своїх рук, нерви, розум. Не потрібна вона в Асканії – в цьому сьогодні Валерик переконався остаточно. Що змінилося б тут, якби не стало раптом у маєтку Софії? Мозок Асканії – ось він, тут. Хіба знає Софія, як добувається в маєтку вода, хіба має вона уявлення про складну систему зрошення парків? Тішиться леопардом Чарлі, милується кіньми Пржевальського, а добувати їх їздить Клименко. Всі асканійські тварини знають свого Ноя, лізуть до нього з вольєр, труться об нього мордами, бо він їх вигодував з власних рук...»*⁸⁰. Згодом, на екранах з'явилась і відповідна кінострічка (1959), де Софія-Фальц-Фейн зображена саме в зазначеному

⁷⁶ Гончар Олесь. Собор. Київ: Радянський письменник, 1968. 320 с.

⁷⁷ Гончар Олесь. Перекоп. М.: Советский писатель, 1959. 444 с.

⁷⁸ Гончар Олесь. Щоденники. Том 2. Київ, 2008. 606 с.

⁷⁹ Палій В. Новый взгляд на трагедию в Хорлах – убийство Софьи Фальц-Фейн: из Херсона, Киева, Лихтенштейна. 12.03.1999. URL: https://artkavun.kherson.ua/tragediya_v_horlah.htm.

⁸⁰ Гончар Олесь. Таврія. Київ: Дніпро, 1980. 245 с.

вище образі та як «...розпутну, ні на що не здатну бабу, піднесену кимось над тисячами людей, які все своє життя працюють на неї одну».

У той же час, дослідження Августа Вірлича та кількох інших науковців показали, що за спогадами місцевих мешканців Софія Фальц-Фейн мала зовсім інші риси характеру. У спогадах Августа Вірлича навіть є свідчення місцевих мешканців, які казали, що вони спілкувались із Олесем Гончаром, але «... не так йому все казали. Нам тепер соромно людям в очі дивитись: наскільки він не так все написав у своїх книгах про Хорли⁸¹».

Август Вірлич зазначав, що на запитання щодо неправдивості висвітлення подій у романі «Таврія», а особливо образу Софії Фальц-Фейн, Олесь Гончар відповідав, що, як романіст, як художник, він має право на вигадку, на свою точку зору, на власне право тлумачення історичних подій: «Ми брали до уваги позицію письменника, але залишали за собою право не погодитися з ним. І ось чому. Якщо автор хоче витлумачити так чи інакше історичні події, здається, він тоді не має права давати своїм героям імена реально існуючих людей, приписуючи їм ті чи інші дії, яких насправді не було...», – зазначав Август Вірлич у своєму листі до онука Софії Фальц-Фейн Едуарда Фальц-Фейна⁸².

Август Вірлич у своїх дослідженнях також акцентував увагу на тому, що навмисно спотвореною була і версія загибелі Софії Фальц-Фейн. Радянські наративи наполягали на тому, що Софію Фальц-Фейн вбив натовп селян: «... розлючений натовп селян увірвався до палацу, витяг поміщицю на площу і розірвав її на шматки. Ось, мовляв, до чого довели людей експлуататори, що таке революційний гнів праведного народу»⁸³. У той же час, реальною картиною смерті була інша: Софію Фальц-Фейн вбили більшовики. Едуард

81 Палій В. Новый взгляд на трагедию в Хорлах – убийство Софьи Фальц-Фейн: из Херсона, Киева, Лихтенштейна. 12.03.1999. URL: https://artkavun.kherson.ua/tragediya_v_horlah.htm

82 Там само.

83 Листування Августа Вірлича з Едуардом Фальц-Фейном. URL: https://artkavun.kherson.ua/tragediya_v_horlah.htm

Фальц-Фейн (онук Софії) не дійшов згоди у всіх деталях смерті Софії Богданівни з Августом Вірlichem, однак, обидва вони залишились упевненими в тому, що радянська влада спотворила реальні обставини. Аргументи і Августа Вірлича, і Едуарда Фальц-Фейна ґрунтувались на відповідних документах та усних свідченнях свідків і їхніх родичів.

Описана історія є важливою для аналізу радянських наративів та їхнього впливу на аудиторію, а також для вивчення методів радянської пропаганди в цілому і на Херсонщині зокрема. У світлі викрадених росіянами експонатів музеїв, фондів архівів та бібліотек надбання Августа Вірлича, які збереглись у його архіві, стають особливо важливими.

Окремого дослідження заслуговує і спілкування Августа Вірлича з Едуардом Фальц-Фейном під час візиту останнього на Херсонщину, але для цього необхідно опрацювати більше матеріалів архівів та усних оповідей.

Особлива цінність досліджень Августа Вірлича щодо історії родини Фальц-Фейн полягає зокрема в тому, що він був одним із небагатьох дослідників свого часу безпосередньо на території України, який досліджував історію і діяльність родини. Однією з найбільш відомих дослідників роду Фальц-Фейн в Україні є Алла Задерейчук⁸⁴. Зокрема, на її дослідження спирався і Август Вірлич, наголошуючи на тому, що більшість досліджень щодо життя видатної родини – російські і містять недостовірну або неперевірену інформацію. Втім, дослідження Августа Вірлича потребують подальшого опрацювання.

У 2023 році у Херсоні, як і в багатьох інших громадах України, продовжився процес декомунізації та почався процес деколонізації: позбавлення не лише від комуністичних, а й імперських наративів⁸⁵. Одним із ключових об'єктів, який отримав нове ім'я у Херсоні в числі перших у

⁸⁴ Задерейчук А. А., Климов В. В. Создавая рай... История рода Фальц-Фейнов. Херсон: Надднепряночка, 2014. 208 с.

⁸⁵ Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімій». № 3005-IX від 21.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text>

2023 році, став проспект Ушакова: він отримав назву проспекту Незалежності⁸⁶. При цьому, перейменування викликало чималу дискусію в суспільстві, адже херсонці підтримували перейменування проспекту на честь англійського філантропа і правника Джона Говарда, який чимало часу провів у Херсоні і помер саме в Херсоні. Август Вірлич досліджував життя Джона Говарда – і в його архіві збереглися кілька записів про видатного англійця та замітки про нього, які він писав для різних видань. Джона Говарда Август Вірлич вважав видатним філантропом⁸⁷. Стаття про Джона Говарда авторства Августа Вірлича, оприлюднена у 2003 році в газеті «Таврійський край», носила описовий характер – у ній автор коротко описав життя англійця і його внесок в розвиток Херсона. Однак, стаття стала суттєвим внеском у поширення свідчень про справи Джона Говарда, адже за радянських часів його ім'я хоч і не замовчувалось зовсім, проте не посідало провідних місць в інформаційному полі.

Так само, як і про Джона Говарда, писав Август Вірлич і про інших видатних людей, які народились, довгий час жили, або померли у Херсоні. Так, в архіві є матеріали, наприклад, про польського генерала Маріуша Заруського або першого міністра закордонних справ Республіки Ізраїль Моше Шарета. Втім, публікувати щось про цих людей за часів СРСР було неможливо – їхні імена були фактично заборонені. Тому Август Вірлич зберігав у себе джерела або згадки про них, а писав публічно про тих людей, чий імена принаймні не були під заборонаю.

Наприклад, про фізика Леоніда Верещагіна у 1987 році писати можна було – Август Вірлич скористався цією можливістю⁸⁸. Леонід Верещагін

86 Розпорядження начальника Херсонської міської військової адміністрації Херсонського району Херсонської області № 615 р від 25.10.2023. URL: <https://miskrada.kherson.ua/wp-content/uploads/2023/10/615r-vid-25.10.2023-pro-perejmenuvannia-ob-iektiv-toponimiky-na-terytorii-khmth-1.pdf>

87 Вірлич А. Джон Говард М.М. пик филантропии мира // Таврийский край. 2003. № 21 (261). 29 травня.

88 Вірлич А. Гордість радянської науки // Наддніпрянська правда. 1987. 20 вересня. (Архів Августа Вірлича).

народився в Херсоні. Оскільки Август Вірлич починав своє здобуття вищої освіти саме з фізично-математичного факультету педагогічного інституту в Оренбурзі (провчився там два роки), то писати про Л. Верещагіна йому було цікаво – вони навіть зустрічались у 1976 році. Про це він зокрема і писав у зазначеній статті:

«... Останній раз мені довелося бути у Леоніда Федоровича 5 вересня 1976 року. Сповнений сил і енергії, жвавий, він молодо виглядав, говорив про вимоги в науковому світі, про моральне обличчя вченого, про торгові замовлення, які укладає Інститут фізики високих тисків із зарубіжними фірмами. Навіть подумати неможливо було, що всього через півроку газети принесуть гірку звістку про його смерть....».

І хоча стаття носить доволі стриманий характер, оминати радянську риторичку було неможливо: фрази на кшталт «радянський уряд високо оцінив науковий подвиг нашого земляка» із переліком премій і звань присутні. Але здебільшого він описував конкретні досягнення та розробки відомого фізика:

«... Саме полікристали створили можливість конструювати нові преси для надвисоких тисків, Алмазні полікристали (їх ще називають «карбонадо») мають не тільки надтвердість, а ще й пластичність. Саме ці якості «карбонадо» дозволили вченим створити камери (модифікації «ковадл Бріждмена»), в яких можна розвивати тиск, хоча поки в дуже малих об'ємах, 5 мільйони атмосфер. Зараз Інститут високих тисків має великий прес, який, на думку спеціалістів, створює тиск, рівний тиску у центрі земної кулі П'ятдесят тисяч тон – такого тиску зазнає матеріал, який помістили у камеру цього гіганта.

Леонід Федорович, поєднуючи наукову роботу з великою громадською діяльністю, став одним із засновників, а потім і почесним президентом Міжнародної асоціації з розвитку досліджень високих тисків. Шведська королівська академія інженерних наук обрала його своїм членом. Праці

Л. Ф. Верещагіна одержали широке світове визнання. В 1975 році на торжествах, присвячених 250-річчю Академії наук СРСР, представник Міжнародного інституту престижу вручив Академії два призи, якими були відзначені найвидатніші науково-технічні досягнення останніх років. Гран-прі вручений Інституту фізики високих тисків за розвиток промислового виробництва синтетичних матеріалів...».

Писати про представників технічних професій було і зручно з точки зору лояльності від радянської влади, і цілком зрозуміло для Августа Вірлича, який сам добре розбирався в математиці і фізиці.

Окремої уваги заслуговують дослідження Августа Вірлича щодо життя Григорія Потьомкіна, якого тривалий час російська та радянська пропаганда підносили як засновника Херсона. До 2023 року у Херсоні були дитячий садок і школа імені Г. Потьомкіна. В рамках деколонізації назву на його честь прибрали у червні 2023 року⁸⁹. У 2022 році Г. Потьомкін та інші російські діячі стали основою російської пропаганди в окупованому Херсоні. Наприкінці жовтня 2022 року росіяни, готуючи відступ з Херсона, викрали пам'ятник, встановлений 2003 році, разом із пам'ятниками Федору Ушакову, Олександрову Суворову та Василю Маргелову⁹⁰. Саме ці постаті в Херсоні російська пропаганда просувала як ключові історичні постаті. Викрадення пам'ятників стало підставою для чергової дискусії щодо заснування Херсона та місця Г. Потьомкіна в історії міста. Легендами оповита історія його поховання. Дискусія навколо того, чи зберігаються рештки Г. Потьомкіна у Херсоні, знову здійнялась – раніше вона тривала за радянських часів.

⁸⁹ Вірлич Є. В Херсоні більше немає школи і садка імені Григорія Потьомкіна: Начальник МВА видав розпорядження // Онлайн-видання Кавун.City. 28.06.2023. URL: <https://kavun.city/articles/302077/v-hersoni-bilshe-nemae-shkoli-i-sadka-imeni-grigoriya-potomkina-nachalnik-mva-vidav-rozporyadzhennya>

⁹⁰ Дерусифікація триває: Окупанти викрали у Херсоні пам'ятник Потьомкіну. Що про нього відомо // Редакція онлайн-видання Кавун.City. 26.10.2022. URL: <https://kavun.city/articles/245771/derusifikaciya-trivaye-okupanti-vikrali-u-hersoni-pamyatnik-potomkinu-scho-pro-nogo-vidomo>]

Причиною стало те, що так звані рештки Г. Потьомкіна росіяни також вивезли.

У своєму дослідженні-начерку, чернетка якого датована 1992 роком, а повноцінне видання побачило світ 2005-го, Август Вірлич, зокрема, розповідає про відвідування склепу Г. Потьомкіна в херсонському храмі⁹¹. І саме в цьому дослідженні він стверджує, що на місці так званого захоронення Г. Потьомкіна (Катериненський собор у Херсоні) насправді – рештки, які не мають стосунку до князя. Однак, і версій захоронення Г. Потьомкіна також виявилось декілька – це Август Вірлич також озвучував у інтерв'ю⁹². Загалом, Август Вірлич вважав, що рештки, які не є рештками Г. Потьомкіна, наказали оголосити саме його рештками для того, аби привабити туристів до Херсона:

«Коли 1964 року я доповідав виконкому обласної ради про виконану роботу, мене запитали: «А Потьомкін там? Він у нас? Довелося розповісти, як я сам двічі спускався до склепу, оглядав труну, вивчав архіви і в результаті дійшов висновку, що князя в Херсоні немає. Тоді ж було ухвалено рішення вважати могилу у соборі місцем первинного поховання засновника міста. Але невдовзі це рішення змінили. Знайдені в соборі якісь кістки оголосили останками Потьомкіна, щоб залучити до Херсона туристів!».

Дискусії на тему рештків Г. Потьомкіна тривають і донині, оскільки існує декілька версій його поховання. Однак, дослідження Августа Вірлича також є і має право на життя, потребуючи подальшого аналізу і ґрунтовних досліджень.

Отже, сьогодні, в умовах, коли пограбовані херсонські музеї, архіви та бібліотеки, архів Августа Вірлича набуває особливої цінності. Також його

91 Вирлич А. Э. Странный Потемкин: исторический очерк-поиск. Херсон: Штрих, 2005. 67 с.

92 Трибушна Л. Чтобы привлечь в Херсон туристов, областное руководство объявило останками потемкина кости, найденные почти через 200 лет на месте погребения князя // Факти. 26.10.2005. URL: <https://fakty.ua/ru/52648-chtoby-privlech-v-herson-turistov-oblastnoe-rukovodstvo-obyavilo-ostankami-potemkina-kosti-najdennye-pochti-cherez-200-let-na-meste-pogrebeniya-knyazyu>

архів цінний зокрема і тим, що дозволяє прослідкувати зміну риторики публічних дискусій як у Херсоні, так і в Україні в цілому.

Висновки до розділу 4

В даному розділі роботи проаналізований архів Августа Вірлича та його вплив на дослідження історії Півдня України в цілому та Херсонщини зокрема. В результаті дослідження можна дійти наступних висновків:

1. Архів Августа Вірлича містить багато унікальної інформації, яка дозволить відтворити певні події на території України, зокрема Херсонщини.

2. Архів Августа Вірлича містить інформацію, яка може замінити або доповнити прогалини, які виникли внаслідок розкрадання матеріалів музеїв, архівів та інших установ росіянами у Херсоні.

3. Архів Августа Вірлича може бути об'єктом для окремого дослідження в системі історичних наук як наочний приклад архівування власних робіт і збереження для подальших історичних досліджень.

4. Позаяк наразі перебуває в окупації частина Херсонської області, яку також досліджував Август Вірлич, дані його архіву постають додатковим важливим джерелом інформації в час, коли доступ до аналогічної інформації неможливий. Це приміром дані про Асканію-Нова, переписка з Едуардом Фальц-Фейном, дані щодо Каховки, Нової Каховки, Скадовська тощо.

5. Фонди особистого архіву Августа Вірлича містять інформацію, яка підтверджує системність певних проблем і гострих соціальних питань в Україні в цілому та на Херсонщині зокрема. Ці дані є особливо актуальними сьогодні і мають бути використані в процесах декомунізації, позбавлення наслідків імперського минулого тощо.

ВИСНОВКИ

У висновках відбиті підсумки дослідження, в ході якого проаналізовано правозахисну, краєзнавчу та політичну діяльність Августа Вірлича та відображено його роль в розвитку історичної науки на Херсонщині.

1. Історіографія проблеми пройшла певні етапи розвитку. Обрана тема не знайшла достатнього висвітлення у вітчизняній історіографії, зокрема це стосується радянського періоду. Хоча й українська історіографія щодо діяльності Августа Вірлича доволі скромна. Майже повністю поза увагою залишились його дослідження історії Голодомору, життя родини Фальц-Фейн, неглибокими є дослідження його робіт з історії козацької доби. Повністю поза увагою його міжнародні зв'язки, зокрема з Польщею. Відтак, є потреба глибшого дослідження його діяльності. Сучасна українська історіографія звертає увагу на краєзнавчу діяльність Августа Вірлича, його дослідження Другої світової війни та власне на саму його біографію, а точніше – певні її етапи: ув'язнення у концтаборі, радянське заслання. Також доволі глибоко вивчена його робота як відповідального секретаря видання «Реабілітовані історією». Однак, можливе і глибше дослідження, яке відкриє історичні паралелі радянських репресій із сьогоденним вторгненням Росії до України.

2. Джерельна база окресленої проблеми є різноплановою. Сюди входять законодавчі та нормативно-правові акти, архівні джерела, періодична преса та наративні джерела. Їх детальний аналіз дозволяє зробити певні висновки щодо життя і діяльності Августа Вірлича.

По-перше, багато інформації, не оприлюдненої раніше, містить особистий архів Августа Вірлича. Він може стати зв'язком між оприлюдненими фактами, доповнювати їх та відкривати для широкої спільноти нові аспекти діяльності Августа Вірлича та його досліджень.

По-друге, зважаючи на окупацію Херсонщини з 2022 року та Херсона у 2022-му, коли розграбовані музеї, бібліотеки та архіви регіону, що перебував

під окупацією, надбання Августа Вірлича та комплексний аналіз його архіву видаються дуже важливими для збереження української історії регіону та розвитку просвітництва.

По-третє, незважаючи на радянську риторику в певних аспектах діяльності, Август Вірлич втім лишається рушієм прагнення України до незалежності – це дає зрозуміти саме джерельна база.

Варто зауважити, що в джерельній базі є джерела російською мовою. Втім, вони застосовуються виключно в тих випадках, коли їх неможливо уникнути (наприклад, нормативні акти) або це є важливим показником епохи (наприклад, переписка з бароном Фальц-Фейном російською мовою, адже українською барон не говорив).

Серед джерел, за якими написана дана робота, є також джерело угорською мовою – повість Марії Фортус, оприлюднена в угорському журналі у 1977 році. Вона була перекладена українською мовою спеціально для використання у даній роботі.

3. Методологічні основи дослідження базуються на двох фундаментальних принципах – історизму та об'єктивності, що поєднуються з принципами системності та комплексності, багатофакторності, діалектичного принципу, із застосуванням історичного, цивілізаційного, регіонального, ціннісного, соціального, системного та структурно-функціонального підходів, а також загальнонаукових, конкретно-історичних, спеціально-історичних, джерелознавчих методів. Базуючись на зазначених принципах, підходах та методах, авторка здійснила спробу провести комплексний аналіз досліджуваної проблеми.

4. Уперше комплексно досліджено біографію Августа Вірлича, його внесок в дослідження історії Херсонщини. Досліджено зокрема причину розбіжності у зазначенні місць народження Августа Вірлича. Систематизовано дані життя Августа Вірлича і вперше подано комплексно його біографію. Досліджено аспекти біографії, які потребують додаткового уточнення за допомогою роботи з архівами та усними історіями, зокрема:

- робота в товаристві «Меморіал» (недостатньо даних для розкриття всіх аспектів роботи);
- особливості дослідження теми Голодомору (недостатньо фактів для розкриття всіх аспектів роботи і досягнень);
- листування з Едуардом Фальц-Фейном та особливості зустрічі з ним на Херсонщині (невідомі точні дати і деталі зустрічі);
- листування з музеями Польщі та Німеччини щодо пошуку слідів перебування там Ернеста Вірлича (вбачається неповний набір листів або відсутність деяких відповідей).

5. Оприлюднено дані щодо архіву Августа Вірлича та його значення, зокрема після пограбування росіянами музеїв, архіву та бібліотек на Херсонщині. Оцінено роль архіву Августа Вірлича у відновленні інформації про історію Херсонщини. Уперше перекладено свідчення про родину Августа Вірлича з угорської українською мовою. Раніше здійснили переклад російською (він знаходиться в херсонському архіві), однак, перекладали за радянських часів, що могло сприяти появі помилкових радянських наративів, яких не було в оригіналі.

В результаті аналізу архіву досліджено, що архів має велике значення для вивчення історії не лише Херсонщини, а й України в цілому. Досліджені особливості здійснення російського та радянського впливу на українців та системні проблеми, які характерні і для нинішнього періоду і які знаходять своє вирішення саме в нинішньому періоді. Це стосується передусім перейменувань топонімів (позбавлення імперського та комуністичного насліддя), спростування історичної дезінформації (російські наративи про російськість походження території Херсонщини та інші), а також внеску певних відомих осіб у розвиток історії міста (Джона Говарда, Маріуша Заруського та інших). Досліджено, що дані архіву Августа Вірлича доцільно використати задля збору свідчень щодо системної пропаганди росіян на території Херсонщини та поширення радянських або імперських наративів. Так, в архіві міститься зокрема фото-, відео- та текстова інформація щодо

святкування в Херсоні 225-річчя «заснування» міста Григорієм Потьомкіним; щодо поширення хибної інформації про обставини розвитку Херсона за радянських часів тощо. Таким чином, архів стає джерелом важливої інформації про історію Херсонщини. Особливо ця інформація цінна у світлі нинішніх реалій знищення документів росіянами.

Отже, хоча про Августа Вірлича в науковому історичному середовищі та в широких колах на Херсонщині знають, проте знають далеко не про всі його досягнення та аспекти діяльності. Відтак, дослідження його діяльності постає важливим для розвитку історичної науки та відновлення свідчень про українців на Херсонщині, про репресивні заходи радянської влади, а також про історичні паралелі різних часів, які також відображені у дослідженнях Августа Вірлича.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

1. Неопубліковані джерела

1. Август Вірлич. Горе-політики ставлять під сумнів нашу державність // Архів Августа Вірлича (машинопис). 2006 рік.
2. ВАЖЛИВО: росіяни підірвали греблю Каховської ГЕС // Офіційний сайт Міністерства внутрішніх справ України. 06.06.2023. URL: <https://mvs.gov.ua/news/vazливо-rosiiani-pidirvali-grebliu-kahovskoyi-ges>.
3. Голос країни: Олесь Гончар // Онлайн-захід Херсонської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Олеся Гончара. 03.04.2023. URL: <https://museum.lib.kherson.ua/golos-kraini-oles-gonchar.htm>.
4. Гуляєнко М., Матвеев О., Ольховий М. Давайте без сенсацій // «Наддніпрянська правда». 30.03.1990 / Архів Августа Вірлича, машинопис.
5. Документ Фонду «Пам'ять жертв фашизму в Україні» від 17.11.2003 року // Особистий архів Августа Вірлича.
6. Записи Августа Вірлича «Родословная» // Збережені в електронному вигляді записи Августа Вірлича 2012 рік. Переклад українською Євгенії Вірлич.
7. Особистий листок з обліку кадрів Августа Вірлича. Копія // Архів Августа Вірлича. ГО «Фундація імені Августа Вірлича», м. Херсон.

2. Опубліковані джерела

8. До 90-річчя від дня народження Вірлича Августа Ернестовича (1931–2017), херсонського журналіста, краєзнавця, Почесного громадянина міста Херсона, фондоутворювача держархіву області / Державний архів Херсонської області. URL: <https://kherson.archives.gov.ua/informacziyna-diyalnist/dokumentalni-vystavky-on-line/do-90-richchya-vid-dnya-narodzhennya-virlycha-avgusta-ernestovycha/>.

9. Комісія з реабілітації жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму // Сайт Херсонської ОДА. URL: <https://khoda.gov.ua/dovidnik-ogoloshennya/kom%D1%96s%D1%96ja-z-reab%D1%96%D1%96tac%D1%96%D1%97-zhertv-repres%D1%96j-komun%D1%96stichnogo-total%D1%96tarnogo-rezhimu/>.

3. Збірки документів і матеріалів

10. Державний архів Херсонської області. Фонди періоду після 1917 року: анотований реєстр описів. Том 3: Фонди Р–3003 – Р–4116 / редкол.: В. О. Лебідь (голова) та ін.; Державна архівна служба України; Державний архів Херсонської області. Херсон : Айлант, 2016. 468 с. (Архівні зібрання України. Спеціальні довідники). URL: <https://kherson.archives.gov.ua/wp-content/uploads/2019/10/Annot3.pdf>

11. Херсонський музей старожитностей. Збірник газетних статей і заміток. 1871–1928 рр. / Упор. Черніков В. А. Херсон: Наддніпряночка, 2012. 505 с.

4. Законодавчі акти і нормативні документи

12. Директива НКВД СРСР № 181 о взятии на учет и оперативно-чекистском обслуживании репатриированных советских граждан немецкой национальности. 11.10.1945 // Одесский мартиролог: Данные о репрессированных Одессы и Одесской области за годы советской власти. Т. 4 / Составители Л. В. Ковальчук, Г. А. Разумов. Историко-мемориальное издание. Одесса: СМІЛ, 2006. 960 с. (Серия «Реабилитированные историей»). С. 893.

13. Закон РФ «О реабилитации жертв политических репрессий» от 18.10.1991 № 1761–1 (последняя редакция). 18 октября 1991 года. № 1761–1. URL: <https://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/68292>.

14. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони політичних партій». 03.05.2022. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2243-20#Text>.

15. Закон України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2006. № 50. Ст. 504. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-16#Text>.

16. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» // Відомості Верховної Ради (ВВР). 2015. № 26. Ст. 219. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text>.

17. Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії». № 3005–ІХ від 21.03.2023 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text>.

18. Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті». № 314–VIII від 09.04.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-VIII#Text>.

19. Закон України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років». № 962–XII від 17.04.1991 р., редакція від 11.09.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12#Text>.

20. Передвиборча програма Августа Вірлича // Брошура. 1990 рік.

21. Рішення Каховської міської ради № 1210/59 від 18 вересня 2018 року.

22. Рішення Каховської міськради № 563/32 від 20 серпня 2012 року.

23. Рішення Херсонської міської ради від 31.08.2016 № 319 «Про присвоєння звання «Почесний громадянин Херсона».

24. Розпорядження начальника Херсонської міської військової адміністрації Херсонського району Херсонської області № 615 р від 25.10.2023 р. URL: <https://miskrada.kherson.ua/wp-content/uploads/2023/10/615r-vid-25.10.2023-pro-perejmenuvannia-ob-iektiv-toponimiky-na-terytorii-khmth-1.pdf>.

25. Указ «Про вшанування учасників боротьби за незалежність України у ХХ столітті» № 75/2010 від 28.01.2010 року URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/75/2010#Text>.

26. Указ Президента України «Про відзначення державними нагородами України». № 1123/2007 від 20.11.2007 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1123/2007#Text>.

5. Довідкові джерела

27. Авдальян М. М. Историко-географический словарь Херсонской области (путеводитель): Херсон, 1971. — 104 с.

6. Наративні джерела

28. Гончар Олесь. Щоденники. Том 2. Київ, 2008. 606 с.

29. Листування Августа Вірлича з Едуардом Фальц-Фейном. URL: https://artkavun.kherson.ua/tragediya_v_horlah.htm.

7. Аудіальні джерела

30. Фашизм винищував усіх, а комуністи – кращих. Інтерв'ю з Августом Вірличем // Україна молода. 19.07.2006. URL: <https://umoloda.kyiv.ua/number/715/163/25972/>, архів <https://archive.is/1ybYD>.

8. Видання авторства Августа Вірлича та написані у співавторстві

31. Белоусова Е. М., Вирлич А. Э. Херсон – Аскания-Нова: маршрутный путеводитель. Одесса: Маяк, 1968. 90 с.

32. Вирлич А. Джон Говард – пик филантропии мира // Таврийский край. 2003. № 21 (261). 29 травня.

33. Вирлич А. Э. Голая Пристань: путеводитель. Симферополь: Таврия, 1983. 64 с.

34. Вирлич А. Э. Легендарная тачанка / фот. В. И. Антипенко, пер. А. Э. Вирлич, К. А. Пономаренко. Симферополь: Таврия, 1988. 116 с.

35. Вирлич А. Э. Странный Потемкин: исторический очерк-поиск.

Херсон: Штрих, 2005. 67 с.

36. Вирлич А. Э., Каминская Е. С. Геническ: путеводитель. Симферополь: Таврия, 1986. 58 с.

37. Вирлич А. Э., Шульженко О. Г. Музей истории Каховки: путеводитель / Ред. А.С. Щеглова, фот. А. А. Катюха. Симферополь: Таврия, 1981. 83 с.

38. Вирлич А. Э., Якименко В. П. Памятники славы на Херсонской земле: справочник. Симферополь: Таврия, 1977. 92, [2] с., [32] л., ил.

39. Вірлич А. Гордість радянської науки // Наддніпрянська правда. 1987. 20 вересня. (Архів Августа Вірлича).

40. Вірлич А. Нащадки господарів поганих, або Бої немісцевого масштабу... // «Вільне слово». 1992. № 3, червень. (Архів Августа Вірлича).

41. Вірлич А. Пам'ять зобов'язує // Наддніпрянська правда. 1989. 5 жовтня. (Архів Августа Вірлича).

42. Вірлич А. Переяславська рада // Наш край. 2002. №4 (24). 24 вересня. (Архів Августа Вірлича).

43. Вірлич А. Потрібно і мертвим, і живим... (закінчення) / Херсонський вісник. 1991. № 2. 2 січня. (Архів Августа Вірлича).

44. Вірлич А. Потрібно і мертвим, і живим... (продовження) / Херсонський вісник. 1990. № 3. 20 жовтня. (Архів Августа Вірлича).

45. Вірлич А. Потрібно і мертвим, і живим... / Херсонський вісник. 1990. № 2. 13 жовтня. (Архів Августа Вірлича).

46. Вірлич А. Так з нас робили яничарів // Чорноморець. 1992. 8 квітня. (Архів Августа Вірлича).

47. Вірлич А. Як і завжди – реабілітуємо посмертно? // Голос Таврії. 1992. 9 квітня. (Архів Августа Вірлича).

48. Вірлич А. Е. Гримаси нашого буття. Херсон: [Б. в.; б. р.]. 19 с., іл.

49. Вірлич А. Е. Наші незабутні / Ред. Ф. Г. Островська. Одеса: Маяк, 1967. 71, [1] с.

50. Вірлич А. Е. Ще як були ми козаками. Херсон: Газета, 1996. 87 с.

51. Женская и мужская логика : афоризмы / Сост. А. Э. Вирлич; ред. О. В. Олексюк. Херсон: Айлант, 2009. 78 с.

52. Забуттю не підлягає: нариси, спогади, оповіди: альманах / А. Е. Вірлич; Херсонська обласна державна адміністрація; упоряд. Е. О. Дубовик. Херсон : Ред. наук.-док. сер. кн. «Реабілітовані історією», 1994. 360 с.

53. Мартиролог херсонців, розстріляних у роки сталінських репресій. Десятиріччю створення обласної редколегії Всеукраїнської серії книг «Реабілітовані історією» присвячується / Упоряд. А. Е. Вірлич. Херсон: Айлант, 2003. 74 с.

54. Мужская и женская логика / Сост. А. Э. Вирлич, ред. О. В. Олексюк. Київ: Айлант, 2008. 94 с.

55. Оленковський М. П. Запорозьке козацтво на Херсонщині. Херсон, 2009. 72 с., іл. URL: <https://www.academia.edu/4173248>.

56. Останній сталінський удар / Ред. Л. Трибушна. Херсон: ВАТ «Херсонська міська друкарня», 1997. 262 с.

57. Памятники природы Херсонской области / Т. Б. Ардамацкая; сост. А. Э. Вирлич. Симферополь: Таврия, 1984. 108, [4] с., [8] л. ил.

58. Реабілітовані історією. Херсонська область / П. Т. Тронько; редкол.: А. О. Бабич, ред.-упоряд. А. Е. Вірлич. Херсон: Наддніпр. правда, 2005. 944 с.

59. Сповідь на Голгофі : Альманах: Документальні нариси, спогади, статті, списки про репресії щодо церкви та духовних осіб на Херсонщині за роки тоталітарного режиму / К. Бережна, Б. Вадон, А. Е. Вірлич; Херсонська обласна держадміністрація; редкол.: В. О. Лебідь. Херсон: Реабілітовані історією, 2001. 205 с.

60. Херсонщина туристична. Південне перехрестя: Проспект / Текст А. Вірлич [та ін.]; голов. ред. В. Лебідь; худож. О. Андрющенко [та ін.]; Управління з питань молоді, спорту і туризму Херсонської облдержадміністрації. Херсон: ТОВ «Редакція газети «Губернія», [Б. р.]. 27 с., іл.

61. Херсонщина. Землі квітучої краса [2-х вимірна графіка (ілюстрації, креслення та ін.)] : фотоальбом / фотогр. Т. Шабловський, фотогр. Я. Чигиринський, упоряд. А. Е. Вірлич, упоряд. Е. С. Камінська, вступ. ст. Г. Б. Сергєєва, макет В. Єрмаков. Київ: Мистецтво, 1990. 143 с. (Серія фотоальбомів про області Радянської України).

ЛІТЕРАТУРА

62. Богдана Хмельницького вважав рятівником родини: 21 листопада 1931 року народився херсонський краєзнавець Август Вірлич: <https://kherson.rayon.in.ua/topics/653000-bogdana-khmelnitskogo-vvazhav-ryativnikom-rodini-21-listopada-1931-roku-narodivsyia-khersonskiy-kraeznavets-avgust-virlich>

63. Борщак І., Мартель Р. Іван Мазепа: Життя й пориви великого гетьмана / Автор. пер. з франц. М. Рудницького. Київ: Вид-во СП «Свенас», 1991. 136 с.

64. Вірлич Є. М. Богдана Хмельницького вважав рятівником родини: 21 листопада 1931 року народився херсонський краєзнавець Август Вірлич. URL: <https://kherson.rayon.in.ua/topics/653000-bogdana-khmelnitskogo-vvazhav-ryativnikom-rodini-21-listopada-1931-roku-narodivsyia-khersonskiy-kraeznavets-avgust-virlich>

65. Вірлич Є. М. В Херсоні більше немає школи і садка імені Григорія Потьомкіна: Начальник МВА видав розпорядження // Онлайн-видання Кавун.City. 28.06.2023. URL: <https://kavun.city/articles/302077/v-hersoni-bilshe-nemaie-shkoli-i-sadka-imeni-grigoriya-potomkina-nachalnik-mva-vidav-rozporядzhennya>.

66. Вірлич Є. М. Європейський контекст у журналістській та краєзнавчій діяльності Августа Вірлича // Європейський Союз і Україна: передісторія, історія, сучасність // Міжнародна конференція в рамках міжнародного проєкту Еразмус+ за напрямком Модуль Жана Моне «Імплементация європейських цінностей як базис демократії в Україні»: тези. Миколаїв : Вид-

во ЧНУ імені Петра Могили, 2023. С. 129–133.

67. Вірлич Є. М. Краєзнавча діяльність Августа Вірлича та її роль у популяризації історії Херсонської області // Всеукраїнська науково-практична конференція «Краєзнавство Півдня України в історичному вимірі та сучасному дискурсі: до 100-річчя заснування Одеської комісії краєзнавства при ВУАН». Одеса, 24–25 жовтня 2023 року.

68. Вірлич Є. М. Маленькі діти помирили, бо їли траву: яким був Голодомор на Херсонщині. URL: <https://history.rayon.in.ua/topics/654190-malenki-diti-pomirali-bo-ili-travu-yakim-buv-golodomor-na-khersonshchini>

69. Вірлич Є. М. Наукова спадщина Августа Вірлича в контексті сучасних подій в Україні // «Україна і Європа: спільність історичної долі (ціннісний аспект)» в рамках міжнародного проєкту Erasmus+ за напрямком Jean Monnet «Implementation of European values as a basis of democracy in Ukraine»: тези доповідей наукової конференції «Україна і Європа: спільність історичної долі (ціннісний аспект)», Миколаїв, 16 листоп. 2022 р. / ЧНУ ім. Петра Могили. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2022. С. 69–71.

70. Гончар Олесь. Собор. Київ: Радянський письменник, 1968. 320 с.

71. Гончар Олесь. Перекоп. Москва: «Советский писатель», 1959. 444 с.

72. Гончар Олесь. Таврія. Київ: «Дніпро», 1980. 245 с.

73. Грельова В. Август Вірлич – херсонський краєзнавець з когорти нескорених // Збірник тез пошуково-дослідницьких робіт VII Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції учнівської молоді «Державотворчі процеси в Україні: через віки у XXI століття». Черкаси. 2022. С. 154–57.

74. Дерусифікація триває: Окупанти викрали у Херсоні пам'ятник Потьомкіну. Що про нього відомо // Редакція онлайн-видання Кавун.City. 26.10.2022. URL: <https://kavun.city/articles/245771/derusifikaciya-trivaye-okupanti-vikrali-u-hersoni-pamyatnik-potomkinu-scho-pro-nogo-vidomo>.

75. Дмитрук В. Реалізація державної програми «Реабілітовані історією» в Херсонській області // Минуле і сучасність: Таврія. Херсонщина. Каховка: збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної краєзнавчої

конференції (14–15 вересня 2018 р.) / Упоряд. М. В. Гончар. Каховка–Херсон: Гілея, 2018. С. 38–39. URL: <https://nsku.org.ua/wp-content/uploads/2019/08/Conference-of-Kakhovka.-2018.pdf>.

76. Довбня О. А. Релігійний аспект репресивної політики радянської держави щодо населення Півдня України у сучасному вітчизняному історіографічному дискурсі // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри : збірка наукових праць. Вип. 7 / Відп. ред. М. І. Михайлуца. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. С. 126–133.

77. Задерейчук А. А., Климов В. В. Создавая рай... История рода Фальц-Фейнов. Херсон: Надднепряночка, 2014. 208 с.

78. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної краєзнавчої конференції «Минуле і сучасність: Херсонщина. Таврія. Каховка» (16–17 вересня 2016 р.) / Упоряд. М. В. Гончар. Каховка–Херсон: Гілея, 2016. 200 с.

79. Іванова Т. Державний архів після «руського миру»: що зацікавило російських окупантів в херсонській установі // Суспільне. 14.12.2022. URL: <https://susplne.media/336946-derzavnij-arhiv-pisla-ruskogo-miru-so-zacikavilo-rosijskih-okupantiv-v-hersonskij-ustanovi/>.

80. Кандидати в депутати Херсонської обласної ради народних депутатів по виборчому округу № 18 // Наддніпрянська правда. 1990. 12 квітня. (Архів Августа Вірлича).

81. Михайлов В. В. Осередки товариства «Меморіал» на Півдні України наприкінці 1980-х – 1991 р. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. Вип. 1. Ч. 2. С. 83–88. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/6531/1/Mihaylov.pdf>.

82. Палій В. Новый взгляд на трагедию в Хорлах – убийство Софьи Фальц-Фейн: из Херсона, Киева, Лихтенштейна. 12.03.1999 р. // URL: https://artkavun.kherson.ua/tragediya_v_horlah.htm.

83. Росіяни при втечі вкрали всю виставкову експозицію з Херсонського краєзнавчого музею // Суспільне. 22.11.2022. URL:

<https://suspilne.media/322452-rosiani-pri-vteci-vkrali-vsuvistavkovu-ekspoziciuz-hersonskogo-kraeznavcogo-muzeu/>.

84. Сінкевич І., Любак Л. Велика Вітчизняна війна в статтях Августа Вірлича (До 60-річчя визволення Херсонщини від гітлерівських окупантів) // Студентські наукові студії: Зб. наук. праць студентів. Херсон: Вид-во ХДУ, 2004. С. 222–224.

85. Сінкевич І., Любак Л. Херсонський краєзнавець Вірлич Август Ернестович // Студентські наукові студії: Зб. наук. праць студентів. Херсон: Вид-во ХДУ, 2003. С. 189–191.

86. Степаненко В. Репресивно-каральні органи УРСР 1920 – 1930-х рр. в сучасному історичному дискурсі // Наукові записки з української історії: зб. наук. ст. Вип. 35. Переяслав-Хмельницький, 2014. С. 173–78.

87. Терехова Т. Реабилитированные историей // «Булава» (Херсон). 2005. № 7.

88. Трибушна Л. Чтобы привлечь в херсон туристов, областное руководство объявило останками потемкина кости, найденные почти через 200 лет на месте погребения князя // Факти. 26.10.2005. URL: <https://fakty.ua/ru/52648-chtoby-privlech-v-herson-turistov-oblastnoe-rukovodstvo-obyavilo-ostankami-potemkina-kosti-najdennye-pochti-cherez-200-let-na-meste-pogrebeniya-knyazya>.

89. У Херсоні військові РФ демонтували ще один пам'ятник – Потьомкіну // Суспільне. 26.10.2022. URL: <https://suspilne.media/303014-u-hersoni-vijskovi-rf-demontuvali-se-odin-pamatnik-potomkinu/>.

90. Херсонська обласна рада надала російській мові статус регіональної // РБК Україна. 17.08.2012 р. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/hersonskiy-oblastnoy-sovet-predostavil-russkomu-yazyku-17082012123000>.

91. Херсонщина позбавила російську мову статусу регіональної // Еспресо. 14.12.2018. URL: https://espresso.tv/news/2018/12/14/khersonschyna_pozbavyla_rosiysku_movu_statusu_regionalnoyi.

92. Шевченко Т. Г. Кобзар 1860 року (факсимільне видання): Київ: Дніпро, 1981. 246 с.

Дисертації та автореферати

93. Калініченко О. О. Українська школа підводного мореплавства ХІХ – початку ХХ ст.: формування, діяльність, персоналії. Автореф... дис. канд. іст. наук. Одеса: КП ОМД, 2021. 52 с.

94. Кириленко В. П. Голод 1921–1923 років у Південній Україні. Дис. ... канд. іст. наук. Миколаїв, 2015. 230 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Довідка про роботу Августа Вірлича в Каховському історичному музеї

28 серпня 1958 р.⁹³

13

УРСР
ВИКОНКОМ
Каховської міської ради
депутатів трудящих

КАХОВСЬКИЙ
ІСТОРИЧНИЙ
МУЗЕЙ

№ 8/2
м. Каховка

СПРАВКА

Дана настоящая тов. ВИРЛИЧУ Августу Эрнстовичу в том, что он был принят на работу в Каховский исторический музей 26 апреля 1958 года на должность старшего научного сотрудника и проработал в этой должности по 21 августа 1958г.

Уволен с работы по ст. 44 п. "А" КЗОТа.
Справка выдана взамен трудовой книжки.

ДИРЕКТОР КАХОВСКОГО ИСТОРИЧЕСКОГО МУЗЕЯ

БУХГАЛТЕР:

УШАТСКИЙ /
БУКУШНИНА /

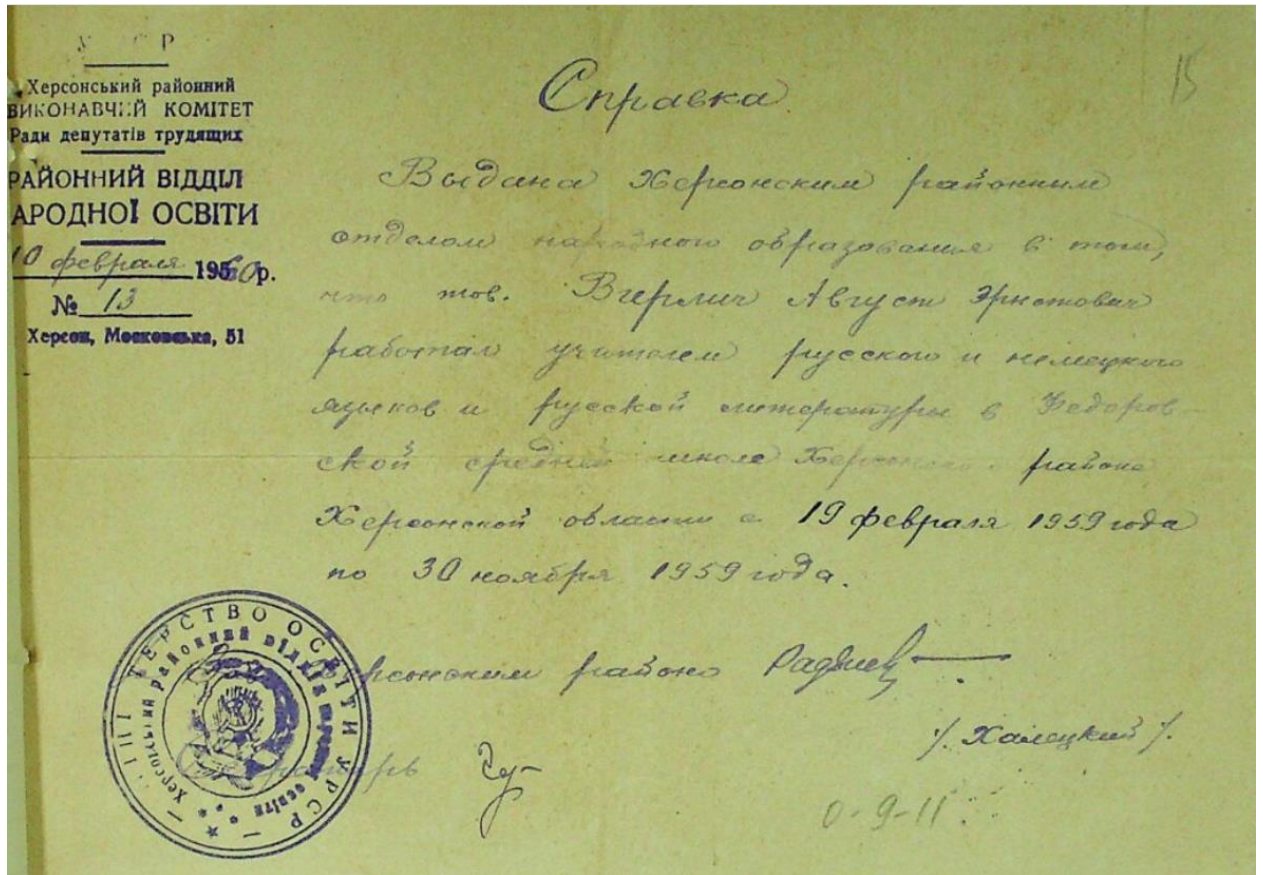
0-3-25

93 До 90-річчя від дня народження Вірлича Августа Ернстовича (1931–2017), херсонського журналіста, краєзнавця, Почесного громадянина міста Херсона, фондоутворювача держархіву області / Державний архів Херсонської області. URL: <https://kherson.archives.gov.ua/informacijna-diyalnist/dokumentalni-vystavky-on-line/do-90-richchya-vid-dnya-narodzhennya-virlycha-avgusta-ernestovycha/>

Додаток Б

Довідка про роботу Августа Вірлича вчителем Федорівської середньої школи Херсонського району Херсонської області 10 лютого 1960 р.⁹⁴

94 Там само.

Посвідчення Августа Вірлича⁹⁵

95 Там само.

Сканована копія свідчень односельців про діяльність Ернеста Вірлича з
архіву Августа Вірлича

Подтверждение
 Мы ниже подписавшие, гр. с Царичанки Степоро-
 петровская обл. Цукерман Татьяна Никифоровна
 Пинков Григорий Кондратович Дондик Елена
 Арсентьевна подтверждаем что Вирлич Эрнест
 Степанович до войны работал в с. Царичанке
 в ср. школе преподавателем истории.
 Знаем его как очень хорошего человека, во время
 немецкой оккупации он помогал многим. Мы знаем
 гр. Цукерман Татьяна Никифоровна знаем мужа
 Еврея, который убит на войне, мой дед три
 месяца скрывался у Вирлича от фашистов
 расстрелял. *а много друзей хороших дел.*
 Цукерман Т. Н.
 Пинков Григорий Кондратович
 Дондик Елена Арсентьевна
 Вирлич ух. підписів
 виконком сілської ради свідчів
 16.09.1949 р.
 Семенов ар с/р. М. Семенов

**Особистий листок Августа Вірлича з обліку кадрів
з особистого архіву Августа Вірлича**

**ОСОБИСТИЙ ЛИСТОК
по обліку кадрів**

1. Прізвище Вірлич
ім'я Август по батькові Ернестович

2. Стать чол. 3. Рік, число і м-ць народження 21.11.1931

4. Місце народження с. Варичанка Ізяслав
(село, місто, район, область)

5. Національність українець 6. Сон. походження смутибовець

7. Партийність — партетаж — (місяць і рік вступу) партквиток № — /кортка № —

8. Чи перебуває членом ВЛКСМ, з якого часу і № квитка —

9. Освіта вища

Назва учбового закладу і його місцезнаходження	Факультет або відділення	Рік вступу	Рік закінчення або вступу	Якщо не закінчив, то з якого курсу вступ	Яку спеціальність одержав в результаті закінчення учбового закладу, вказати № диплома або посвідчення
<u>Зкаровський медический вуз (м. Оренбург)</u>	<u>хімія</u>	<u>1952</u>	<u>1954</u>	<u>П</u>	<u>—</u>
<u>Херсонський медический вуз (м. Херсон)</u>	<u>молбій</u> <u>д-т</u>	<u>1954</u>	<u>1958</u>	<u>—</u>	<u>Випускник рос. мови та літератури середн. школи № 570028</u>

10. Якими іноземними мовами і мовами народів СРСР володіте: російською, українською, грузинською, німецькою, польською - із словником
(можете і перекладаєте з сл. знаків, читаете і можете розмовляти, володієте вільно)

11. Вчений ступінь, вчене звання —

12. Які маєте наукові праці і винаходи: 5 книг особисто написаних та 20 - у співавторстві з іншими та проблем краєзнавства, десятки статей та брошури з історії краєзнавства.

Додаток Д

Посвідчення кандидата в депутати⁹⁶

36

ПОСВІДЧЕННЯ

Тов. Вірлич
Август Ернестович

zareestrovaniy kandidatom
у народні депутати УРСР

по Комсомольському
виборчому округу № 394

Голова
окружної виборчої комісії *[Signature]*

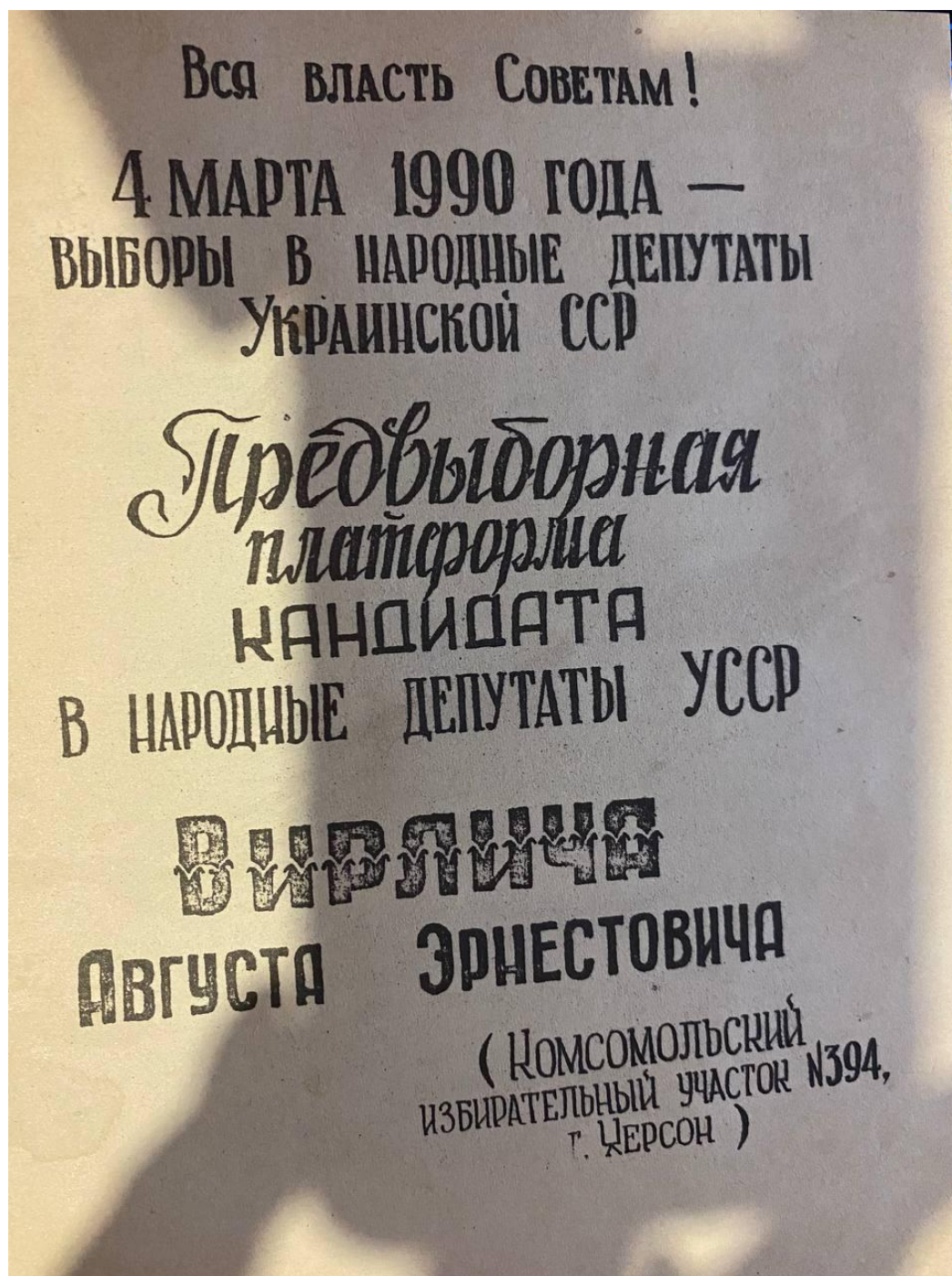
Секретар
окружної виборчої комісії *[Signature]*

< 8 > СІЧНЯ 1990 р.
(дата реєстрації)

⁹⁶ До 90-річчя від дня народження Вірлича Августа Ернестовича (1931–2017), херсонського журналіста, краєзнавця, Почесного громадянина міста Херсона, фондоутворювача держархіву області / Державний архів Херсонської області. URL: <https://kherson.archives.gov.ua/informacijna-diyalnist/dokumentalni-vystavky-on-line/do-90-richchya-vid-dnya-narodzhennya-virlycha-avgusta-ernestovycha/>

Передвиборча програма Августа Вірлича у 1990 році

Додаток Е (продовження)

Нет свободного гражданина, как и нет демократического государства без гарантии прав человека! Десятилетиями от нашего народа скрывался текст "Всеобщей декларации прав человека", принятой Генеральной Ассамблеей ООН 10 декабря 1948 года и опубликованной у нас в СССР только через 41 год — 10 декабря 1989 года. Четыре десятилетия весь мир знал эту декларацию и старался жить по ее положениям. И все это время не мог пользоваться правами человека только советский человек. Благодаря курсу нынешнего правительства нашей страны мы, наконец, узнали то, что должны были бы знать еще во время тирании сталинщины. Но в то время, да и в брежневско-сусловское тоже, за пропаганду этой декларации можно было не только угодить в тюрьму на длительный срок, но и вообще не вернуться оттуда...

Наивны надежды на то, что с опубликованием этой декларации все органы власти и все властвующие у нас сразу же станут ей следовать. Еще сильна привычка использовать силу административно-командного аппарата, еще очень сильно так называемое "телефонное право". Необходима настойчивая и постоянная кропотливая работа по доведению содержания и духа декларации до сведения каждого гражданина нашей страны, до сведения каждого судьи, следователя, народного депутата от ранга сельсовета до рангов республиканских и всесоюзных. И не только доведения до сведения. Необходимо требование неуклонно следовать и неукоснительно выполнять положения декларации о правах человека.

Наш народ заставили забыть то, что впервые в мире Декларация прав трудящегося и эксплуатируемого народа была принята первым советским правительством под руководством В.И.Ленина еще в 1917 году. Но после смерти вождя об этой декларации упоминали только на уроках в школе. Что же касается соблюдения прав человека, то здесь наша страна до недавнего времени могла быть образцом того, где эти права не только не соблюдались, а демонстративно нарушались в угоду лидерам нашего правительства доперестроечных времен.

Додаток Е (продовження)

Необходимо вернуться к ленинскому пониманию прав человека и гражданина и к соблюдению их в нашем обществе на практике, добиваясь того, чтобы наша республика, как и весь Советский Союз, стала действительно правовой державой. Демократия — это ценность сама по себе, так как она — условие свободы человека. Свобода личности, свобода человека — это самая большая ценность, какой только может обладать человечество.

Прежде, чем строить правовое государство, необходимо четко уяснить, что это должна быть не только страна, где выполняются все законы, принятые для ее граждан на ее территории. Самое главное: каков характер этих законов? Какова направленность этих законов? Они — для народа, или же они — закабалют свой же собственный народ? Прежде всего — любой закон правового государства должен способствовать свободе человека. В деспотических государствах законы выполняются тоже, но они унижают своих же сограждан. В правовом государстве должна быть также высокая политическая культура его граждан. Формирование этой культуры — очень сложная и крайне необходимая задача, но без такой культуры правового государства не построить.

В ходе предвыборной кампании и в дальнейшем мне, как гражданину нашей страны, совершенно очевидна необходимость направить усилия на формирование правового сознания наших сограждан.

Пункт третий Всеобщей декларации прав человека гласит: "Воля народа должна быть основой власти правительства: эта воля должна находить себе выражение в периодических нефальсифицированных выборах, которые должны проводиться при всеобщем и равном избирательном праве, путем тайного голосования или же посредством других равнозначных форм, обеспечивающих свободу голосования". Десятилетиями наш народ вынужден был "выбирать" при отсутствии самого выбора, и в результате таких "выборов" в руководство страной попадали одни и те же люди, в следствие чего наши выборы

Додаток Е (продовження)

3.

превратились в фарс, а во главе государства оказалась группа политических банкротов, правившая страной от Сталина до Черненко. Только целенаправленная упорная борьба в условиях соблюдения прав человека позволит нашему народу во-время исправлять ошибки наших лидеров и заменять их на политической арене, не доводя до скатывания лидеров в клан преступников.

Статья 9-я декларации гласит: "Никто не может быть подвергнут произвольному аресту, задержанию или изгнанию". Десятилетиями в нашей стране нарушалась эта норма гражданской жизни. Переполненные тюрьмы и лагеря за годы сталинского правления, полмиллиона политических заключенных времен брежневщины, изгнание из страны деятелей науки и культуры, которые удостоиваются звания лауреата Нобелевской премии, — это факты нашей истории, на которые преступно закрывать глаза. Упорная борьба за права человека должна увенчаться успехом и положить конец произволу любого чиновника, который решит воспользоваться "телефонным правом" или силой анонимки, или силой чиновного кресла.

Наши граждане должны в полном объеме пользоваться правом на свободу мысли, совести и религии /статья 18/, правом на свободу убеждений и на свободное их выражение /статья 19/, правом покидать любую страну, включая свою собственную, и возвращаться в свою страну /статья 23/. Из практики следственных и других органов должны быть навсегда исключены методы пыток, жестоких обращений, бесчеловечные, унижающие достоинство людей методы наказания /статья 5/. Для самовыражения наших граждан необходимо предоставить им право на свободу мирных собраний и ассоциаций /статья 20/.

Необходимо всемерно способствовать развитию украинской культуры, языка, ставшего государственным языком республики. Считаю, что любой житель Украины, если он хочет чувствовать себя полноправным гражданином, должен владеть не только украинским языком; но и русским, английским, французским или немецким языками. Уровень преподавания иностранных языков в

Додаток Е (продовження)

4.

школах республіки катастрофічно низок. Без знання мов нечего думать о технических успехах, об успехах в науке и культуре.

С целью сохранения окружающей среды на Украине - вести борьбу совместно со специалистами за запрещение строительства вредных предприятий на территории УССР /ныне здесь действуют 14% вредных, в том числе - химических и других, предприятий СССР, и это при условиях, что вся Украина составляет 2,7% территории Союза/ и за устранение причин загрязнения среды на действующих предприятиях. Способствовать развитию заповедных зон в УССР и зон здоровья.

В вопросах экономики считаю необходимым поддерживать стремление народа к разумному /максимальному/ сокращению командно-бюрократического аппарата, способствовать развитию экономической самостоятельности предприятий и хозяйств, инициативе развития крестьянских хозяйств, выводить их из под зависимости от бюрократического аппарата, развитию акционерных обществ. Трудящийся не должен быть отчужден от результатов своего труда - он должен стать полноправным хозяином этих результатов, только тогда возможен прогресс.

Как один из активистов общества "Мемориал" считаю необходимым пропаганду целей и задач общества, которое, являясь историко-просветительским, не ставит перед собой задачу изменения политических структур нашей страны и республики. Важнейшая цель общества - изучение истории и природы тоталитаризма, увековечение памяти о жертвах репрессий, благотворительная деятельность /помощь бывшим несправедливо репрессированным в их окончательной реабилитации - политической, гражданской и социальной, помощь родным в реабилитации отцов и дедов/. И самая главная направленность деятельности "Мемориала": профилактическая деятельность в правовой защищенности населения, создание трудов о достоверном историческом прошлом нашего народа, содействие разработке правовых основ, исключающих рецидивы сталинизма в нашем государстве. Считаю необходимым открыть фонды архивов, в которых хранятся

Додаток Е (продовження)

5.
 свидетельства о злодеяниях сталинщины и брежневщины, с целью обеспечения социальной защищенности бывших репрессированных на государственном уровне. Ответственность за судьбу Украины не должна покоиться только на плечах официальных структур, а всецело должна зависеть от всех граждан Украины.
 Бесправие целых народов и республик, которое длилось десятилетиями в нашей стране, должно быть свергнуто навсегда. До последних лет государственный бюджет СССР на 90% формировали две республики — РСФСР и УССР. На остальные тринадцать республик приходилось оставшиеся 10%. Крохотная по территории — менее трех процентов от площади СССР — Украина, где проживает 19% населения Союза, добывает 52 % железной руды, 31% угля и столько же газа, выплавляет 38 % стали, производит 42% металлургического оборудования, львиную долю тепловозов, свекло- и кукурузоуборочных комбайнов, более четверти тракторов нашей страны. Украина выращивает четверть хлеба, мяса, льна, фруктов, 48% подсолнечника, более 60% сахарной свеклы, производит 58% сахара Союза, и это не стало помехой в том, что на Украине сахар жители получают по талонам. Как явствует из выступления первого секретаря ЦК Компартии Украины В.А.Ивашко, Украина получала в свое распоряжение только 5% производимой на ее территории промышленной продукции. О какой самостоятельности тогда могла идти речь в делах экономических — ответ напрашивается сам.

Все эти и другие нарушения в нашей стране стали в результате узурпации руководящим аппаратом всех рычагов управления, всех видов средств массовой пропаганды, которые не могли донести до народов страны правду о положении в стране. Необходимо вывести средства массовой пропаганды из под контроля аппарата и ведомств, сделав печать, радио и телевидение открытыми для всего народа и для честной и принципиальной критики любых лиц, в том числе и официальных лиц и организаций любого ранга.

Добиваться такого положения в республике, чтобы деятель любого ранга и любая организация были подзаконны, невзирая на

Додаток Е (продовження)

6.

принадлежность к любой партии или организации, для чего вывести суды из под контроля аппарата, подчинив их только власти Советов. Способствовать разработке правового механизма по строгому конституционному надзору за деятельностью правительства, за соблюдением необходимой ротации руководящего состава страны с целью ликвидации возможности волн застоя во всех звеньях жизни. Возврат к ленинскому положению "Вся власть Советам" должен быть защищен в будущем от узурпации власти любым лицом или организацией при помощи механизма конституционного надзора. Ввести в практику гарантированную ротацию кадров в органах власти с целью немедленного отзыва в случаях бездеятельности депутата или искривления им политики народной власти.

Зная силу десятилетиями создаваемого командно-бюрократического аппарата, считаю своим долгом сотрудничать со всеми прогрессивными общественными организациями для всемерной помощи народу в скорейшей демократизации нашего общества и государства.

Наше государство должно стать истинно народным. Не народ для государства, а государство для народа!

г.Херсон.

ВИРЛИЧ Август Эрнестович,
кандидат в народные депутаты УССР.
январь 1990 года.

Стаття про кандидата в депутати Августа Вірлича⁹⁷

12 квітня 1990 року Наддніпрянська ПРАВДА

Кандидати в депутати Херсонської обласної Ради народних депутатів

по виборчому округу № 18

Враховуючи той факт, що строки по організації повторних виборів скорочуються вдвічі, обласна виборча комісія вирішила листівки-автобіографії на кандидатів у депутати обласної Ради народних депутатів не виготовляти.

У зв'язку з цим газета «Наддніпрянська правда» починає публікацію коротких автобіографічних даних, передвиборних платформ кандидатів у депутати обласної Ради, висунутих і зареєстрованих по виборчих округах м. Херсона. Подібні матеріали по кандидатах у депутати, висунутих по виборчих округах у районах області, друкуватимуться в районних газетах.

ВІРЛИЧ Август Ернестович

Август Ернестович Вірлич народився в 1931 році у селі Царичанці Царичанського району Дніпропетровської області у родині службовця. Безпартійний.

Трудитися почав колгоспником в одному з господарств Оренбурзької області. Після закінчення Херсонського педагогічного інституту в 1958 році працював у музеях Каховки і Нікополя, був співробітником багатотиражної газети, викладав у школі. З 1972 року він — науковий співробітник, завідувачий відділом, заступник директора по науковій роботі Херсонського краєзнавчого музею, керівник Палацу піонерів і школярів, музею історії сільськогосподарського інституту, історико-краєзнавчих гуртків при обласній станції юних туристів.

Зараз, як член Спілки журналістів СРСР, на творчій роботі. Автор ряду книг по історії рідного краю. Бере активну участь у роботі громадських організацій.

У своїй передвиборній програмі кандидат у депутати головними напрямками вважає зміцнення правової захищеності громадян, утвердження реальної влади Рад в умовах багатопартійності. Має намір сприяти підвищенню рівня життя громадян, які живуть в нашій області, утвердженню соціальних гарантій усім групам населення, особливо інвалідам, престарілим, багатодітним сім'ям і т. д.

У програмі А. Е. Вірлича — боротьба за розширення прав трудових колективів, різноманітність форм економічного розвитку, чистоту навколишнього середовища. Він спрямовуватиме зусилля на зміцнення матеріальної бази освіти, культури, охорони здоров'я.

Збори трудового колективу науково-технічного кооперативу «Ніка» висунули Августа Ернестовича Вірлича кандидатом у депутати Херсонської обласної Ради народних депутатів.

⁹⁷ Кандидати в депутати Херсонської обласної ради народних депутатів по виборчому округу №18 // Наддніпрянська правда. 1990. 12 квітня (Архів Августа Вірлича).